T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI

KÛTU'L KULÛB'DA NEFS VE TEKÂMÜLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Hatice Meryem TOKSÖZ

Ankara–2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI

KÛTU'L KULÛB'DA NEFS VE TEKÂMÜLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Hatice Meryem TOKSÖZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu

Ankara–2007

ÖNSÖZ

Tasavvuf, kişiye benliğini ve benlik yapısındaki unsurları gösteren, bu unsurların arasındaki dengeyi koruyarak, onu manevî dünyaya götürmeyi gaye edinen bir disiplindir. Yani tasavvuf, insanı kendi kısır döngüsünden çıkararak Rabbi'ne yaklaştırmaya çalışan, bunun için metodlar geliştiren ve bu metodlarını sağlam İslamî mesnetlere dayandıran bir manevî eğitim bilimidir.

İnsanın benlik unsurlarından biri de kendisine pek çok anlam yüklenen nefs kavramıdır. Bu kavram insan varlığının mahiyeti üzerine araştırma yapan herkesin ilgisini çekmiştir. Bu yüzden, onun mahiyeti, nitelikleri ve tekâmülü hakkında pek çok yorum yapılmıştır. Hem felsefe ve psikoloji alanında araştırma yapanlar, hem de ruhsal açılımı hedef alan mutasavvıflar bu konuyla yakından ilgilenmişlerdir. Böylece insan denen meçhulü her biri kendi metoduyla çözmeye çalışmıştır. Çünkü nefs kavramı, bu meçhulü çözmek isteyenler için adeta kilit noktadır. Tasavvuf ise doğası gereği, en çok nefsin tekâmülü üzerinde durmuş, bu sebeple de onun kişi üzerindeki tesirini; davranışa, düşünceye hatta inanışa nasıl yansıdığını büyük bir titizlikle incelemiştir. Mutasavvıflar nefsin geçirdiği psikolojik safhaları tespit etmeye çalışmış, bu tespiti yaparken de Kur'ân ve Sünneti kendilerine temel alarak derin, hikemî ve psikolojik tahlillerde bulunmuşlardır.

Bilindiği üzere tasavvuf doğuşuyla birlikte İslam dünyasında asırlar boyu sürecek olan pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu yüzden mutasavvıflar İslam sınırları içinde tasavvufun varlığını ispat için hummalı bir gayret içine girmişlerdir. Nitekim bu durum onun kendisini her zaman kontrol etmesine sebep olmuştur. Böylece tasavvuf disiplini ayaklarını yere daha sağlam basmış ve içine sızan asılsız ve yabancı unsurlardan daha çabuk arınmış, sızabilecek olanların da önüne geçmiştir. Buradan hareketle tasavvufun ilk döneminde yazılmış eserlerin büyük önem taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü bu eserler, sonrakilere göre daha farklı bir konseptin hassasiyetiyle yazılmıştır. Bunda müelliflerinin hassasiyetiyle birlikte, tasavvufun henüz oluşum döneminde bulunması da etkili olmuştur.

Tasavvufun henüz kavramlarının doğuş halinde olduğu bu dönem, ilk dönem olması hasebiyle, onun öz yapısını, gayesini duru bir şekilde içinde barındırır. Yani bu dönem, tasavvuf tarihi için adeta oto-kontrol sistemi gibidir. Herhangi bir tasavvufî oluşumun

mahiyetini anlamak için, mutlaka bu dönemin gözden geçirilmesi gerekir İşte bu düşüncelerden hareketle, tezimizde tasavvufun ilk dönemlerine ait olan Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb adlı eserinde nefs kavramını incelemeğe çalışacağız. Eser, tasavvuf literatüründe klasikler arasında sayılır. Buna rağmen hakkında yapılmış çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yazar ve eseri; Gazâlî gibi büyük mutasavvıflar üzerinde bıraktığı derin tesirler sebebiyle de ayrı bir önem taşır.

Bu araştırmadaki amacımız, tasavvuf düşüncesinin gelişimi içerisinde Ebû Tâlib-i Mekkî'nin konumunu ortaya koymak ve günümüze kadar ulaşmış tek eseri olan Kûtu'l-Kulûb'daki nefs hakkındaki düşüncelerini değerlendirerek, genel tasavvuf kültürüne bir katkıda bulunmaktır.

Çalışmamız Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş'te araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi belirtilmiş, Ardından Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatı, eserleri ve Kûtu'l-Kulûb'un özellikleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra nefs kavramının sözlük ve terim anlamları üzerinde durulmuş, kelimenin Kur'an'da ve Hadis'de hangi anlamlarda kullanıldığı incelenmiştir. Birinci bölümde ise araştırmanın asıl konusuna girilmiş Kûtu'l-Kulûb'da nefs kavramı, nefsin temel özellikleri ve nefs-i emmâre'nin sıfatları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise nefsin tekâmülü hakkında geçen düşünceler analiz edilerek tasnif edilmiş, daha sonra bu düşünceler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Temennimiz bu çalışmanın tasavvuf tarihine ve bu konuda araştırma yapan kesime küçük de olsa katkıda bulunmasıdır.

Bu çalışmamızda engin müsâhama ve yardımlarına mazhar olduğum hocam Prof Dr. Ethem Cebecioğlu'na, teşvik ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Aşkar'a ve yoğun çalışmaları arasında bana da zaman ayıran Vahid Göktaş ve Ali Tenik hocalarımıza ve Sevim Yılmaz'a en içten duygularımla teşekkür ederim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır

Hatice Meryem TOKSÖZ

Ankara, 2007

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.mkl.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselâm
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ayr. bkz.	: Ayrıca bakınız.
b.	: İbn, bin
bkz:	: Bakınız.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratür
GAS	: Geschichte des Arabischen Schrifttums
haz.	: Hazırlayan.
Hz.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi.
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü.
s.	: Sayfa.
(s.a.v)	: Sallâllahu aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren.
ss.	: Sayfalar arası.
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik.
.trc.	: Tercüme eden
trz.	: Tarihsiz.
Yay.	: Yayınları.
yy.	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

GİRİŞ

.

A.ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, VARSAYIMLAR, KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Burada tezimizin çeşitli yönlerden genel olarak neyi ifade ettiğini açıklamaya çalışacağız.

A.a. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın temel konusunu; adından da anlaşılabileceği gibi, tasavvufî bir olgu olan nefs kavramının, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb adlı eseri temel alınarak irdelenmesi, dolayısıyla müellifin tasavvufî fikirlerinin tespiti oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmada nefs kavramının filolojik yapısı ve geçirdiği tarihsel süreç incelenerek, İslam düşünce dünyasında ve tasavvuf tarihinde kavrama yüklenen anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

A.b.Araştırmanın Amacı

Tarihi araştırmalar, insanoğluna geçmişi öğrenmek, bugünü anlamak ve geleceği yorumlayabilmek için yardımcı olmaktadır. Tasavvuf tarihi üzerinde yapılacak araştırmalar da geçmişle gelecek arasında kültür birliği sağlama hususunda katkıda bulunacaktır.

Bu araştırmadaki amaçlarımız, şu şekilde sıralanabilir:

1. Tasavvufî düşüncenin doğuş dönemini inceleyerek, onun doğru anlaşılmasında ve yorumlanmasında katkıda bulunmak.

2. Ebû Tâlib-i Mekkî'nin düşüncelerinin tasavvufî düşüncenin oluşumundaki rolünü belirlemek ve Ebû Tâlib-i Mekkî'nin tasavvufun nefs problemine nasıl bir çözüm önerdiğini ortaya koymak.

3. İlk dönem sûfîlerinden olan Ebû Tâlib-i Mekkî'nin dinî ve tasavvufî düşüncelerini inceleyerek, günümüz İslam dünyasına sunmak ve bu çerçevede yaşanan bazı problemlerin çözümüne yardımcı olmak.

A.c.Araştırmanın Önemi

Tasavvuf tarihi, İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zira tasavvuf, Rasulullah'ın takvasında rüşeym olarak mevcuttur. Tasavvuf, bugünkü teknik anlamıyla henüz hicrî

üçüncü yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Kısa sürede varlığı İslam dünyasında büyük kabul görmüştür. Kendisine yöneltilen eleştiriler, amacından ziyade, kaynakları ve metodları üzerinde olmuştur. Kaynakları ve kökenleri sürekli İslam dünyasında gündeme gelen ve tartışılan tasavvufî düşünceyi, temellendirebilmek ve anlayabilmek için oluşum süreci ve o dönemde yazılmış eserler büyük bir titizlikle incelenmelidir.

Bu araştırmada, tasavvufun ilk döneminde yaşamış, önde gelen sûfîlerden Ebû Tâlib-i Mekkî'nin düşüncelerini incelenmiş, böylece tasavvufun temellendirilmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

A.d.Varsayımlar

Varsayımlar, bilimsel faaliyetin temelinde bulunan unsurlardır. Burada varsayımlar, teorik metodolojik seviyede ele alınmıştır.

1.Ebû Tâlib-i Mekkî, tasavvuf tarihinin ilk döneminde önde gelen isimlerden birisidir.

2. Ebû Tâlib-i Mekkî, tasavvufî problemleri açıklayabilecek ve çözebilecek geniş yelpazeli sistematik bir düşünce yapısına sahiptir.

3. Ebû Tâlib-i Mekkî, tasavvufî düşüncenin şekillenmesinde büyük rol oynamış, kendisinden sonra sûfî âlimlerin düşüncelerini büyük ölçüde etkilemiş, dolayısıyla tasavvufî düşüncenin sistemleşmesinde büyük katkıda bulunmuştur.

A.e. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu araştırmada, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin "Kûtu'l-Kulûb" adlı eseri, ana kaynağımız olmuştur. Öncelikle, onun tasavvufî düşünceleri tespit edilmeye çalışılmış, daha sonra nefs hakkındaki düşüncelerine ağırlık verilerek araştırma konusu ele alınmıştır.

Nefs kavramı irdelenmiş, bu sırada incelenen sözlükler, öncelikle Arapça kaynak sözlükleri ile sınırlı tutulmuştur.

Bu araştırma, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin nefs ve tekâmülü hakkındaki düşüncelerini ihtiva ettiği için, onun günümüze kadar gelmiş tek eseri olan Kûtu'l-Kulûb'da geçen düşünceleri ve araştırmanın varsayımları ile sınırlıdır.

A.f. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda literatür tarama usulü uygulanmıştır. Giriş'te araştırma hakkında genel bilgi verilmiş, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatı ve eserleri incelenmiş,

ardından Kûtu'l-Kulûb'un önemi ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra, Arapça kaynak sözlükler incelenmiş, nefs kavramının kelime anlamları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak aynı kelimenin Kur'ân'da ve Hadis'de aldığı anlamlar incelenmiş, böylece kelimenin İslamî terminoloji de kazandığı mahiyet tespit edilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde; Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb adlı eserinde, onun nefs kavramına yüklediği anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Nefs-i emmârenin sıfatları ve nefsi olumsuz davranışa sürükleyen faktörler hakkındaki düşünceleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Ebû Tâlib-i Mekkî'nin nefsin tekâmülü ve nefs-i mutmainnenin sıfatları hakkındaki düşünceleri tahlil edilmiştir.

B.EBÛ TÂLİB-İ MEKKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde mutasavvıfımız Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatını birikim ve tecrübeleriyle anlatmak sonra da eserleri hakkında bilgi vermek istiyoruz.

B.a.Hayatı

Yazarımız Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatının büyük bir kısmı hicrî dördüncü asırda geçmiştir. Bu asır Abbasîlerin hüküm sürdüğü bir dönemdir. Ancak bu dönemde Abbasî hilafeti dağılma noktasına gelmiştir.[1]

Yine aynı yüzyılda başkent olan Bağdat, Karmatîler tarafından muhasara altına alınmış ve diğer İslam beldeleri de aynı şekilde hücumlara maruz kalmışlardır. Abbasî devletinin dışarıda itibarı kalmamış, bu meyanda Rumlarla yapmış oldukları pek çok savaşı kaybetmişlerdir.[2] Yine bu dönemde Abbasîleri tehdit eden diğer bir unsur Fatımîlerdir.[3] Bu dönemde Şia ve Ehl-i sünnet arasında pek çok çatışmalar çıkmıştır.[4] Devletin üst tabakası lükse düşkünlük peşinde, halk ise sefil ve perişan vaziyetteydir.[5] O dönemin zikre değer bir diğer hadisesi de bir takım nübüvvet ve ulûhiyet iddialarının ortaya çıkmasıdır.[6]

---

[1] İbnü'l Esir, Izzuddin Ebu'l-Hasen Ali, *el-Kâmil fi't-Tarih,* Beyrut,1966,c.8, s.332,

[2] İbn'ül Kesir, İmâdüddin Ebu'l-Fida İsmail *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* Mektebetü'n-Nasr, Beyrut,1966 c.11, s.81, 147.148

[3] İbn Esir, *a.g.e..,* c. 8,s.24,590–591 ibn Kesir*, a.g.e.* c.11,s.266

[4] İbn Kesir*, a.g.e..,* c.11,s.203–204

[5] İbn Kesir,*a.g.e..,* c.11*, s*.282,322–323

[6] İbn Esir*, a.g.e..,* c.8, s.289–290- 294

Abbasî Devleti bu asırda siyasî yönden böyle zayıf durumda olmasına rağmen, felsefî ve kültürel hareketler açısından oldukça canlıdır.[7] Bu dönemde tasavvuf anlayışı, hicrî üçüncü asırda olduğu gibi yine Kitab ve Sünnet'e dayanmaktadır. Ebû Tâlib-i Mekkî'nin yaşadığı bu dönem, geleceğe ışık tutan büyük sûfîler, tasavvufî hayatı sistemleştirmek üzere kaleme alınan eserler ve tasavvufun sonraki gelişmelere temel teşkil edecek olan görüş ve tespitlerin yer aldığı çok önemli bir dönemdir. Ayrıca bu dönemde, tasavvuf sahasında tasavvuf ehlinin görüşlerini şerh edici eserler telif edilmiştir. Bu eserlerde sûfîlerin takip etmesi gereken usul ile mutasavvıfların makam ve halleri gibi konular incelenmiş, velâyet, kerâmet, fenâ, tevhîd ve mârifet gibi meselelerde görüşler beyan edilmiştir.

Bu dönem, aynı zamanda kelâmî tartışmaların da ön plana çıktığı bir dönemdir. Nitekim Mekkî de kendi döneminde kelamcılara "âlim," onların tartışmalarına "ilim" denilmesinden şikâyet etmiştir.[8] Aynı zamanda dinî ilimlerin çeşitli dallarında büyük Müslüman âlimler yetişmişlerdir. İbn Ebî Hatim er-Razî (ö:327/938), Taberanî (ö:360/970), Darekutnî (ö:389/995), Hattabî (ö:388/998), Ebû Abdullah ibn Mende(ö:395/1005) bu dönemde yetişmiş âlimlerden bazılarıdır.[9]

Abbasîlerin ikinci döneminde ise, başta Yunanca ve Hintçe olmak üzere yabancı dillerden Arapçaya tercümeler yapılmış, Müslümanların doğuya ve batıya yaptıkları seferlerle İslam düşüncesinin ufku genişlemiştir. Nitekim bu hızlı ve verimli kalkınma hamlesinin yansımalarını, doğuda Gazneliler, Buveyhîler, Mısır'da Tolunoğulları, İhşidoğulları ve Fatımîler, Endülüs'te Emevîlerde görmek mümkündür. Bununla birlikte ilim ve kültürü, siyasî ve dinî amaçlara ulaşmak için kullananlar çıkmıştır. Bunun en belirgin örnekleri, Mutezile ve İsmailiyye ekollerinden olan âlim ve mustasvıfların bıraktıkları eserlerde görülmektedir.[10]

Şimdi yazarımız Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatına geçelim. Müellifin tam adı, Ebû Tâlib Muhammed bin Ali bin Atiyye el-Mekkî el-Acemîdir. Kaynaklarda Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatı hakkında maalesef fazla bir bilgi verilmemiştir. Ebû Tahir Muhammed

---

[7] Hasan İbrahim Hasan, *Tarihü'l-İslam,* Mektebetü'l-Mısriyye, Mısır,1965*,c.*3,s.332

[8] Bilal Saklan, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerinin Metodolojisi Açısından Değeri*, basılmamış doktora tezi, Konya,1993, s.10

[9] İbn Kesir,*a.g.e.,*c.11s.259,270,317,324,

[10] Hüseyin Certel, *Ebû Tâlib-i Mekkî'de Tasavvufî Yaşayış,* doktora tezi, Erzurum,1993, s.9 (ayrıca bakınız: Hasan İbrahim,*a.g.e..,* c.4,s.271,272)

İbn Ali İbn Allaf'ın verdiği bilgiye göre aslen, İran'ın batısındaki Cebel bölgesindendir.[11] Bu bölge tasavvuf alanında büyük rol oynamıştır.[12] Ebû Tâlib-i Mekkî, Mekke'de uzun süre kaldığı için Mekkî nisbesini almıştır.[13] Acemî diye tanındığına göre Arap olmadığı anlaşılmaktadır. Doğum yerinin İran olması sebebiyle Fars asıllı olması kuvvetle muhtemeldir.[14] Gazalî(ö:505/1111) ve Abdulkadîr-i Geylanî(561/1166) üzerinde büyük tesirleri olan Ebû Tâlib-i Mekkî hakkında Ebû Nasr Serrâc (378/988), Kelâbâzî (380/990), Sülemî (412/1021) , Ebû Nuaym el- İsfahanî, (430/1038) Kuşeyrî (465/1072) ve Hucvirî (465/1022) gibi sûfî tabakatlar bilgi vermezler. Buna karşılık gerek İbn Hâlikan (681/1282) ve Safedî gibi genel mahiyette bilgi veren âlimler, gerekse İbn Kesir(774/1373) ve İbn İmad gibi tarihçiler, az da olsa ona dair bilgi vermeyi ihmal etmemişlerdir.[15] Kaynaklar Ebû Tâlib-i Mekkî'den el-İmam, ez- Zâhid, el-Ârif, Şeyhu's - sûfîye diye bahsetmektedir.[16]

Biyografik kaynaklara göre Ebû Tâlib-i Mekkî, Cebel bölgesinden Mekke'ye göçmüştür. Öğrenimine Mekke'de hadis öğrenmekle başlamıştır.[17] Eğitiminin büyük bir kısmını orada tamamlamıştır. Çeşitli beldeleri dolaşmıştır. Gittiği yerlerde tanınmış âlimlerden faydalanmış ve oralarda vaazlar vermiştir. Önce Bağdat'a, daha sonra Basra'ya gitmiş, Basra'da Sâlimiyye mezhebinin kurucusu Ebû'l-Hasan İbn Sâlim ile tanışmıştır. Ondan etkilenerek kelam ve tevhîd konusundaki fikirlerini benimsemiştir. İbn Sâlim'in ölümünden sonra Bağdat'a geri dönmüş ve Bağdat'ta büyük kalabalıklara vaazlar vermiştir.[18] Bazı yabancı kaynaklar Bağdad'a gidişini Serrâc'dan ders almak için olduğunu ifade eder.[19] Tarihi kaynaklara göre, bir konuşmasında kullandığı "*Mahlûkata,*

---

[11] Hatib el-Bağdâdî *,Tarih-i Bağdâd ev Medineti's-Selam* ,en-Naşir ve'l-Kitabü'l-Arabiyye, Beyrut,c.3,s.89
[12] .MA.M.Şhukri, "*Abû Tâlib Al Makkî And His Qût Al Qulûb"*İslamic Science,1998 s .163
[13] İbn Hâlikan, Vefayâtu'l-Âyân ve Enbâü Enbâi'z-Zaman ,Daru's-Sakafe, Beyrut 1978 thk: İhsanAbbas c.4,s.303
[14] Alexander Kynsh, *İslamic Mysticizm: A Short History*, Leiden, 1999,s.121
[15] Bilal Saklan, *'Ebu Talib-i Mekkî*' maddesi, İslam Ansiklopedisi, T.D.V. ,İstanbul,19994,c.10,s.239Ayrıca Ebû Tâlib-i Mekkî den bahseden tarih kitablarını şu şekilde sıralayabiliriz: *Tarih-i Bağdâd, Siyer-i A!lâmi'n-Nübelâ, Mizânü'l-İtidal, el-İber ,Ensâb(Semani), el-Lübâbü fit-Tehzîbi'l-Ensâb(İbn Esir), el-Vâfi bi'l-Vefeyât,el- Muntazam, Mir'âtü'l-Cenân, Lisânü'l-Mizân, en-Nücûmü'z-Zâhire, Keşfü'z-Zünûn, Hediyyetü'l-Ârifin, el-Vefeyât, Şezerâtü'z-Zeheb,el-E'lâm, Mu'cemü'l-Müellifin (Fikri' l- Cezar, Medahili'l- Müellefîn ve'- E'lamü'l-Arabi Hatta H:1215,M:1800,* İkinci Cüz,Riyad ,1992 s.592)
[16] Zehebî. *Siyer-i Â' lâmi'n-Nübelâ*, , Müessesetü'r -Risale, Beyrut,1983, c.16,s.536
[17] Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, , İz Yay. İstanbul, 2006, s.75
[18] İbn Hâlikan,*, a.g.e..,* c.4,s.303
[19] Alexander Kynsh, *a.g.mkl..: A Short History*, Leiden, 1999 s.121

Hâlık'dan daha zararlı kimse yoktur." ifadesinden dolayı, insanlar O'nu terk etmiştir.[20] Ancak biz böyle bir hadisenin Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatında anlatıldığı şekilde vuku bulduğu kanaatinde değiliz. Çünkü incelediğimiz eserinde Ebû Tâlib-i Mekkî şatahat sahibi sûfileri eleştirmiştir. Buna göre böyle bir hadise vuku buldu ise bile, bu durumun, bir yanlış anlaşılmadan kaynaklanmış olması veya döneminde onun görüşlerinden hoşlanmayan kimseler tarafından, onun sözlerinin, halka farklı şekilde aktarılması ihtimali üzerinde durmak gerekir. Nitekim bazı kaynaklar, bu hadisenin yaşanmasını, yani halkın Ebû Tâlib-i Mekkî'ye karşı tavır almasını onun sâlimi eğilimlere sahip olmasına bağlar.[21]

Yafi'ye göre Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatı iki döneme ayrılır. İlk dönemi içten bağlılık ve ibadetle dolu kuvvetli çilelerin şekillendirdiği bir dönemdir. Bu dönem kendisini tasavvufî yaşantıya kaptırdığı ve sürekli tasavvuf hakkında araştırma yaptığı dönemdir. Çok perhizkâr ve çileli bir hayat yaşayan Ebû Tâlib-i Mekkî'nin bir süre helal bitkilerden başka bir şey yemediği için cildinin yeşerdiği rivayet edilir.[22] Ayrıca Zebidî, onu bir tarikat kurucusu olarak gösterir ve şeyhinin Ebû Said bin el-Arabî olduğunu söyler.[23] İkinci dönem ise Ebû Talib-i Mekkî'nin büyük bir sabırla yaptığı çilelerin meyvelerini topladığı bir dönemdir.[24] Ebû Talib-i Mekkî hicrî 386 yılında Cemaziye'l-âhir ayında(miladi:996/Haziran) vefat etmiş ve Mâlikî mezarlığına gömülmüştür.[25]

Ebû Talib-i Mekkî'nin en dikkate değer yönlerinden biri de tasavvuf ehli ile tasavvufa karşı olanlar arasında ciddî ayrılıklar bulunduğu bir dönemde, her iki zümre arasında bir köprü kurmaya çalışanların ilki olmasıdır.[26] Kûtu'l-Kulûb'un tetkikiyle anlaşılabileceği gibi, Ebû Tâlib-i Mekkî çok yönlü bir âlimdir. O,tefsir, hadis ve kelamla ilgili meselelere vakıf olduğu gibi, selefin ahvalini tanımakta, sûfî, âbid ve zâhidlerin sözlerini bilmektedir.

Gerek Sehl Tüsterî'nin, gerekse ona bağlı bulunan Sâlimilerin Mâlikî oldukları dikkate alınırsa, Mekkî'nin de bu mezhebe bağlı olduğu düşünülebilir. Nitekim Mâlikî mezarlığına gömülmüş olması da bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca Süyûti de O'nu

---

20 Hatip el-Bağdadi, *a.g.e..*, c.3,s.89, İbn Hâlikan, *a.g.e.*, c.4,s.303, Zehebi, *Siyeri Â''lâmi'n -Nübela, Müessesetü'r -Risale,* , c.16,s. 536

21 Alexander Kynsh, *İslamic Mysticizm: A Short History*, Leiden, 1999, s.121

22 Zehebi, *a.g.e..,*, c.16,s:.537, İbn Hâlikan, *Vefeyâtü'l-Âyân ve Enbâü Enbâi'z-Zaman,* c.4,s.303

23 Zebidî, *Ikdü'l- Cevheri's- Semin*, fotokopi nüsha,s.85

24 MA.M.Şhukri, *a.g.mkl.* ,s.163

25 İbn Halikan, *a.g.e..*, c.4,s.303

26 Bilal Saklan, *"Ebû Talib-i Mekkî*", DİA, c.10,s.239

Mâlikî âlimi sayar.[27] İlk dönem kaynakları Ebû Tâlib-i Mekkî'yi Sâlimiyye mezhebine nispet etmiştir.[28] Louis Massignon'un, Kûtu'l-Kulûb'u Salimiyye mezhebinin kıymetli eserlerinden sayması da[29] Ebû Tâlib-i Mekkî'nin bu mezhebe mensup olma ihtimalini artırmaktadır.

Ebû Tâlib-i Mekkî'nin nispet edildiği bu mezhep Abdullah et-Tüsterî'ye hizmet etmiş olan Ebû Abdullah Muhammed bin Salim el Basrî ile oğlu Ebû'l -Hasan bin Salim tarafından kurulmuştur.[30] Massignon'a göre bu ekol, Basra'da üçüncü ve dördüncü asırlarda kurulan Sünnî-Mekkî mezhebinin bir formülüdür.[31] Sâlimiyye mensupları amelde iki büyük imama, Ahmed İbn Hanbel ile Sehl et-Tüsteri'ye uymuşlardır.[32] Sâlimiyye mektebine mensup olanlar pek fazla fıkıh okumaz, okuyanlar da sadece Malik bin Enes'in fıkhını okurlardı. Aralarında tebarüz etmiş olan İbn Sâlim ise Sehl ibn Abdullah et-Tüsterî'nin talebesiydi.[33]Bunun dışında Sâlimiyye'nin görüşleri hasımları olan Hanbelîlerin, özellikle Ebû Ya'la el Ferrâ'nın sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır. [34]

Ancak Shukri, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin, onun kitabında verdiği birkaç fetvadan yola çıkarak onun Şâfiî olma ihtimali üzerinde durmaktadır.[35] Mohd Azam ise onun görüşlerinin Hanbelî mezhebine daha yakîn olduğunu ifade ederek bu mezhebe mensup olduğunu savunur.[36] Bununla birlikte, belli bir mezhebin taklit edilmesini bid'at saymasına bakılarak O'nu serbest görüşlere sahip bir mutasavvıf olarak değerlendirmek de mümkündür.[37]

Ebû Tâlib-i Mekkî'nin genel görüş yapısında, selefî düşünce hâkim olduğu anlaşılmaktadır.[38] Kelamcıların metodlarını ve durumlarını bilen Ebû Tâlib-i Mekkî bu ilimle meşgul olanlara karşı tavır takınmıştır. O kelâmı sonradan çıkan ilimlerden saymıştır. Ebû Tâlib-i Mekkî kelamcılara böyle tavır takınmasında tasavvuf ehli olmasının

---

[27] Suyuti, *Savnü'l-Mantık ve'l-Kelam an Fenni'l-Mantık ve'l- Kelam,* thk:Ali Sami Neşşar,Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,1910, s.13
[28] Hatib el-Bağdadi, *a.g.e.*, c.3,s.89
[29] Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslam Tasavvufu,* çev: Mehmet Ali Ayni, sadeleştiren: Osman Türer. Cengiz Gündoğdu Ataç Yay., İstanbul,2006,s.160
[30] Cihad Tunç, "*Sâlimiyye Mektebi*," A.Ü.İ.F.D, c.26,s.427,1983
[31] W. Mohd. Azam, "*Abû Tâlib Al Makkî:A Traditonal Sufi"*Hamdard İslamicus, c.22,no:3,s.71)
[32] İbn Teymiye*, el- Fetavâ'l-Kübra*, Daru'l- Marife, Beyrut, s.486
[33] Cihad Tunç*, a.g.mkl., s.*428
[34] Cihad Tunç, *a.g.mkl.,* s.431
[35] MA.M.Şhukri*, a.g.mkl.* ,s.164
[36] W. Mohd. Azam, *a.g.mkl* .,s.71
[37] Bilal Saklan, *"Ebû Talib-i Mekkî", DİA,* c.10,s.239
[38] Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yay, İstanbul, 1999,s.37

rolü yanında, şeyhlerinden bazılarının hadis ehlinden olmasının da etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca hocası İbn Salimin hocası, Sehl Tüsterî'nin kelamcıların aleyhine bir tavır içinde olmasının,[39] bu düşüncelerinde etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı zamanda onun bu menfî yaklaşımı o dönemin şartları altında düşünülecek olursa, haklı bir tedirginlikten kaynaklandığı sonucuna da varılabilir. Çünkü daha önce naklettiğimiz gibi, bu dönemde İslam dünyasında, dini, farklı yönlere çekmeye çalışan insanlar mevcuttu. Henüz oluşum safhasında olan İslamî ilimler, bünyesinde kelam ilmine yer açarken bu tür tedirginlikler yaşanmıştır. Bu yüzden, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin yanında, özellikle İslami ilimlerin oluşum safhasında, diğer İslam âlimlerinin pek çoğunun da kelam ilmine ihtiyatla yaklaştığı unutulmamalıdır.

Hasan-ı Basri (ö:110/728), İbrahim bin Edhem (ö.161/777) ve Sehl-i Tüsterî (ö:283/896) gibi meşhur mutasavvıflardan meşrep ve metod bakımından oldukça etkilenen Ebû Talib-i Mekkî, Ebû Bekir bin el Cellat,[40] Ebû Said bin el Arabî[41], Muzaffer bin Sehl,[42] Ahmed bin Dahhak ez- Zâhid,[43] Ebû Ali el -Kirmânî,[44] ve Muhammed bin İsa bin Hâkim el Mukrî[45] gibi sûfîlerin bizzat kendilerinden ders almıştır.

Hadis aldığı hocaların başında Ali bin Ahmed bin Ali Ebû'l Hasan el- Varrak el Masısî(364/974) ve Muhammed bin Ahmed Ebû Bekir el-Bağdadî(378/988)[46] gelir. Bunun dışında Zehebî, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Muhammed bin Hasan bin Abdullah, Ebû Bekir el-Acurrî(360/970), Ebû Bekir bin Hallad bin Nasibî, Muhammed bin Abdulhamid es-San'"ânî'den ders aldığını söylemektedir. Ayrıca Zehebî, onun icazet yoluyla Abdullah bin Cafer bin Fâris el-Ferec el-Isbahânî (364/957)den naklettiği kırk hadise rastladığını belirtmektedir.[47] Bunun dışında İbn Zeyd El Mervezi'den Sahihi Buhârî'yi okumuştur.[48]

---

[39] Louis Massignon*, a.g.e.,* s.157

[40] Ebû Tâlib Muhammed bin Ali bin Atiyye el-Mekkî el-Acemî, *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmaleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l Mürîd ilâ Makâmı't-Tevhîd,* Daru's-Sadr ,Beyrut,2003, c.2,s.153,298

[41] Ebû Tâlib-i Mekkî, , *a.g.e.,* c 1,s.330 Burada şunu da belirtmekte fayda vardır. Ebû Sâid-i Arâbî, Cüneyd-i Bağdâdî'nin müridlerindendir. Böylece Ebû Tâlib-i Mekki Cüneyd-i Bağdâdî'nin fikirlerini Mekkede'yken Ebu Said-i Arabi' den öğrenmiştir. (Dr: W. Mohd. Azam, "*Abû Tâlib Al Makkî:A Traditonal Sufi"*Hamdard İslamicus, C.22,No:3,S.71)

[42] Ebû Tâlib-i Mekkî*, a.g.e., c*.2,s.153

[43] Zehebi, *a.g.e.,* c.16,s.536

[44] Ebû Tâlib-i Mekkî, *a.g.e., c.2,s.*248

[45] Ebû Tâlib-i Mekkî, *a.g.e. ,* c.2,s.153

[46] Hatib el-Bağdadî, *a.g.e.,* c.3.s.89

[47] Zehebi*, a.g.e.,* c.16,s.537

[48] İbn Hacer el-Askalani, *Lisanü'l-Mizan*, Müessesetü'l-İlmi'l-Matbuat, Beyrut,1956,c.5,s.300

Kûtu'l-Kulûb'daki bazı düşüncelerinin Eflâtunla benzerliği ise, onun felsefe ilmine dair de belli bir birikimi olduğunu göstermektedir.[49]

Tarihi Kaynaklar, onun dört öğrencisinden bahseder. Bunların başında vefatına kadar Ebû Talib ile alakasını devam ettiren Ebû'l-Kasım bin Serrât gelir. Ebû Talib-i Mekkî'ye hastalığı esnasında hizmet eden Serrat, onun cenaze ve defin işlerini de üstlenmiştir.[50] Bir diğer talebesi de Ebû Tâlib-i Mekkî'nin haberlerini nakleden Abdülaziz el-Ezceî'dir.[51]Diğer talebesi de Ebû'l-Feth Muhammed bin Muzaffer el Hayyat'dır. Dördüncü talebesi ise Ebû Tahir Muhammed bin Ali el-Allaf'tır.[52]

B.b.Eserleri

Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Ebû Tâlib-i Mekkî'nin birçok eseri vardır. Fakat maalesef günümüze ulaşmış tek eseri, araştırma konumuz olan Kûtu'l-Kulûb'dur. Şimdi, tespit ettiğimiz, fakat maalesef çoğu kayıp eserleri hakkında kısaca bilgi verelim

1.<u>Kûtu'l-Kulûb fî Muâmaleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l Mürîd ilâ Makâmı't- Tevhîd: Ebû</u> Tâlib-i Mekkî'nin günümüze ulaşmış tek eseridir. Eser tasavvuf tarihinin klasikleri arasında önemli bir yer tutar. Araştırma konumuz olan bu eser hakkında daha sonra ayrıntılı bilgi verilecektir.

2.<u>İlmü'l-Kulûb</u>: Ebû Tâlib-i Mekkî'ye nispetle neşredilmiştir. Ancak hakkında şüpheler mevcuttur. Zirikli ve Brockelman, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin bu isimde bir eseri olduğunu söylemektedir.[53] Ebû Tâlib-i Mekkî üzerinde çalışan Abdülhamid el-Medkur ise İlmü'l Kulûb ve Kûtu'l-Kulûb arasındaki üslup farkına ve İlmü'l Kulub'da zikri geçen bazı sözlerin sahiplerinin Ebû Tâlib-i Mekkî'den çok sonra yaşadığına dikkat çekerek, İlmü'l-Kulûb'un Ebû Tâlib-i Mekkî'ye ait olmadığını ileri sürmektedir.[54]

3 ve 4.<u>Menâsikü'l-Hac[55] ve Müsnedü'l Elif</u>:[56]Ebû Tâlib-i Mekkî'nin kendisi Kûtu'l -Kulûb'da Menâsikü'l-Hac ve Müsnedü'l-Elif adlı iki kitabından bahseder.

---

[49] Nâci Tekritî, *Felsefetü'-l Ahlâkiyyetü'l-Eflâtuniyye*, Dârü'l-Endelüs,1982,s.407–409
[50] İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye,* c.11,s.320
[51] Hatib el-Bağdadi, *a.g.e. ,l* c.3,s.89,İbnu'l Cevzi, *Muntazam*, Darü'l-Kütübi'l -İlmiye,Beyrut, c.7,s.89
[52] Hatib el-Bağdadi, , *a.g.e. ,* c.3,s.89
[53] Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm, Kâmusu Terâcimi li-eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn* ,Dârü'l-İlmi lil-Melâyin,Beyrut,1976 c.6,s.274
[54]Abdulhamit Medkur, *Ebû Tâlib-i Mekkî ve Menhecühu's Sûfî*, basılmamış yüksek lisans tezi, Kâhire, 1972 s.76–79
[55] Ebû Tâlib-i Mekkî*, a.g,e.,* c.2,s.194213.214,
[56] Ebû Tâlib-i Mekkî, *a.g.e.,* c.1,s.133

5.Bazı kaynaklar onun tevhîd konusunda tasnif ettiği eserlerine işaret etmektedir.[57]Ancak Kûtu'l-Kulûb'da 33.fasılda geçen müstakil olarak nakledilen tevhîd konularının adı geçen eserlerle ilgisi olabilir.[58]

6.Müşkilü İ'rabi'l-Kur'an: Bağdatlı İsmail Paşa herhangi bir açıklama yapmadan bu eseri Ebû Tâlib-i Mekkî-i Mekkî'ye izafe etmektedir.[59]

7.Erbeûn: Zehebî'nin Ebû Tâlib-i Mekkî'nin kendi el yazısıyla yazdığı nüshasını gördüğünü ifade ettiği bu eserden, Abdullah bin Cafer bin Faris El İsfahanî icazet yoluyla, hadisler tahric etmiştir.[60]

8,Beyanü'ş-Şafi: Louis Massignon, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin bu adla bir eserinin olduğuna işaret etmektedir. Massignon'a göre bu eserin elimizde Muhammed bin İbrahim el-Rondi tarafından izah edilmiş parçaları mevcuttur.[61]

C. KÛTU'L-KULÛB VE ÖZELLİKLERİ

C.a. Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Eseri Yazma Sebebi

Kutû'l-Kulûb incelendiğinde Ebû Tâlib-i Mekkî'nin bu eseri şu maksatlarla yazdığı sonucuna varılabilir.

1.Tasavvuf eğitimine hizmet etmek.

2.Mutasavvıfların Kur'an'ı ve Sünneti nasıl ortaya koyduğunu belirlemek.

3.Olumsuz gördüğü bazı hususlara dikkat çekmek.

4.Sûfîlerin sahip olduğu bazı ilim, mârifet ve ıstılahları izah etmek.[62]

C.b. Eserin Baskı, Şerh ve Kısaltmaları

Pek çok yazma nüsha arasında en eskileri Veliyyüddin ve Köprülü kütüphanelerinde mevcut olanlarıdır. Bilindiği kadarıyla kitabın şimdiye kadar beş ayrı baskısı yapılmıştır.

---

[57] Hatib, *a.g.e.* ,c.3,s.89;İbn Hâlikan, *a.g.e.,* c.4,s.303
[58] Bilal Saklan, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*, s.45
[59] Bağdatlı İsmail Paşa*, Hediyyetü'l-Ârifin*, Matbaatü'l- Behiyye, İstanbul,1951 c.2, s.55
[60] Zehebi, *a.g.e.*,c.16,s.537
[61] Louis Massignon, *Ebû Tâlib-i Mekkî*, *İA* , c.7,s.643-644
[62] Ebû Tâlib-i Mekkî, (*Kûtu'l-Kulûb) Kalplerin Azığı,ç*ev: Dilaver Selvi, Semerkand Yay. İstanbul,2003,s.41

1.Bunlardan en eski olanı Meymeniyye matbaasının iki cüz halinde 1310/1892 yılında yayınladığı baskısıdır. Eserin bu baskısı Beyrut'ta yayınlanmıştır.

2. El Matbaatü'l -Mısrıyye'nin 1932 yılında dört cüz ve iki cilt halinde yayınlamış olduğu baskı.

3.1961 yılında iki cilt halinde Halebî matbaası tarafından basılmış olanıdır.

4. 1995 yılında iki ayrı cilt halinde Beyrut'ta Dâr-ı Sadr tarafından yapılan baskıdır. Bu eserde zikri geçen ayetlerin kaynaklarına işaret edilmiş, ancak hadislerin kaynaklarına değinilmemiştir. Eser, Said Nesim Mekârim tarafından da tahkik edilip yayınlanmıştır. Mekârim bu çalışmasında metinde geçen sayfa kenarlarında önceden yaygın olan baskının numaralarını vermiştir.

5. En son olarak 2001 yılında Kâhire'de Mektebetü't-Türas tarafından üç cilt halinde Mahmud bin İbrahim bin Muhammed Rıdvânî'nin tahkikiyle basılmıştır.[63] Kûtu'l-Kulûb çeşitli âlimler tarafından şerh ve ihtisar edilmiştir. Mesela Ebû Abdullah et-Taberî bin Abdullah el-Mühtedî eseri, "*Tebsîtu Kitâb-ı Kûtu'l-Kulûb fi Muâmeleti'l Mahbûb"* adıyla şerh edilmiştir[64] Ayrıca eser, Mahmud bin Ali İzzeddin Kâşi Tarafından " *Lübâbü'l-Kût min Hazâini'l-Melekût*" adıyla şerh edilmiştir.[65] Louis Massignon'un söylediğine göre Muhammed bin İbrahim bin Abbad en- Nafzi er-Rondî kitabın bazı güç kısımlarını açıklamıştır.[66]

Eseri Zeynuddin Muhammed bin Halef bin Said el-Endelüsi el-Umevî, "*El Vusul ile'l Garadi'l-Matlûb min Cevâhiri Kûti'l-Kulûb*" adıyla ihtisar etmiştir.[67]Ayrıca Hüseyin bin Ma'n ve Derviş Abdülkerîm bin Ali'de Kûtu'l-Kulûb'u ihtisar etmişlerdir.[68]

C.c. Eserin Önemi

İslam'ın manevî hayatını Kur'ân ve Sünnet gibi aslî kaynaklardan tespit etme imkânına sahip olmakla birlikte, bu hayatın gelişmesi ve bize kadar intikal etme durumunu anlayabilmemiz için tasavvufun ilk dönem eserlerine muhtacız. Çünkü bir şeyin aslını bilmek o şeyin gelişme seyrini anlamaya yetmemektedir. Dinî rivâyetler ve anâneler tarih

---

[63] Ebu Talib-i Mekkî, *Kalblerin Azığı (Kûtu'l-Kulûb) ,çev: Dilaver Selvi, c.1,* s.42
[64] Bilal Saklan, *Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri* ,s.26
[65] Ramazan Muslu "*Klasiklerimiz / Ebû Tâlib el Mekkî*",Tasavvuf İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi,2003,sayı:10,s.354 (ayrıntılı bilgi için bakınız: Fuat Sezgin, G.A.S, Leiden,1967,c.1,s.667)
[66] Louis Massignon*, Ebû Tâlib-i Mekkî*, I.A,c.VII,s.644
[67] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z Zünûn an Esâmi'l- Kütübi ve'l- Fünûn*, tsh: M.Şerefettin Yaltkaya, Rıfat Bilge,Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara,1941 c.II, s.1361
[68] Fuat Sezgin, *Tarihi't- Türas*, c.II, s.490

geleneği incelenmedikçe doğru olarak anlaşılmaz. Her asrın tasavvuf telakkisini tasvir eden eserlere duyulan ihtiyacın sebebi budur.[69] Bu yüzden Ebû Tâlib-i Mekkî'nin tasavvufun başlıca kaynakları arasında sayılan eseri, Kûtu'l-Kulûb,[70] döneminin tasavvuf telakkisinin anlaşılması açısından büyük önem taşır.

Abdurrahmân-ı Cami Mekkî'den söz ederken *"Kûtu'l-Kulûb adlı eseri, tarikatın hazinesidir, tasavvufun incelikleri konusunda onun gibisi yazılmamıştır."*diyerek esere duyduğu takdiri belirtmiştir.[71] Ayrıca Kâtip Çelebi de birçok âlim tarafından, böyle bir esrin o zamana kadar telif edilmediğinin söylendiğini ve tarikatın incelikleri konusunda bu eserin bir benzerinin bulunmadığını belirtmiştir.[72] B.Radtke ise Kûtu'l-Kulûb'un klasik sufizmin en kapsamlı kitabı olduğu görüşündedir.[73]

Sûfînin sülûk ahvalinin anlatılmasının yanı sıra; mutasavvıfların Kur'ân ve Sünneti nasıl anladıklarını ortaya koyması ve sûfîlerin önemle üzerinde durduğu, mârifet, ferâset, zâhir ve bâtın ilimlerini genişçe açıklaması, bu ilimlere ulaşma yolunu göstermesi ve bol örneklerle bunu mümkün olduğu kadar ortaya koyması eserin önemini bir kat daha artırmıştır.[74] Aynı zamanda eser, h.IV /m. X. asırda İslam coğrafyasında yaygın bulunan fikirleri ve tasavvufî cereyanları ana hatlarıyla anlatması açısından ayrı bir önem taşır.[75] Nitekim Bedi Ziya Egemen de İslamî inanışın ruhta meydana getirdiği yansımaları kavrayabilmek için, ihmal edilmemesi gereken kaynaklardan biri olarak Mekkî'nin söz konusu eserini zikreder.[76]

Ayrıca eser hakkında Arberry'nin şu değerlendirmesi dikkate değer: "*Kelam ve hadis sahasında çok iyi temele sahip olan Ebû Tâlib-i Mekkî, büyük ölçüde sûfî doktrin ve pratiğinin ehl-i sünnet olduğunu kanıtlamakla uğraşmıştır. Bu nedenle Kûtu'l-Kulûb daha dikkatli ve çok ilginç gelmeyen alıntılar içermektedir. Yine de bu eser, tasavvuf için genel bir anlayış inşa etme yolunda ilk ve çok başarılı bir girişim olması nedeniyle, birincil öneme sahiptir.*[77]

---

[69] Kelâbâzi, *Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Süleyman Uludağ Dergah Yay.1992, Ezheri'y-yi Kahire,1980,s.14
[70]Kelâbâzi *a.g.e..,* s.17
[71] Abdurrahmân Cami. *Nefahat'ül Üns*, Tercüme: Safer Malak, Kamil Candoğan, İstanbul,1971 s.271
[72] Kâtip Çelebi, *a.g.e..,* c.II, s.1363
[73] B.Radtke, "*Al Makkî, Abû Tâlib*" Encylopedia of Arabic Literatüre, London, c.2, s.498
[74] Ebu Talib-i Mekkî (*Kûtu'l-Kulûb) Kalplerin Azığı,*çev: Dilaver Selvi*,* c.1,s.45
[75] Aşkar, *a.g.e.,* s.76
[76] B.Ziya Egemen*, Din Psikolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara,1951,s.31
[77] Arthur John Arberry, *Sûfîsm,* London,1950 s.68

Ebû Tâlib-i Mekki'nin tasavvufa katkısı çağdaşlarından daha az değildir. Oldukça kıymetli olan bu eser, başta Gazâli üzerinde etkisi olmak üzere mutasavvıflar üzerinde yaptığı tesirlerle değerini bir kat daha artırmaktadır.[78] Ayrıca Kutû'l-Kulûb Kuşeyrî'nin Risalesinin kaynakları arasında sayılmıştır.[79]

C.d. Eserin Muhteva, İçerik ve Özellikleri

Kutû'l-Kulûb, tasavvufun uygulama biçimlerini açıklar.[80] Yani eser, bir felsefe kitabı değil, bizzat amel, edeb, ahlak ve aşk kitabıdır. Eser her seviyeden insana hitap etmektedir. Eser sade bir üslûpla ele alınmıştır.[81]

Kutû'l-Kulûb, bölüm başlıklarından anlaşılabileceği gibi; itikat, kelam, fıkıh, hukuk, ahlak ve tasavvuf olmak üzere oldukça değişik ilim dallarındaki pek çok meseleyi ihtiva etmektedir. Bir nevi müridin el kitabı konumunda olan Kûtu'l-Kulûb'da Ebû Tâlib-i Mekkî, tasavvufa sülûk edenlerin sadece tasavvufî yönleriyle ilgilenmemiş, devrindeki ihtiyaçları göz önünde bulundurarak onların itikat ve kelamla ilgili problemlerini de ele almıştır. Yabancı kaynaklar ise Kutû'l-Kulûb'un Basra sufizmin geleneklerini sunduğu görüşündedir.[82]

Kûtu'l-Kulûb'da, fıkıhla ilgili kaideler de bulunmaktadır. Ebû Tâlib-i Mekkî pek çok konuda fukahânın cumhuru ile ittifak halindedir. Bunlara ilave olarak o sahabenin fiilleriyle de ihticac etmiş, âlimlerin görüşlerini cem etmiştir. Ayrıca ibadetler konusunda, sadece şart ve rükünlerin sayılmasıyla yetinmemiş, ibadetlerin ruh ve adâbına, ahlakî tesirlerine ve nefs tezkiyesindeki fonksiyonuna da değinmiştir. Ebû Tâlib-i Mekkî, eserde çeşitli fikirlerini Kur'ân-ı Kerîm âyetleriyle delillendirmiş, zaman zaman da bu âyetleri tefsir ve izâh etmiştir. Âyetlerin tefsirinde bazen Kur'ân âyetlerinden istifade ederken, bazen de hadislerden veya sahabe ve tabiîn sözleriyle kendinden önceki müfessirlerin sözlerinden faydalanmıştır. Ayetlerin tefsirinde dikkat çeken diğer bir husus da ayetlere getirdiği işârî yorumlardır. Ebû Tâlib-i Mekkî Kûtu'l-Kulûb'da sık sık âyetleri bir sûfi gözüyle tefsir ve izah etmiş, günümüzde işârî olarak değerlendirilebilecek yorum ve açıklamalar getirmiştir.

---

[78] M.A.M.Şhukri, *Abû Tâlib Al Makkî And His Qût Al Qulûb,*İslamic Science,1998,s.69
[79] Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi, çev:* Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul,1999,s.45
[80] Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf.* Ensar Neşriyât, İstanbul,2000,s.54
[81] Ebu Talib-i Mekkî (*Kûtu'l-Kulûb) Kalplerin Azığı,ç*ev: Dilaver Selvi, c.1,s.45
[82] B.Radtke, "*Al Makkî, Abû Tâlib*" Encylopedia Of Arabic Literatüre, London, c.2,s.498

Ebû Tâlib-i Mekkî, Kûtu'l-Kulûb'da IV/X asırda yaygın olan fikirleri ve tasavvufî cereyanları ana hatlarıyla anlatmıştır. Tasavvufî meseleler, tamamen âyet ve hadisler ışığında ele alınmıştır. Eser, bu bakımdan hadis mecmuası izlenimi vermektedir. Müellif, itikatta selefî olduğundan bid'atlara karşı sert bir üslup kullanmıştır. [83] Ebû Tâlib-i Mekkî, Kûtu'l-Kulûb'da bazı çağdaşlarının eserinde rastlandığı gibi tasavvuf terimlerini tek tek ele almamıştır. Ancak sırası geldikçe herhangi bir tasavvufi terim hakkında uzun uzun izahlarda bulunmuş. bunlardan birbirine benzer ve yakın olanların arasındaki farkları irtibatları hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir.

Arberry eserin yöntemiyle ilgili şu değerlendirmeyi yapar:*"Kût'ul Kulûb'un yöntemi, İslamî ibadetleri ayrıntılarıyla alması açısından standart fıkıh rehberlerine benzemektedir. Ancak eserde konular mistik bakış açısından ele alınmaktadır*."[84]

İbn Haldun, Kûtu'l-Kulûb'un diğer Risale, Keşfu'l-Mahcûb, el-Lüma gibi kaynaklarla birlikte istikamet mücadelesi için yazıldığını belirtmiştir.[85] Süleyman Uludağ ise, tasavvufun ilk dönem eserleri hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır. "*Genellikle III-XI asırda yaşayan sûfîler ve tasavvufî eserler yazan mutasavvıflar bile tasavvufun pratik yönünü incelerken sahih hadislere dayandıkları için çok güçlü göründükleri halde tasavvufun nazariyesi bakımından sahih ve mevsuk hadislere hatta haber ve eserlere isnat edemedikleri için İslamî yönden zayıf kalmışlardır. Bu da muhaliflerin nazari tasavvufu red ve inkâr etmesine yol açmıştır*.[86] Ancak biz Süleyman Uludağ'ın bu eleştirisini kısmen haksız buluyoruz. Çünkü aynı durum o dönemlerde yazılmış tefsir, kelam, tarih ve akaide kitabları için de geçerlidir.

Mekkî'nin en çok nakil yaptığı mutasavvıfların başında Hasan-ı Basri gelmektedir. Çünkü Mekkî'ye göre bu ilmin metodunu ilk defa ortaya koyan Hasan-ı Basri'dir. İbrahim bin Edhem de yine Ebû Tâlib-i Mekkî'nin sözlerine müracaat ettiği sûfî şeyhlerden birisidir. Bir diğeri de Sehl-i Tüsterîdir. Ebû Tâlib-i Mekkî, Sehl-i Tüsterî'den Kûtu'l-Kulûb'da "*O İmamımızdır, şeyhimizin şeyhidir* " diyerek bahsetmiştir.

Ebû Tâlib-i Mekkî'nin ilk dönem mutasavvıflarından Muhâsibi'nin eserlerine muttali olmadığını görmekteyiz. Çünkü Muhâsibi'nin eserlerine işaret etmemiştir.

---

[83] Bilal Saklan, *"Ebû Talib-i Mekkî",* İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul,1994 c. 10, s.239
[84] Arbery *Sûfîzm*,s.68
[85] İbn Haldun, *Şifaü's-Sail.,T*ercüme: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul,1998, s.10
[86] Ebu Bekr Muhammed b. İshak Buharî Kelebâzî, Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf) çev: Süleyman Uludağ, s.29

Bununla birlikte Kûtu'l-Kulûb'da, birkaç yerde onun görüşlerini zikretmektedir.[87] Bazı meselelerde Muhâsibî ile Ebû Tâlib-i Mekkî'nin aynı görüşleri paylaşmış olması, her ikisinin de Kitab ve Sünnet'e dayanan şeriat ile tarikatı cem eden, itidali savunan, her türlü aşırılık ve ilahîlik gibi iddialardan uzak, sünnî tasavvufun simalarından oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu müştereklikte Hasan-ı Basri faktörü de unutulmamalıdır.[88] Zaten Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb'u, muhteva itibarıyla da Muhasibi'nin Riaye'sinin etkisinde yazıldığı intibaı'nı vermememktir.[89] Ahmed bin Ata'nın *Şerefü'l Fakr*'ı, Ahmed bin Hanbel'in *Müsned'*i ile Ebû Davud'un *Sünen*'i Ebû Tâlib-i Mekkî'nin kaynakları arasındadır.[90]

C.e. Eserin Tasavvuf Tarihindeki Tesirleri

Kûtu'l-Kulûb, Gazali'nin istifade ettiği kaynaklardan birisidir. Pek çok düşünür ve tarihçi bu kanaattedir. İbn Teymiye, Gazâli'nin kaynaklarını anlatırken şöyle demiştir: "*Malzemesinin çoğunu Ebû Tâlib-i Mekkî'nin sözleri oluşturur. Sabır, şükür, reca, havf ve muhabbet konularında söylemiş olduğu sözler Ebû Tâlib-i Mekkî'den alınmıştır. Fakat Mekkî, hadis, eser ve sûfî sözlerini Gazâli'den daha iyi bilmektedir".*[91]

Sübkî'de Gazâli'nin İhya'da istifade ettiği iki önemli kaynağın Kûtu'l-Kulûb ile Kuşeyri'nin Risalesi olduğunu söylemektedir.[92] Zebidî de bu konuda Sübkî'ye katılmaktadır.[93] İhyâ'da Gazâli'nin Kitab adını verdiği bablar, Kûtu'l-Kulûb'un fasıllarının yayılmış şeklidir. Aradaki fark, Gazâlî'nin kitapları alt başlıklar halinde bablara ve bölümlere ayırmasıdır. Bu tesir sadece ibadet konusunda değil aynı zamanda "*Âdâbü'n-Nikâh*" "*Âdâbu'l-Ekl*" gibi konularda da kendini göstermektedir Her ne kadar Gazâli, buralarda belki kitabının misyonu gereği olarak fıkhî hükümler itibarıyla bazı fazlalıklar ilave etmiş olsa da, konunun asıl omurgasını teşkil eden malzemeyi Kûtu'l-Kulûb'dan almış olduğu görülür. Ayrıca Kûtu'l-Kulûb Gazâlî'nin İhyâ'da nakletmiş olduğu hadis ve haberlerin kaynağı olmuştur. İhyâ'daki hadis ve haberlerin yarıdan fazlası Kûtu'l-Kulûb'dan alınmıştır. Gazâlî, bütün bunların dışında, zaman zaman isim vermek

[87] Bilal Saklan, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*, s.43
[88] Bilal Saklan, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*, s.44
[89] Hüseyin Certel, *Ebû Tâlib-i Mekkî'de Tasavvufî Yaşayıs*, s.17
[90] Bilal Saklan, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri* s.44–46
[91] Bilal Saklan, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri s.*65,
[92] Sübkî, *Tabakâtü'ş- Şâfiyyeti'l- Kübrâ*, Matbaatü İsa, Kahire,1964 c.4,s.126
[93] Zebidi, *İthaf ü Sadeti'l-Müttakîn*, Darü'l-Fikir, Beyrut,1790,c. I,s.4

suretiyle Kûtu'l-Kulûb'dan alıntılar yapmıştır. Bu iktibasları sadece nakille yetinmemiştir. Kendi fikir ve düşüncelerine destek olarak zikretmenin yanında yeri geldiğinde onun görüşlerine katılmamış, eksik bulmuş veya lüzumsuz görmüştür.[94]

C.f. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Araştırmamızın daha önceki bölümlerinde bahsettiğimiz gibi, Kûtu'l-Kulûb tasavvuf tarihi için özel bir öneme sahip bir eserdir. Fakat maalesef eser hakkında bugüne kadar yapılmış akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır.

1.Abdulhamid Abdulmunim Medkur, ***Ebû Tâlib-i Mekkî ve Menhecühü's-Sûfî***, basılmamış yüksek lisans tezi; Kahire,1972, Çalışma Arapçadır.

2.Saklan, Bilal, ***Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri,*** basılmamış doktora tezi, Konya,1989

3.Hüseyin Certel, ***Ebû Tâlib-i Mekkî'de Dini Yaşayışın Psikolojisi,*** basılmamış doktora tezi, İstanbul,1993

4.Melek Çelik, ***Ebû Tâlib-i Mekkî'de Zühd Kavramı***, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya,2000

D.NEFS KAVRAMININ TAHLİLİ

Tezimizin bu bölümünde nefs kavramı üzerinde genel bir değerlendirmeye giderek bu kavramın teknik açılımlarını göstermeye çalışacağız.

D.a- Nefs Kavramının Sözlük Anlamları

Nefs kelimesinin kökeni hakkındaki görüşler temel olarak ikiye ayrılır. Bu görüşlerden birincisine göre, nefs kelimesi, "*büyüklük, azamet, celalet*" anlamına gelen "*nefâset*" kelimesinden türemiştir. Diğer görüşe göre ise nefes almak, solumak anlamına gelen "*teneffüs*" kelimesinden türetilmiştir.[95] Kelimeye verilen hayat anlamına bakılırsa ikinci görüş daha makul görünmektedir. Bunun yanı sıra Regis Blachere gibi bazı yabancı araştırmacılar nefs kelimesinin Yahudi dilinden veya Akad dilinden geçtiği kanaatine sahiptirler.[96]

---

[94] Bilal Saklan, "*İhya'nın Temel Kaynaklarından Kûtu'l-Kulûb*," Tasavvuf İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi,2001, sayı:5,s.59–62
[95] Mehmet Dalkılıç, *İslam Mezheblerinde Ruh*, İz Yay, İstanbul,2004,s.58
[96] Regis Blachere,"*Nefs Kelimesinin Kullanışı Hakkında Bazı Notlar*, Çev: Sadık Kılıç, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum,1982,sayı:5,s.190

Çoğulu enfüs ve nüfûs şeklinde olan nefs kelimesine sözlüklerde ruh,[97]can,[98]canlı, karakter, mizaç, yapı, [99]kan[100], su, [101] beden,[102] insanın yeme içme gibi biyolojik ihtiyaçları,[103] bir şeyin ta kendisi,[104] , hayatın kendisi,[105]kem göz,[106]hava, yudum,[107] soluk,[108] asıl, maya, cevher[109], azamet, büyüklük, izzet, himmet[110]irade, ceza[111]gibi değişik anlamlar verilmiştir. Burada verilen anlamları kendi aralarında şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Bir şeyin ta kendisi anlamı, öz, asıl, maya, cevher gibi

2. İnsan varlığıyla ilgili nefse verilen anlamlar; ruh, can, karakter, mizaç, kan, beden, insanın biyolojik ihtiyaçları gibi

3.Hayatla bağlantılı verilen anlamlar, hayatın kendisi, su gibi

4.Ayetlerden yola çıkılarak verilen anlamlar, azamet, büyüklük, izzet, himmet, irade ve ceza gibi,

5. Hadislerden yola çıkılarak verilen anlamlar, hava, yudum, kem göz, soluk gibi

Sözlük anlamlarının yanı sıra kelimeye günlük hayatta farklı anlamlar yüklenmiştir. Bunlardan bir kaçı şu şekildedir:

"En-Nefes" derilemede kullanılan bir ölçüdür. Bir veya iki deri miktarıdır.[112]

Yaydaki çatlağa *en- Nefs* denir[113].

---

[97]Ebi Abdurrahman Halil İbn Ahmed, *Kitabü'l- Ayn*, Müessesetü'l-İlmiyyi li'l-Matbuat, Beyrut, c.7,s.270,Ebû Mansur Muhammed ibn Ahmed el-Ezherî, *Tehzibü'l-Lüğa*, Darü'l-Mısrıyyeti li't-Te'lifi ve't-Tercüme, Mısır, c.13,s.7, İsmail Bin Hammad el-Cevherî*, Sıhah, Darü'l-*Kitabi'l-Azelî, Mısır, c.2,s.980, Muhammed b. Yakub Firuzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît,* Müessetü'r-Risale, Beyrut,1998,s.578, İbrahim Mustafa, *Mu'cemü'l-Vasît,* Çağrı Yay, İstanbul, Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat,* Doğuş Matbaası, Ankara,1970,s.979

[98]Ferit Develioğlu,*a.g.e.,* s.979

[99]Ebi Abdurrahman Halil*,a.g.e.*, c.7,s.271 İbrahim Mustafa,*a.g.e..,* s.940

[100]el-Ezherî*,a.g.e..,*c.13,s.8,el-Cevheri,*a.g.e..,*c.2,s.981,Firuzâbâdî*,a.g.e.*.,s.578, İbrahim Mustafa*,a.g.e..,*s.940, Ebi'l Hüseyin Ahmed bin Faris Zekeriyya, *Mu'cemü Makayısi'l-Lüğa,* Darü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye,c.5,s.460

[101]el-Ezherî, *a.g.e.*, c.13,s.9,Ebi'l Hüseyin Ahmed Bin Faris Zekeriyya*,a.g.e.,* c.5,s.460

[102]el-Cevheri*, a.g.e.,* c.2,s.981

[103]Ferit Develioğlu, *a.g.e.,*s.979

[104] el-Ezherî*,a.g.e.,*c.13,s.9*,* Doktor Halil, *Lârûs*, Mektebetü Lârûs, Paris, 1973,s.1216, İbrahim Mustafa, a.g.e.,s.940 , Firuzâbâdî ,*a.g.e.,*,s.588, Ferit Develioğlu,a.g.e.,s.979

[105] el-Ezherî, *a.g.e.*, c.13,s.10

[106] el-Cevheri, *a.g.e.*, c.2,s.980,el- Ezherî*, a.g.e.*, c.13,s.9, Firuzâbâdî , *a.g.e.,* ,s.588

[107] Doktor Halil*, a.g.e.,* s.1216

[108]Ebi'l Hüseyin Ahmed Bin Faris, *a.g.e.,*c.5,s.460

[109] Ferit Develioğlu,*a.g.e.,* s.979

[110]Firuzâbâdî, *a.g.e.,* s.588,el-Ezherî, *a.g.e.,* c.13,s.10

[111]Firuzâbâdî, *a.g.e.*, s.588

[112] Firuzâbâdî, *a.g.e.,* s.588, el-Ezherî, *a.g.e.,* c.13,s.10

[113] Ebi'l Hüseyin Ahmed Bin Faris Zekeriyya*,a.g.e., c.*5,s.460

Genişlik anlamında da kullanılır: "*Haza'l menzilü enfesü'l menzilîn*", "*Evlerin en genişi*"[114]demektir.

Kumar oklarından beşincisine de *nâfis* denir.[115]

Uzun anlamında kullanılmıştır. "*Ketebe kitaben nefesen*", "*Uzun bir kitap yazdı*."demektir. Sözün uzunluğu için de kullanılır.[116]

Serinlik veren içecek anlamında da kullanılır. "*Şerabün zû nefesin*", "susuzluğu giderecek kadar serinlik veren, serinlik verici içecek" demektir. "*Şerâbün ğayri zi nefesin*," "*acı ve tadı berbat olan içecek*" anlamına gelir.[117]

Bunun yanında İslam dünyasında sık sık nefs ve ruh kelimeleri arasındaki irtibat gündeme gelmiş, bazı âlimler nefs ve ruhun aynı şey olduğunu söylerken,[118] diğerleri, özellikle de mutasavvıflar nefs ve ruha farklı anlamlar yüklemiştir.

Ayrıca, zaman zaman bir bedende birden çok nefsin olduğu görüşünü serdedenler olmuştur. Bunların başında ibn Abbas gelir. İbn Abbas düşüncelerini şöyle ifade eder: *"Her insanda iki çeşit nefs vardır. Onlardan biri iyiyi kötüden ayırt ettiren aklın nefsidir, diğeri de hayatın olduğu ruhun nefsidir."* İbn Abbas bu görüşünü "*Allah ölen insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini ise uykularında alır."*[119] ayet-i kerimesine dayandırır. Züccac da İbn Abbas'la aynı görüştedir. Ona göre, *"Her insan için iki nefs vardır. Onların biri temyizin nefsidir. Allahu Tealâ'nın dediği gibi kişi uyuduğunda, nefsini kabzettiğinden uykuda nefsi ondan ayrılır ve akıl etmez. Diğer nefs hayatın nefsi, yani canın nefsidir ve bu nefs uyuyan kimsede kalırsa uyuyan nefes alır. Bu fark uyuyan kimsenin nefsinin uykuda kabzedilmesiyle, canlının nefsinin kabzedilmesi arasındadır*."[120] Aslında bu görüşü serdedenler nefs ve ruhun farklı olduğu düşüncesini savunanlardır. Yalnızca onlar bu tasnifi yaparken, ruh kelimesi yerine hayatın nefsi ifadesini kullanırlar. Bunun dışında bir bedende cemâdî, nebatî, hayvanî ve insanî olmak üzere dört nefs bulunduğunu savunanlar da bulunmaktadır.[121]

---

114 el-Ezherî,*a.g.e.,* c.13,s.10
115 Firuzâbâdî,*a.g.e.*, s.588
116 Firuzâbâdî,*a.g.e.,* s.588
117 Firuzâbâdî,*a.g.e.,* s.588
118 Mesela Fahreddin Razî bu görüştedir.(ayrıntılı bilgi için bakınız: *Razinin Tefsirinde Tasavvuf*, Abdulhakim Yüce, Çağlayan Yay., İzmir,1996)
119 Zümer 39/42
120 el-Ezherî, *a.g.e.,* c.13,s.11
121 Süleyman Uludağ "*Nefis*", DİA, c.32,s.527

Kısacası nefs kelimesine pek çok anlam yüklenmiştir. Bununla birlikte, kelimenin Arap dilindeki birincil anlamlarının *bir şeyin kendisi* ve başta insan olmak üzere *varlıkların hayatiyet kazanmış yönü*, yani *hayat soluğu, can* olduğu sonucuna varmak mümkündür. Diğer anlamların ise bu iki anlamdan esinlenerek verilmiş yan anlamlar ve mecaz ifadeler olduğu kanaatindeyiz. Örnek vermek gerekirse, beden, ruh, kan ve karakter anlamları insanla ilgilidir. Bütün bu anlamlar, insanın görünmeyen yönü, hayat kazanmış yönü anlamından çıkarılmış anlamlardır. Mesela, kana nefs denmesinin sebebi, insan hayatının kanın akışına bağlı olmasıdır. Hava, yudum, soluk, su, hayat gibi anlamlarda canlılık sıfatıyla ilgili anlamlardır. Kem göz anlamının da bu anlamdan üretilmiş mecâzî anlam olduğu kanaatindeyiz. Çünkü kötü ruhlu kimselere, halk arasında *kötü nefisli* denir. Kelime zamanla kısalmış, kötü niyetli kimselerin bakışına, kötü nefisli kimsenin nazarı denilmek yerine sadece nefs denmiştir. Benzer örnekleri Türkçemizde de görürüz. Mesela "*Soba yanıyor."* derken kastımız sobanın içindeki yakıtın yandığını söylemektir. Bunun yanı sıra, nefs kelimesine Kur'an-ı Kerim'den ve hadislerden esinlenerek verilmiş anlamlar da söz konusudur. İrade, azâmet büyüklük ve ceza[122] gibi verilen anlamlar buna örnek gösterilebilir. Burada anlamda bir zorlama olduğu kanaatindeyiz.[123]

D. b. Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Nefs Kavramının Anlamları

Temel İslâmi bilimler, terminolojisini oluştururken, Arap lügatlerinden ve Arap şiirlerinden sonra ilk başvurdukları kaynak, Kur'an ve Sünnet olmuştur. Hatta bazen kelimelere, kendi yükledikleri anlamları teyit etmek için Kur'an'dan ve Sünnetten referans aramışlardır. Elbette bu çabayı sarf ederken, düşüncelerine meşru bir zemin hazırlamayı ve İslam toplumunda kabul görmeyi hedeflemişlerdir. Ancak bu gayret, nasların anlaşılmasına zaman zaman engel teşkil etmiş, özellikle de ayetlerde anlam kaymasına sebep olmuştur. Aslında İslam dünyasında ihtilafların ve sapık mezheplerin, genelde bu şekilde oluştuğu da su götürmez bir gerçektir.[124]

---

[122] Firuzâbâdî,*a.g.e.*, s.588
[123] Dalkılıç, *a.g.e.* ,s.58

[124] Nitekim günümüzde reenkarnosyona inananlar, falcılar, büyücüler, kendilerine astrolog diyen şarlatanlar görüşlerine delil olarak Kur'an ayetlerini göstermektedir. . Bu sırada sünneti ve tasavvufu inkâr edenlerin de eserlerinde sık sık Kur'an ayetlerini referans olarak gösterdiğini hatırlamak gerekir.

Kur'an-ı Kerim'in İslam dünyasında daima en önemli dayanak noktası olması, bu yüzden de İslam düşünürlerin görüşlerini kanıtlamak için onu birinci dereceden referans göstermesi elbette oldukça makul bir durumdur. Kitabı tahrif edilmemiş tek toplum olan İslam dünyasına bunu çok görmemek gerekir. Yalnız bizim burada tedirgin olduğumuz nokta, insan zihninin ürettiklerinin Kur'an'ın önüne geçmesi ve onun kast ettiği anlamın, onu yorumlayanlarının maksatları yüzünden görünmez hale gelmesi ihtimalidir. Elbette burada tarih boyunca yaşananları, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın bu şekilde, kitabı kendi hevâsına göre tevil eden din âlimleri yüzünden tahrif edildiğini, bu tahrifin de kutsal metinleri yok etmekten ziyade onları yanlış tevil etmekle gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Bu yüzden dînî kavramları araştırırken, Kur'an dilini doğru anlamak oldukça büyük önem taşır.

Belki de bu kaygıların da etkisiyle İslam âlimleri tarih boyunca Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederken onda geçen kavramların da tahlillerini uzun uzun yapmışlar, kelimenin cahiliye Araplarının şiirlerinde ne anlamda kullanıldığını, Arapların kelimeye hangi anlamları yüklediklerini araştırmışlar ve böylece Kur'an'da kast edilen mananın ne olduğunu tespit yoluna gitmişlerdir. Çalışmamız bir tefsir araştırması olmadığından biz, Kur'an-ı Kerim'de "*nefs*" kavramının hangi anlamlarda kullanıldığını tespit etmek için müfessirlerin bu değerlendirmelerini tahlil etmeyeceğiz. Ancak yakın tarih ve günümüz düşünürlerinden bir kaçının tespitleriyle nefs kelimesine Kur'an'da ne anlamlar yüklendiğini tahlil etmeye çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim'de "*nefs*" kavramı değişik varyantlarıyla birlikte 300'e yakın yerde geçer.[125] Kur'an-ı Kerim'de nefs kelimesinin çoğulu enfüstür. Nüfûs şeklindeki çoğulu ise yalnızca iki yerde kullanılmıştır.[126] Kur'an-ı Kerim'de nefs kelimesinden türemiş iki fiile rastlanır. Bunlardan ilki *teneffese* fiilidir. "*Nefes almaya başlayan sabaha and olsun."*[127] İkinci fiil ise *tenâfese* fiilidir. "*İşte yarışanlar bunun için yarışsınlar.*"[128] Elmalılıya göre, bu ayet-i kerime de geçen "*münâfese"* kelimesi, başkasında görülen olgunluğa imrenip ona yetişmek ve onu geçmek için nefslerin güzel şeylerde yarışması duygusu demektir.[129]

---

[125] Muhammed Fuâd Abdulbâki, *Mu'cemü'l-Müfehres li -Elfâzi'l-Kur'an-ı Kerim*, Dârü'l-Fikir Matbaası, Beyrut,1991 s.881–885
[126] Tekvir 81/7- İsrâ 7/25
[127] Tekvir 81/18
[128] Mutaffifîn 83/26
[129] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağtım, İstanbul, c.9,s.73

Bu konuda Mehmet Ali Aynînin sadeleştirdiği " *Nefs Risalesi*"nde Mescizâde Abdullah Efendi, Kur'an'da nefs kelimesinin sekiz anlamda kullanıldığını ifade eder ve bunları şu şekilde sıralar:

Birincisi bu lafız *zâtullah* anlamına gelir. Buna örnek olarak " *Seni Kendim için seçtim."* [130] ayeti gösterilebilir. Bunun dışında, Âl-i İmrân /28, En'am /12, Mâide/116' da bu anlamda kullanılmıştır.

İkincisi, *insan ruhu* manasında kullanılmıştır. *"Ey huzura eren nefs."!*[131] ayet-i kerimesinde Allah, insan ruhuna seslenmiştir. En'am/93, Zümer/42 gibi pek çok ayette nefs kelimesi, insan ruhu için kullanılmıştır. [132]

Üçüncüsü, nefs kelimesi, *kalp, sadır ve buna müşabih* anlamlarda kullanılmıştır. *"Kendilerine Kitab verilenlerin birçoğu, hak kendilerine gün gibi aşikâr olduktan sonra, içlerindeki hased yüzünden iman ettikten sonra sizi küfre döndürmek hevesine düştüler".*[133] Bu ayet-i kerimede ehl-i kitabın gönüllerinde taşıdıkları hasetlik duygusundan bahsetmektedir. Gönül kelimesi yerine nefs kelimesi kullanılmıştır. Âl-i İmrân/154, Ârâf/205, Yûsuf/77, Bakara/77,109, 235, Nisâ/113, En'am/158, Yunus/100, Enbiyâ/64, Neml/14, Fussilet/53 gibi başka ayet-i kerimelerde de nefs kelimesi bu anlamda kullanılmıştır.

Dördüncüsü *insanın heykeli, yani bedeni* anlamında geçmiştir. " *Her nefs ölümü tadacaktır.*"[134] ayet-i kerimesinde olduğu gibi. Bunun dışında Âl-i İmrân/146,185, Enbiyâ/35, İsrâ/33, Yûsuf/26, 30, 31 gibi farklı ayetlerde de aynı anlamda kullanılmıştır.

Beşincisi *bedenle beraber ruhu* anlamını ifade eder. "*İşte orada her nefs, daha önce işleyip gönderdiği şeyleri deneyip tadacak ve gerçek Mevlâları olan Allah'a döndürülecekler, tanrı diye uydurdukları şeyde kendilerinden kaybolup gideceklerdir*." ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. En'am/152, Yunus/23, 44, 49, 54, Ra'd/11, 42,İsrâ/7, Taha/15, Ankebût/6, Zümer/70, Mü'min/17, Casiye/15 gibi ayet-i kerimelerde de bu anlamda kullanılmıştır.

[130] Tâhâ 20/41
[131]Fecr 89/*27*
[132]Ahmet Öğkeye göre nefsin mertebelerinin geçtiği bütün ayetler de nefs ruh anlamında kullanılmıştır. Çünkü ona göre nefsle ruh aynı şeydir. Terbiye edilmemiş ruha nefs, terbiye edilmiş ruha ise ruh denir.(Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Öğke, *Kur'anda Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul,1997,s.25–28)
[133]Bakara 2/109
[134]Ankebût 29/ *57*

Altıncısı *insanı kötülüğe sevk eden cevher* anlamında kullanılmıştır. Bunun en güzel örneği Yûsuf suresindeki *"Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefs daima kötülüğe sevk edicidir.*[135] ayet-i kerimesidir. Yusuf/18, Tâha/96, Kâf/16, Haşr/9, Bakara/130, Necm/23 ayet-i kerimelerinde de nefsin farklı menfî yönlerine değinilmiştir.

Yedincisi, insan, cin, hayvan ve bitkiler için zat manasına manasında kullanılmıştır. *" Ve öyle bir günden korkun ki hiçbir nefs başka bir nefsin yerine bir şey ödeyemez; kimseden şefaat kabul edilmez; kimseden de fidye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz."*[136] ayetinde olduğu gibi. Bakara/48, Lokman/28, 34, Müddesir/38 âyetlerinde de bu anlamda kullanılmıştır.

Sekizincisi olarak cins manasında kullanılmıştır. "*Andosun ki içinizden(kendi nefsinizden) size öyle bir peygamber geldi ki sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir. O size düşkün, müminlere şefkatli ve merhametlidir.*[137] Rûm/28, A'râf/188, Şûrâ/11 ayet-i kerimelerinde de nefs kelimesi cins anlamında kullanılmıştır[138]

Benzer bir çalışma yapan Ahmet Öğke ise, Kur'an-ı Kerim'de nefs kelimesinin aynı anlamlarda kullanıldığını tespit etmiştir. Bunlara ilaveten, nefs kelimesinin ilahlar hakkında kullanılmasını ayrı bir kategoride değerlendirmiştir.[139] Örnek olarak ise şu iki ayet-i kerimeyi göstermiştir.

"*Onu (Allah'ı) bırakıp, hiçbir şey yaratmayan, kendileri yaratılan ve kendi nefslerine bile ne zarar, ne fayda vermeyen, öldüremeyen ve yaşatamayan,(ölüleri diriltip kabirden) çıkaramayan bir takım tanrılar edindiler"*[140]

" De ki: öyleyse ondan başka kendi nefslerine bile yarar ve zarar vermeyen veliler mi edindiniz."[141] Fakat bizim kanaatimize göre, nefsin ilahlar anlamında kullanılış şekli az önce yedinci madde olarak sıralanan *bir şeyin zatı* anlamıyla aynıdır.

Bunun dışında nefs kelimesinin Kur'an'da başka anlamlar içinde kullanıldığını söyleyenler vardır. Mesela Fahrettin Râzî, "*Odur ki geceleyin sizi öldürür ,(gibi uyutur) gündüzünde ne işlediğinizi bilir. Sonra belirlenmiş süre geçirilip tamamlansın diye*

[135] Yûsuf 12/53
[136] Bakara 2/48
[137] Tevbe 9/128
[138]Mehmet Ali Aynî, *Nefs Kelimesinin Anlamları*, Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası ,İstanbul, 1930, sayı:14, s.46-52
[139] Ahmet Öğke, *a.g.e.,* s.25
[140] Nur 25/*3*
[141] Ra'd 13/16

gündüzün sizi diriltir"[142] ayet-i kerimesine dayanarak Kur'an'da nefs kelimesinin *akıl* anlamında da kullanıldığını ifade eder.[143] Nitekim Fiyruzâbâdî de nefs kelimesine Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere dayandırarak *gayb, irade ve ceza* manalarını vermiştir.[144]

Bütün bu değerlendirmeler dikkate alındığında Kur'an-ı Kerim'de nefs kelimesinin *bir şeyin kendisi* ve *insanın bâtınî yönü* anlamlarında kullanımının daha yaygın olduğu görülür. Aslında Kur'an-ı Kerim nefs kelimesini gerek Allah için kullandığında, gerek ilahlar için kullandığında, gerek diğer varlıklar için kullandığında bundan kast ettiği şey varlığın kendisidir. İnsan için nefs kelimesini kullandığında ise bazen *kendi* anlamını, bazen de *insanın kendisini yönlendiren iç dünyasını* kast etmiştir.

İslam medeniyetinin en önemli ikinci referansı olan hadislerde ise Hz. Peygamber (s.a.v), nefs kelimesini Kur'an'a paralel anlamlarda kullanmıştır. Yani nefs kelimesi Kur'an da olduğu gibi, hadislerde de daha çok *insan varlığının canlılık kazanmış yönü* anlamında kullanılmıştır. Ancak Kur'an'a nazaran hadislerde nefsin olumsuz özellikleri daha çok ön plana çıkmıştır. Bu yüzden biz, İslam kültüründe, özellikle de tasavvuf geleneğinde nefse menfî anlamların yüklenmesinde hadislerin de büyük ölçüde rol oynadığı kanaatindeyiz. Çünkü hadislerde, nefsin şerrinden Allah'a sığınılmış,[145] gerçek babayiğidin öfke anında nefsini yenen olduğu[146] belirtilmiş, cehennemin nefse hoş gelen şeylerle, cennetin ise nefse hoş gelmeyen şeylerle donatıldığı[147] hatta insanın en azılı düşmanının nefsi[148] olduğu haber verilmiş, akıllı kişinin nefsine hâkim olan kimse olduğu ifade edilmiştir.

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta da söz konusu hadisler gibi diğer hadislerde de nefse ait tanımlamalar yapılmamış olmasıdır. Genellikle hadislerde nefse karşı alınacak tavır üzerinde durulmuştur. Resul-ü Ekrem (s.a.v), bir taraftan bizi nefse karşı uyarırken öteki taraftan onun bizim üzerimizdeki hakkını hatırlatır[149] ve nefse murdar demeyi yasaklar.[150] Bu hususda Hz. Peygamber'in ümmetini nefse karşı orta yollu bir tavırda

---

[142] En'am 6/60
[143] Fahreddin Razi, *Lübâbü'- İşârâti ve't-Tenbîhât*, Mektebetü Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire,1968, s.116
[144] Firuzâbâdî, *a.g.e.* s.588
[145] Ebu Davud Edeb:101, Tirmizî Deâvât:14
[146] Buhârî Edeb:107, Müslim Birr:106
[147] Buhârî Rikak:28, Ebû Dâvûd Sünnet:22, Tirmizî Cennet:21
[148] İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-Libas,* neşr. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz. c.1,no:143
[149] Buhârî , Savm: 51, Edeb: 86
[150] Buhârî Edeb:100, Müslim Elfaz: 17

görmek istediğini gösterir. Yeri gelmişken, mutasavvıfların üzerinde önemle durduğu ve sık sık referans getirdikleri hadis diye nakledilen "*Nefsini bilen Rabbini bilir*" sözünün hadis alanında yapılan araştırmalara göre hadis olmadığını da belirtmekte fayda vardır. [151] Bu sırada aynı manayı ifade eden Kur'an'da çeşitli ayetlerin bulunduğunu söylemek gerekir.[152]

Bunun dışında nefs kelimesi hadislerde mecaz anlamlarında kullanılmıştır. Bunlara birkaç örnek verelim. Bir rivayette nefs kelimesi şu şekildedir. "*Ben yemen tarafından, Rahmanın nefesini bulmak için…*" ifadesi kullanılmıştır. Burada zikredilen ensardır. Ensar o dönemde muhacirleri tasadan kederden kurtarması hasebiyle " *Rabbinizin nefesi* "diye nitelendirilmiştir. Burada "nefs" kelimesi hava anlamında mecaz olarak kullanılmıştır. Gene aynı anlamda başka bir hadisi şerifte "*Rüzgâra kötü söz söylemeyin, o Rahmân'ın nefesindendi*r." buyrulmuştur. Başka bir hadiste; "*Kıyametin nefesinde gönderildim*." buyrulmuştur. Bütün bu ifadelerde nefs kelimesi hava, rüzgar anlamında kullanılmıştır.

Bir hadisi şerifte nefs kelimesi "*Kim herhangi bir müminin kederini giderirse*" şeklinde sıkıntıdan kurtulmak anlamında kullanılmıştır. Başka bir hadiste " *men nefse an ğarimeh*" "*Kim bir kimsenin borcunu rahatlatırsa*," şeklinde nefs kelimesi kullanılmıştır. Buradaki kullanış şekilleri de hava kelimesine yakın anlamda nefes aldırmak, rahatlatmak manasındadır.

"*Kaplara üflemeyi, nefes alıp vermeyi yasakladı*" hadisinde de teneffüs fiili kullanılmıştır.*(et teneffüsü fi'l-ina')* "*Bir şeyi içerken üç defada içerdi*" hadisinde de teneffüs fiili kullanılmıştır.*(yeteneffesü fi'l-inai selasen)* Bu hadislerde nefs kelimesi, nefes, soluk, anlamında kullanılmıştır.

Diğer bir hadis-i şerifte, doğum olayı için *"Nefüse*" fiili kullanılmıştır. *Esma bintü Amis, Muhammed bin Ebûbekr'i doğurdu*, ifadesinde "nefaset" kelimesi kullanılmıştır.

Hz peygamber teneffese fiilini Kur'an'daki anlamıyla Ümmü Seleme'den rivayet olunan bir hadis-i şerifte kullanmıştır."*Sizden öncekilerin dünyaya meylettiği gibi sizin de dünyaya meyletmenizden korkuyorum.*" "münafese" ifadesi kullanılmıştır.

---

[151] Yusuf Açıkel, "*Nefsini Bilen Rabbini Bilir, Hadis mi Kelâm-ıKibar mı?*Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta,1998,sayı:5,s.174-200
[152] Maide 5/116, A'raf 7/205, Bakara 2/130, Bakara 2/231

Hz peygamber, göz değmesi için de nefs kelimesini kullanmıştır. " *Muhakkak o kesinlikle rukyeyi yasakladı. Nefes hariç*."[153] Verilen örnekleri incelersek hadis-i şeriflerde nefs kelimesinin rüzgâr, hava, nefes, sıkıntıdan kurtulma, mesafe, soluk ve göz değmesi gibi mecaz anlamlarda kullanıldığını görürüz.

Kısacası nefs kelimesi hadislerde daha çok insanı kötülüğe sevk eden iç kuvvet anlamında kullanılmış, onunla mücahede tavsiye edilmiş, kötü yönleri hakkında bilgi verilmiş, bunun yanı sıra hakkını gözetmek hususuna da dikkat çekilmiştir. Kur'an'ın ve sünnetin nefs kavramını ele alışı birbirine paralellik arz eder. Kur'an'da ve sünnette nefs insana imtihan için verilmiş, çeşitli aşırı istekler taşıyan, bu yüzden de Rabbinin emrine itaat etmekten kaçınan soyut bir varlıktır. Bu yüzden kul sürekli Rabbi ile nefsi arasında tercih yapmak durumundadır. Zira nefs, şeytanın insana yaklaştığı yoldur. Kötülüğü emretmek ve Hak'tan yüz çevirmek nefsin en temel iki vasfıdır. İnsanın kurtuluşa ermesi için nefsle mücadele ederek onu arındırması gerekir. Zira onu arındıran kurtulmuş, arındırmayan ise hüsrana uğramıştır. Kişi ancak bu tezkiye işleminden sonra kulluğun tadını alır ve Rabbine yaklaşır. Böylece Rabbi ondan, O Rabbinden razı olur.

Bu yüzden başta mutasavvıflar olmak üzere İslam âlimleri nefs muhasebesi ve mücâhedesini anlatırken sık sık Kur'an'dan ve hadisten faydalanmış, bu şekilde sünnetin çizdiği itidal çizgisi üzerinde kalmaya çalışarak, nefsi arındırma yolları üzerinde uzun uzun tahlillerde bulunmuşlardır.

[153] İbn Esir, en-Nihâyeti fi Garibi'l Hadis, Matbaatü'l-Hayriye, Kahire, c.3,s.173-175, el-Ezherî, *Tehzibü'l-Lüğa* ,c.13,s.8-10

BİRİNCİ BÖLÜM

KÛTU'L -KULÛB'DA NEFS VE TEKÂMÜLÜ

I. BÖLÜM
KÛTU'L -KULÛB'DA NEFS

Ebû Tâlib-i Mekki'nin günümüze ulaşmış tek eseri olan Kûtu'l-Kulûb'un tasavvuf tarihi açısından önemine daha önce değindiğimiz için burada bunun tekrarını yapmayacağız. Ancak Ebû Tâlib-i Mekki'nin eserde takip ettiği yöntem üzerinde duracağız. Kûtu'l Kulûb'un çağdaşlarından farklı bir üslûbunun olduğunu söyleyebiliriz. En belirgin farklılığı ise tasavvufi terimleri ayrı birer başlık altında toplayarak tanımlamamasıdır. Onun bu terimlere yönelik düşünceleri ve tanımlamaları eserin tamamında birbirinden farklı yerlerde dağınık bir şekildedir. Bu da bizim çalışmamızda Ebû Tâlib-i Mekki'nin kullandığı terimleri tespit konusunda zorlanmamıza sebep olmuştur. Satır aralarına gizlenmiş tanımlamaları gün yüzüne çıkartmak bir hayli mesai ve çaba gerektirmiştir. Müellif konuları sıralaması açısından da dağınık bir metod izlemiştir. Eser 48 bölümden oluşmaktadır. Eserin içeriğinin anlaşılması için bölümlerin sıralamasını gösterelim.

1.Muamele(Güzel Kullukla İlgili Ayetler) ile İlgili Ayetler

2.Gece ve Gündüz Evradının Zikredildiği Ayetler

3.Müridin Gece ve Gündüz Yapacağı İşler

4.Sabah Namazının Ardından Okunması Müstehap Olan Ayet ve Zikirler

5.Sabah Namazından Sonrası için Seçilmiş Dualar

6.Sabah Namazından Sonra Müridin Yapacağı Hayırlı İşler

7. Gündüz Yapılacak Virdler

8. Gece Yapılacak Beş Vird

9.Fecr Vakti

10.Zeval Vakti ve Zeval Vaktinin Tespiti

11.Gece ve Gündüz Namazlarının Faziletleri

12.Vitir ve Gece Namazının Fazileti

13.Uykudan Uyandığında Kişinin Söylemesi Gereken Müstehap Dualar

14.Gecenin İhya Edilmesi ve Geceyi İhya Edenlerin Sıfatları

15. Kulun Gece ve Gündüz Tesbih Dua ve Namazdan Oluşan Yapması Gereken Virdleri

16.Kur'an Okumanın Âdâbı ve Kur'an'ı Hakkıyla Okuyanların Sıfatları

17.Bazı Mufassal ve Mufassal Kelimeler ve Bunlarla Kur'andaki Lafızların Açıklanması

18.Gafillerin Kerih Olan Sıfatları

19.Kuran'ı Gizli ve Açıktan Okumanın Hükmü

20.İhya Edilmesi Müstehap ve Faziletli Olduğuna İnanılan Gece ve Gündüzler

21. Cuma Günü Uyulacak Edepler ve Gününde ve Gecesinde Okunacak Zikirler

22.Orucun Fazileti ve Oruç Tutanların Özellikleri

23.Nefs Muhasebesi ve Vaktin Değerlendirilmesi

24.Müridin Yapacağı Virdin Mahiyeti

25.Nefsin Tanınması

26.Murakabe Ehlinin Müşahedesi

27.Müridin Uyacağı Esaslar

28.Mukarrebûnun Murakabesi

29.Makam Ehlinin Mümeyyiz Vasıfları, İbadet Eden Yakîn Sahiplerinin Özellikleri ve Gaflet Ehlinin Belirgin Özellikleri

30.Kalpleriyle Amel Edenler İçin Kalbe Gelen Düşünce Şekilleri

31.İlmin Fazileti ve Âlimlerin Vasıfları

32.Yakîn Makamlarının Açıklanması

33.İslamın Beş Temel Esasının Açıklanması

34.İman ve İslamın Açıklanması

35.Sünnetin Fazileti

36.İman ve Şeriat Arasındaki İrtibat

37.Büyük Günahlar

38.İhlâs

39.Yiyeceklerin Düzenlenmesi

40.Yemek Adabı

41.Fakirliğin Fazileti

42.Yolculuk Hükümleri

43.İmamet ve Cemaat

44.Allah için Kardeşlik ve Kardeşlik için Gereken Sevgi ve Dostluk,

45.Evlilik, Evlilikle Bekârlığın Hangisi Daha Faziletlidir ve Kadınlarla İlgili Hükümler

46.Hamama Girme Adabı

47.Geçim Sebeplerinin Hükümleri ve Ticaret Ehlinin Bilmesi Gereken Şeyler

48.Helaller Ve Haramlar

Başlıklardan anlaşıldığı gibi Kûtu'l-Kulûb'un konu sıralaması bir tasavvuf kitabından ziyade bir ilmihal kitabını andırmaktadır. Müellif teorik terimlerden ziyade günlük hayatta müridin takip edeceği yol üzerinde durmuş, müridlere tavsiyelerde bulunmuştur. Onun bu üslubunda vaizlik mesleğini icra etmesinin de etkili olduğu kanaatindeyiz. Çünkü halka sık sık vaazlar veren Ebû Tâlib-i Mekki'nin eserinin bir kısmını yapmış olduğu vaazlardan derleme ihtimalini de gözden uzak tutulmaması gerekir.Döneminde yazılmış tasavvufi eserlerdeki gibi onun eserinde açık ve net terimlere rastlanmaz. Ebû Tâlib-i Mekki herhangi bir tasavvufi meseleyi aktarırken önce konuyla ilgili olduğunu düşündüğü ayet ve hadisleri ele almaktadır. Ayet ve hadislere getirdiği bazı yorumlar işârî olarak değerlendirilebilecek yorumlardır. Ebû Tâlib-i Mekkî'nin ayet ve hadisleri bu kadar sıklıkla kullanması onun Kur'an ve sünnet bilgisinin derinliği ve bunlara duyduğu bağlılığın kuvvetini gösterir. Diğer yandan Kur'an ve sünnet hakkında yaptığı orijinal yorumları da onun kuvvetli bir muhakeme gücünün olduğunu ispat edecek düzeydedir. Kûtu'l-Kulûb, içeriği açısından adeta müridlerin el kitabı konumundadır. Ebû Tâlib-i Mekkî, Kûtu'l-Kulûb'da tasavvufî meselelerin pek çoğuna değinmiş, bazen benzer terimler arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Sık sık kendinden önce yaşamış sufilerin sözlerinden alıntı yapmıştır. Bunların başında da Sehl-i Tüsterî ve Hasan-ı Basri gelir. Eserin bir diğer dikkat çeken yönü ise nefsin mertebeleri üzerinde hemen hemen hiç durmamasıdır. Bununla birlikte makamlar konusu neredeyse eserin yarısını kapsamaktadır. Bu durum, Ebû Tâlib-i Mekki'nin nefsin mertebelerinden ziyade kalbin makamlarını esas aldığını gösterir. Aslında bu hemen hemen bütün ilk dönem eserlerinde rastlanan bir durumdur.

Şimdi Ebû Tâlib-i Mekki'nin nefs hakkındaki düşüncelerini ele alalım.

A.Nefsin Tanımı ve Temel Özellikleri

Ebû Tâlib-i Mekkî nefsin tanımını net bir şekilde yapmaz.Ancak filozofların düşüncelerini aktardıktan sonra nefsin mekânının kan olma ihtimali üzerinde durur:

"Filozoflar nefs tamamen kandan ibarettir derler. Bazı felsefeciler de kan, nefsin mekânıdır demişlerdir. Doğru olan da budur. *"Şeytan âdemoğlunun damarlarında dolaşır. Öyleyse siz açlık ve susuzlukla onun dolaşma alanlarını daraltınız."*[154] hadis-i şerifi de bu görüşü destekler mahiyettedir.[155] Nefs yerden yaratılmıştır. Toprakla ilgili özelliklere sahiptir. Bunun için toprağa meyleder.[156]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre kul için en faziletli şey, kendi nefsini tanımak ve içinde bulunduğu hale göre, kendisini ilgilendiren hükümleri bilmektir.[157] Çünkü nefsini tanıyan huzura kavuşur.[158] Bir kulun nefsine karşı kuvvetli olması, ona kızması, onu yakînen tanımasından, ondan nazarını kesmesinden ve hayırlara dalıp sükûn bulmasından kaynaklanmaktadır.[159]

Nefs bir takım aşırı hareketleri yapma kabiliyetinde yaratılmıştır. Ama kendisine sükûnet üzere olmak emredilmiştir. Bu durum, nefsin Mevlâsına olan ihtiyacını hissetmesi, kendi kudret ve kuvvetinden sıyrılarak Rabbine yönelmesi için bir imtihandır Eğer nefse sekînet inerse o zaman nefs kötü arzulara karşı sükûnet bulmuş olur. Ama kalbi gaflet perdelerse, bu kula yalvarıp yakarma gerektiğinin alametidir. Onun sükûnet içinde olması, Allah'ın nimeti ve fazlı sayesindedir. Kendi özelliğiyle hareket etmesi ise, imtihan ve ilâhi adalet olması sebebiyledir.[160]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre nefsin yaratılıştan gelen *cibilliyet* ismi verilen dört temel özelliği vardır. Bunlar, hevâsından doğan isteklerin kaynağıdır. Bu Allah'ın onu yaratmış olduğu fıtratının gereğidir. Birincisi *zayıflıktır,* bu onun topraktan yaratılmış olmasının sonucudur. Sonra *cimrilik* gelir. Bu insanın yapışkan çamurdan yaratılmış olmasının sonucudur. Üçüncüsü *şehvettir.* Bu insanın pişirilmiş çamurdan yaratılmış olmasının sonucudur. Dördüncüsü ise *cehaletti*r. Bu insanın kuru balçıktan yaratılmış olmasının sonucudur. Bu özellikler ona imtihan için verilmiştir.

---

[154] Buhari Ahkam: 21,Ebu Davud Savm : 78, İbn Mace Sıyam: 65
[155] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.201
[156] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.254
[157] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.193
[158] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.275
[159] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.389
[160] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.180

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre nefs üç farklı sıfat ile müptela edilmiştir. Bunların ilki rububiyet sıfatının yansıması olan sıfatlardır. Bunlar, kibir, zorlama, övülmeyi sevmek, onur ve zenginliği sevmek gibi sıfatlardır. İkincisi şeytanî huylardır. Aldatmak, hile, haset gibi huylar bu kısma girer. Üçüncüsü hayvanlarda bulunan sıfatlardır. Bunlar aşırı derecede yeme, içme, şehvet ve eğlenme gibi sıfatlardır. Bütün bunların yanında nefsten ubudiyet sıfatları istenmektedir. Mesela ilâhi korku ve tevazu bunlardandır. Kulluk sıfatlarını tam elde ettiğinde, rububiyet sıfatlarından yana yüz yüze olduğu imtihanlardan kurtulur. Çünkü insanın makbul bir kul olması için Allah'tan gayri her şeyden hür olması gerekir. Çünkü her insanın ilahı kendisine hâkim olan ve onu komuta eden şeydir. [161] Nitekim Hadisde şöyle buyrulmuştur.*"Dünyaya kul olan helak olmuştur. Paraya köle olan helak olmuştur. Zevcesine köle olan helak olmuştur. Giyim kuşama köle olan helak olmuştur."* [162]

Nefsin bütün bu özellikleri iki halde toplanır. Bunlardan biri nefsin azması istikrarsız ve dengesiz olmasıdır. Buna Arapça da *tayş d*enir. Diğeri de kendi isteklerine çok düşkün ve hırslı olmasıdır. Buna da *şereh* denir. Birincisi cehaletten kaynaklanır. İkincisi ise aşırı hırstan doğar. Her ikisi de nefsin fıtratındandır. Kararsızlığı noktasında nefs, kaygan bir mekândaki cevize benzer. Bilindiği bu durumdaki ceviz, küçük bir etkiyle hemen hareket etmeye başlar ve yuvarlanır, gider. Nefs hırs sıfatında da kelebeğe benzer. Kelebek ışığa ulaşmak ister ama onun yok olması bu yüzdendir. Doyumsuz ve kanaatsiz bir şekilde ışığa, ateşe koşar. Neticede ateşe düşer ve yanar. Nefsin bu özelliği acelecilik vasfından kaynaklanır. Nefs durmadan hal değiştirir.[163] Özellikle bir zarar gördüğü zaman hemen değişir.[164]

B. Nefs-i Emmârenin Sıfatları

1.Cehalet

Cehalet sözlükte bilmemek, [165] tanımamak, haberi olmamak, ahmak, akılsız, kaba ve sert davranışlı olmak anlamlarına gelir. Cehalet, hilim ve bilimin zıddıdır. Cehalet

[161] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.193
[162] Buhari Rikak:10
[163] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.207
[164] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.436
[165] Firûzâbâdî, *a.g.e.,* s. 980

Kur'anda iki yerde bilmeme ve tanımama anlamında,[166] diğer yerlerde ise fert ve toplumun ilâhi iradeye uymayan yanlış ve hatalı inanç, söz ve davranışlarını ifade etmek için kullanılmıştır.[167]

Ebû Tâlib-i Mekkî kötülüğün kaynağının cehalet olduğu kanaatindedir. Ona göre, kötülüğün oluşması nefs ve şeytandandır. Sebepleri ise şehvet ve hevâdır. Bunlar da cehaletten ortaya çıkar.[168] Her kulun cehaleti gafleti miktarınca olur. Gafleti dünya muhabbeti nispetindedir. Dünya muhabbeti, hevânın kuvveti nispetindedir. hevâsının kuvveti de nefsinin kalbe hâkimiyet kurup sıfatlarını ortaya çıkarması nispetincedir. Nefsin sıfatlarını ortaya çıkarması yakîn kuvvetinin zayıflığı nispetincedir.[169]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre cahil kimse, nefsinin hevâsıyla hareket eder. Bu yüzden böyle birinin reddi ile kabulü arasında fark yoktur. Çünkü aldığını nefsi için aldığı gibi reddettiğini de nefsi için reddeder.[170] Cahil olan kimse bir iyilik yaptığı zaman nefsini görüp kendi güç ve kudretine bakar. Kibri sebebiyle helak olur. Yaptığı amel de övünmesi yüzünden boşa gider. Cahil kimse bir günah işlediğinde günahını itiraf edip nefsine zulmettiğini söylemez. Böyle birisinin tevbesi kabul olmadığı gibi Allahu Teâla'nın ondan razı olması da söz konusu değildir.[171]

Ebû Tâlib-i Mekkî cahil bir kimsenin ibadet esnasında bile şeytanın kölesi olduğunu şöyle ifade eder. "Gafil ve cahil kimse abdest almaya kalktığı vakit şeytanlar onun üzerine üşüşür. Tıpkı sineklerin balın üzerine üşüştüğü gibi. Bu kimse tekbir aldığı zaman melek onun kalbine bakar. Orada Allah'tan gayri her şeyin yerinin daha büyük ve değerli olduğunu görür. Ona "*sen yalan söyledin.*" der. Bu kimsenin kalbinden bir duman yükselerek göklere ulaşır. Bu duman onun kalbini perdeler. Bu perde onun namazını Allah'ın huzurundan geri çevirir. Şeytan onun kalbini yutar. Durmadan vesvese verir. Ona boş işleri süsler. Öyle ki bu kimse ne olduğunu anlamadan namazını bitirir."[172]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre cehaletin en kötüsü kulun cahil olduğunu bilmemesi yahut cehaletine rağmen kendini bilgili zannetmesi, böyle olunca da haline rıza gösterip ilim öğrenmeden geri kalması, bunun üzerine de bütün farzların aslı olan ilimden geri

---

[166] Bakara 2/73, Hucurat 49/6
[167] İbrahim Paçaçı *"Cehalet"*,Dinî Kavramlar Sözlüğü, D.İ.B.Yay,Ankara, 2006,s.86
[168] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.258
[169] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.261
[170] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.219
[171] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.95
[172] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.192

kalmasıdır. Bu en büyük günahtır.[173] Çünkü bir kimse, bilgi eksikliği sebebiyle kendisine gizli kalan niyetteki nefsin hevâsı ve niyetlere bulaşan dünya sevgisini fark edememesi durumunda günahkâr olur. Çünkü ihlâsı tam manasıyla elde edecek ilmi öğrenme ve cehaletten kurtulma yolunda kusur göstermiştir.[174]

Ayrıca Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, yaş ilerledikçe cahil kimselerin değerinin artmaz aksine cehaletleri ve ahmaklıkları artar: "Kimin seciyesinde ahmaklık ve tabiatında cehalet hâkim ise onun yaşı ilerledikçe ahmaklığı ve cehaleti artar."[175]

2.Kötülüğü Emretmek

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre nefsin en çok yaptığı şey devamlı emretmektir. O bir şeyi tekrar tekrar isteyip durur. Onun yaptığı budur. Nefse uyup onun her isteğini yapmak şeytanı sevmek anlamına gelir. Çünkü nefs, Allah'ın sevdiği şeylerin zıddını yapmak üzere yaratılmıştır.[176]

3.İnkâr ve Sapıklık

Ebû Tâlib-i Mekkî, nefsin gördüğüne inanan, görmediğini ise inkâra giden bir tabiatta olduğu kanaatindedir. "Nefslerin tabiatında inkâr ve sapıklık mevcuttur. Çünkü Allahu Teâla gözle görülmemektedir." [177]

4.Muhalefet

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre nefsin ilk imtihanı muhalefet etmesidir. İlk muhalefeti ise Hakk'a ters hareket edip günaha meyletmesidir.[178]

5.Hevâ

Sözlükte arzu, istek ve hava, anlamlarına gelen hevâ kelimesi, tasavvuf terminolojisinde, nefsin şeriatı dikkate almaksızın arzuladığı şeylere yönelmesi anlamında kullanılmıştır.[179] Hevâ kelimesi Kur'an'da on ayette tekil, on sekiz ayette çoğul olarak

---

[173] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.69
[174] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.69
[175] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.278
[176] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.258
[177] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.172
[178] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.180
[179] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü,* Anka Yay., İstanbul,2004, s. 265, Abdürrezzak Kâşâni, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev:Ekrem Demirli, İz Yay, İstanbul,2004, s.570

geçmektedir. Kur'an'da bayağı arzularına esir olan kişi *"hevâsını tanrı edinen kişi"* olarak tanıtılmış ve hevâ başlıca sapıklık sebeplerinden biri sayılmıştır.[180]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, hevâ nefsin keyif ve eğlence için dünyada devamlı kalma arzusudur.[181] Hevâ, hakkın zıddı olan şeylerdir. Allahu Teâla ise hakkı sever. Nefsin kırılması ancak kötü arzularının tersine hakka uygun amel etmekle mümkündür.[182] Hevâ dünyaya açılan bir kapıdır.[183] Başka bir deyişle yapılan işlerden ilme uygun olanı mubahtır. İlme ters düşenler ise hevâdır. Hevâ, nefsin payıdır.[184] Ebû Tâlib-i Mekkî *"Onlar, Allah'ın kalplerini mühürlediği hevâ ve heveslerine uyan kimselerdir."*[185] ayetini tefsir ederken, bu kimselerin kötü arzularına ve aslı olmayan zanlarına uydukları için kalbleriyle Allah'ın kelamını dinleyemediklerini ve ilâhi muradı anlayamadıklarını ifade eder.[186] Çünkü hevâ, insanı Hakk'a karşı kör eder. Şehvet ise sahibini nasihate karşı sağır eder.[187] Nefsin hevâsına uymak kalbin mühürlenmesinin bir sonucudur. Kalbin mühürlenmesi de günahlardan meydana gelen cezadır. [188] Bu yüzden nefsin hevâsı ve kötü sıfatlarıyla manen hasta olan kimseye herhangi bir makamda ve yolda itibar edilmez.[189]

Manevi afetler kalbe hevâ yoluyla ve şeytanın kalbe yerleşmesi sebebiyle girer. Nefsin rahatça davranması ve kötü sıfatlarının kuvvet kazanması kalbin darlığından ve yakîn inancındaki zafiyetten ileri gelir. Çünkü kulun yakîni kuvvetli olsa göğsü genişler, yakîn nuru hevâsının karanlığını aydınlatır. Gecenin gündüzde kaybolduğu gibi nefs de kalbde kaybolur.[190]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, kalbde üç şey bir arada olursa o kalbden hevâ düşüncesi eksik olmaz. Bunlar, cehalet, tamah ve dünya sevgisidir. Bu üç şeyin kalbde yer etmesi, kuvvetlenmesi ve zayıflaması nispetinde nefsanî düşünceler de zayıflar veya kuvvetlenirler. Aynı şekilde kalbteki iman, ilim ve aklın kuvvetlenmesi ve zayıflaması nispetinde yakîn kuvvetlenir veya zayıflar. Kalbde bu iki grubun etkisi ve hâkimiyeti

---

180 Mehmet Canbulat, *"Hevâ",* Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.252
181 *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.492
182 *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.378
183 *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.240
184 *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.532
185 Muhammed 47/47
186 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.125
187 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.227
188 *Kûtu'l -Kulûb,* c.1,s.186
189 *Kûtu'l- Kulûb,* c.2,s.88
190 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.193

ortaya çıkar. İdare ve yetki hangisinin eline geçerse hâkimiyet ona ait olur ve kalbde onun hükmü geçer.[191]

Kulun nefsinin hevâsını sevdiğinin alameti, dünya zevklerini kendisine vaat edilen ahiret zevklerine tercih etmesi ve nefsin sevdiği şeyleri, yüce Allah'ın sevdiği şeylerden öne almasıdır.[192] Nefsin arzu ve isteklerinin bir sınırı yoktur. Nefsin arzuları kesilmezse kişiye sunacağı en güzel şey rağbet ettiği şeyi kabul ettirmek olacaktır. Ölüm meleği gelmedikçe nefsin arzuları son bulmaz. Ölüm meleği geldiği anda ise kötü vasıfları sona erer. Bu durum onun temel özelliklerindendir.[193] Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, insanları güzel hallerden alıkoyan engel, kalbe yerleşen kötü arzuların etkisidir. İnsan bu tattan ancak iki yolla kurtulur. Birisi ilahi korkunun acılığı tatmaktır. Diğeri ise ilahi muhabbet tadının kalbini sarmasıdır. İlahi muhabbet kalbteki kötü arzuların tadını çepeçevre sarar ve etkisini yok eder.

6.Şehvet

Şiddetli arzu anlamına gelen şehvet, tasavvuf terminolojisinde nefsin bir şeyi şiddetle arzulaması demektir.[194] Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, şehvet, günah işlemenin temel sebebidir. Harama bakmak ve konuşmak şehvete götüren bir yoldur.[195] Nefsin arzularına şehvetle bakan kimseyi bu bakışı harama ve hevâya iter. Şeytan onu kapar ve hevâ rüzgârı kendisini haktan uzak yerlere savurur. Bu durumda kul, Cenâb-ı Haktan uzaklaşır. O yüce sevgilinin huzurunda sıdk ve dostluk makamına ermekten mahrum kalır.[196] Korkudan başka nefsin şehvetlerini yakıp yok eden şey yoktur. [197]

7.Kibir ve Ucub

Sözlükte büyüklenme anlamına gelen kibir, bir ahlaki kavram olarak kendini büyük görme, büyüklenme, başkalarını küçük görme demektir. Kur'anda tekebbür ve istikbar kelimeleri de kibir anlamında kullanılmıştır.[198] Kibir yerilen nefs

---

[191] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.247

[192] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.227
[193] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.337
[194] Cebecioğlu, *a.g.e.* ,s.602
[195] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.180
[196] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.191
[197] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.454
[198] Mehmet Canbulat, "Kibir", Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.380

hastalıklarındandır. Kibirli kimse kendini herkes üstün görür.[199] Kur'an'da kibirli kimseleri Allah'ın sevmediği belirtilmiştir. *"Doğrusu Allah böbürlenerek küstahça davrananları sevmez."*[200] Bunun dışında başka ayetlerde de kibir yerilmiştir.[201] Hadisde de kalbinde zerre kadar kibir bulunanın cennete giremeyeceği haber verilmiştir.[202]

Benzer anlamda kullanılan ucub ise sözlükte kişinin kendisini beğenmesi, kibir böbürlenme ve şımarma anlamına gelir.[203] Ucub, kişinin hak kazanmadığı bir rütbeyi hak kazanmış gibi düşünmesidir.[204]

Ebû Tâlib-i Mekkî, kibri, "*tevazûnun zıddı*" olarak tanımlar. Ona göre kibir, kalbde oluşur, fiil ve sözlerde ortaya çıkar. [205] Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre tekebbür üç şekilde ortaya çıkar:

1.Kendini beğenip insanlara üstünlük taslayarak.

2.İzzeti nefsten dolayı insanları nefslerinde oluşan tekebbür. Bu kişinin başkalarının nazarında büyük görünmeyi sevmesidir.

3.Kişinin kendi dini yaşantısına ve iyi haline bakma suretiyle kalbinde oluşan büyüklenme şeklinde. Bu kimse iyi halini gözünde büyütüp onunla şımarır. Kendisinde yakîn ilmi eksik olduğu için onu kendi nefsinden bilir. Bu kendini beğenmenin en ince şeklidir. Bundan ancak tevhidi sahih, yakînî sadık, ihlas sahibi salih insanlar kurtulabilir.[206]

Ebû Tâlib-i Mekkî, ucub hakkında ise şunları söyler: "Ucub, Kibirli nefsin sıfatlarından biridir. O bütün amellerin sevabını yok eden kalbe ait günahlardandır. Oysa diğer günahlar nefsin kötü arzularından kaynaklanır. Bir kimsenin şehvetine bağlı on ayrı günaha bulaşması, kalbe ait bir tek günaha bulaşmasından hayırlıdır."[207]

Ebû Tâlib-i Mekkî, kişiyi nefsinin kibirlenmesinden ve kendini beğenmesinden kaynaklanan gizli afetlere karşı da uyarır: "Eğer ağlamak, kibir ve övmeyi arttırıyorsa bu bir zorlama ve nefsin gizli afetlerinden doğan kendini beğenme halidir."[208]

---

[199] Ethem Cebecioğlu, *a.g.e. , s.*376
[200] Nisa 4/36
[201] Nisa 4/172, Mümin 40/35, Nahl 16/29
[202] Müslim İman:147, Ebu Davud Libas. 26, Tirmizi Birr: 61
[203] Canbulat, "Ucb", *a.g.e.* s. 665
[204] Ethem Cebecioğlu, *a..g.e. ,* s. 668
[205] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.69
[206] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.142
[207] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.444
[208] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.472

8.Temenni

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, temenni aklın var zannettiği, nefsin hayal ettiği, vehmin hesap ettiği şeydir. Sinsi düşman şeytanın kalbe attığı vesveseden oluşan boş bir düşüncedir. Bu günahların kalbde oluşturduğu bir hastalıktır.[209] Kuruntu ve boş temenniler yaratıklarla alakalı olup kendisiyle fani dünyanın hazır zevklerinin istendiği şeydir.[210]

9.Gaflet

Sözlükte unutmak, ihmal etmek, gözden kaçırmak[211] anlamlarına gelen gaflet, ıstılahta, kulun Allah'tan habersiz olma halidir. [212]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, hayırlarda noksanlık, gafletten meydana gelir. Gaflet ise nefsin sığ hastalıklarından doğar. Kula düştüğü gafletten ötürü tevbe etmesi gerekir. Gaflet asla küçük görülmemelidir. Çünkü o günahların başlangıcıdır. Büyük günahların kaynağı gaflettir.[213]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre Allah'ın hoşnutsuzluğuna düşmenin belirtisi, kulun nefsini muhasebe etmekten uzak durması ve gafletinin uzun süre devam etmesidir. Kulun gafletinin uzaması, kalbinin Allah tarafından mühürlenmesinden ve kalbinin bozuk karakterinden kaynaklanır. Zâhirde gaflet, bâtında kalbin örtülmesi ve kilitlenmesidir. Kalbin mühürlenmesi ve olumsuz bir yapı kazanması ise devamlı günah işlemekten kaynaklanır.[214]

10.Riya

Riya, göstermelik iş yapmak demektir.[215] Istılahta ise riya; amel işlerken Allah'tan başkası düşünülerek ihlası terk etmektir.[216]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, insanın nefsi, övülmeyi sever ve kötülükten nefret eder. İnsanın nefsi kendisindeki iyi bilinen hali artırmak, insanlar tarafından güzel bulunan şeyleri ortaya koymak hastalığı ile müpteladır.[217] Bu durum, dünya sevgisinin

---

209 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.259
210 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.79
211 Firûzâbâdî, *a.g.e.,*s.1039
212 Cebecioğlu, *a.g.e.,s*222
213 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.378
214 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.186
215 Firûzâbâdî, *a.g.e.,*s.1281
216 Cebecioğlu, *a.g.e,*.s.521
217 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.436

göstergesidir.[218] Amelin bozuk veya noksan olması riyadandır. Kişinin amelini Allah'tan başkasına duyurmak istemesi, onların kendisini duymalarını ve bunun sayesinde kendisini methetmelerini arzu etmesi, kötü duygularının ona galebe çalmasından kaynaklanır. Böyle yapan kimse ameline Allah'tan başkasını ortak etmiş olur. Tevhid konusundaki cahilce davranışı sebebiyle ameli boşa gider.[219] Hayrını işittirme derdinde olan kimse, yaptığı amelleri kendisini görmeyenler duysun diye ondan bahseder. Onun bu davranışı amelinde gösteriş yerine geçer. Amelin iptal edilmesinde her ikisi de eşittir. Bu durumlar imandaki yakînin zafiyetinden kaynaklanır. Hayır ve ibadet yapan kimse yaptığı ameli zikrederek onu başkalarına duyurur ve gizlice yaptığı iyilikte kendi nefsini görüp onunla övünürse, o amel gizli olmaktan çıkar, açıktan yapılmış amel olarak yazılır. Onu halkın içinde bahsettiği zaman ise gizli ve açık ameli silinir. Yerine gösteriş yazılır.[220] Kişi yaptığı iyiliğin karşılığı olarak fakirin kendisini övmesini isterse bu övgü, onun amelinden elde edeceği payıdır. Böylece yaptığı hayrın sevabı yok olur. Hatta Allah için yaptığı amelde fakirin kendisini övmesini istediğinden dolayı günah bile kazanır.[221] Allahu Teâla'ya karşı sorumlu olunan amellere riya ve nefsin kötü arzularına uygun isteklerle bulaşırsa, o amel halis ve Allah için olmaktan çıkar. Kul Allah'a karşı sadakat ve edebi tam olarak yerine getirmemiş olur.[222]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre riyadan kurtulmak iki şekilde olur. Birisi nefsin, övülmesiyle yerilmesinin aynı olacağı bir duruma gelmesidir. Bu zühd makamının bir halidir. Diğeri de yakîni imana ulaşarak, kalbin Allah'tan gayri şeylerden boşalmasıdır. Bu da marifet makamıdır. Bu iki makamda, ibadeti gizli ve açık yapmak bir olur.[223]

11.Vesvese Vermek

Sözlükte fısıltı, hışırtı gizli söz, fiskos, kuruntu işkil[224] anlamına gelen vesvese, ıstılahta şeytanın ve nefsin fayda getirmeyen sözüdür.[225] Hz. peygamber (s.a.v) vesvesenin

---

218 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.84
219 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.133
220 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.202
221 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.212
222 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.309

223 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.133
224 Canbulat, "*Vesvese*", Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.693
225 Cebecioğlu, *a.g.e.,s.* 580

dini- hukuki bir durum doğurmayacağını bildirmiş ve vesvese ile hareket edenin talakını geçerli saymamıştır.[226]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre kötü düşünce kalbde kuvvetlenince vesvese olur. Vesvese çoğalınca, şeytanın günahı süsleyip püflemesine yol açılır. Tövbe eden kimseye en çok zarar veren şey kalbine gelen kötü düşünceye kulak vererek onun kalbde yerleşmesine imkân hazırlamaktır. Çünkü bu hal, onu yavaş yavaş helake sürükler. [227]

12.Hırs

Sözlükte bir şeyi şiddetle arzulama, ona aşırı derecede tutkun olma anlamlarına gelen hırs, bir ahlak terimi olarak belli bir amaca erişmek hususunda kişinin bütün benliğini saran arzu ve tutku demektir.[228] Kur'anda hırs kelimesi geçmemekte ise de hırs kökünden türeyen kelimeler yer almaktadır.[229] Hadis de ise Hz. Peygamber (s.a.v) hırsın olumsuz yönüne dikkat çekmiştir. "*İnsanoğlu yaşlansa da onda iki şey, hırs ve hased genç kalır.*"[230] ve "*İnsanoğlunun iki vadi dolusu altını olsa mutlaka üçüncüsünü ister, onun gözünü ancak toprak doyurur.*"[231] hadislerini buna örnek gösterebiliriz.

"*Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın verdiği nimetlere şımarmayasınız diye Allah böyle takdir etti.*"[232] ayet-i kerimesinin gereğince, Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre kişinin sahip olduğu bir mala sevinmesi ona karşı hırs sahibi olduğunu gösterir. Hırs sahibi ilâhi rahmetten mahrumdur. Elinde olmayan bir şey için kızmak dini beğenmediğini gösterir.[233]

---

[226] Buhari Talak:11
[227] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.379
[228] Canbulat,"*Hırs*", *a.g.e.*, s.254
[229] Bakara 2/96
[230] Ahmed b. Hanbel, Müsned 3/115-119
[231] Buhari Rikak:10, Müslim Zekat:116, Tirmizi Menakıb: 32
[232] Hadid 57/23
[233] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.238

C.Nefsi Olumsuz Davranışlara Sürükleyen Faktörler

1.Tamah

Tamah sözlükte bir şeye göz dikmek anlamına gelir.[234] Hırsa yakın anlamda kullanılan bir kelimedir.

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre Allahu Teâlaya karşı işlenen ilk günah tamahtır. Tamah yakînin zıddı olan zannı tasdik etmektir.[235] Tamah dünyaya rağbetin evvelidir. O dünyaya açılan ilk kapıdır. O sahibine dünya muhabbetinin varlığını gösterir.[236] Aynı zamanda tamah kalbde hevâ düşüncesini kuvvetlendiren şeylerin başında gelir.[237]

2. Dünya ve Dünya Sevgisi

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre dünya denen şey, her kulun hevâ ve hevesine uyarak elde ettiği şeylerden ve kalbini saran şehvetlerden ibarettir.[238] Dünya sevgisi ise hata ve isyanların başıdır.[239] Dünya, şeytanın yeridir. Kula elde etmek istediği miktarda dünya kendisine verilir.[240] Allahu Teâla, kendisiyle bizi zelil etmek ve ondan rağbetimize çekmek için dünyayı insana nispet etmiştir. Ahiretin ise kendisiyle kıymetli olduğunu bildirmek için onu zatına nispet etmiştir. Çünkü O,bakidir. Bu şekilde bizim ahirete rağbet etmemizi istemiştir. [241]

" *İnsanlara nefsin arzuları, kadınlar oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş mallar, salma atlar, sağmal hayvan ve ekinler süslendi.*"[242] ayetinde geçen yedi şey dünyanın aslıdır. Bunların dışındaki diğer dünya zevkleri ise bunlardan birine dayanmaktadır. Bu yedi şeyi seven dünyayı sevmiş olur. Bu çok ileri derecede bir dünya sevgisidir. Bunlardan bir kısmını seven de dünyayı kısmen sevmiş olur. Bunların hepsinin aslı hevâdır. Dünya aslında hevâdan ibarettir. Diğer yedi şey nefsin hevâsına dâhildir.[243]

Dünya, nefsin isteklerine uymak ve nefsin şehevi isteklerini elde etmek için basit dünya hayatını sevmektir. Dünyaya rağbet eden kişi Allah'ın mekrinden kendisini

---

234 Firûzâbâdî, *a.g.e.,*s.232
235 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.393
236 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.392
237 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.247
238 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.501
239 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.392
240 *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.488
241 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.521
242 Bakara 2/213
243 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.491

emniyette görür. Yüce ahiret hayatını terk edip dünya hayatını satın alan birisi olur. Böyle olunca Allah'ı sevmemiş kendi tercihiyle Allahtan uzaklaşmış, ahirette hüsrana uğramış ve cehennemi hak etmiş olur.[244] Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre insanların en kötüsü dünya muhabbetiyle dolu olandır. Dünyaya rağbet eden onu seviyor demektir. Dünyalığı arttırmak ona rağbetin alametidir.[245] Nefsin günah işlemesi dünyayı mamur etme derdiyle olur. İtaatler ise ahireti mamur etme sebebiyle meydana gelir.[246] Kişinin zenginliği sevmesi de devamlı yaşama arzusundan kaynaklanır.[247] Haram yoldan dünyaya yönelen kimse kendini öldürmüş olur. Eğer dünya elde etme hırsı kuvvetlenir ve ona karşı aşkı şiddetlenirse bu sefer başkalarını öldürür.[248]

Dünyaya köle olanlar nefsin arzuları tarafından esir alındıklarından dünyalık biriktirmek uğrunda yorgun ve bitkin düşerler.[249] Bu yüzden kalbinde fani olan insanlar yüce Allah'tan büyük olan kimse, *Allahu Ekber* sözüyle amel etmemiş olur. Bu hal gerçek iman değildir. Çünkü O ancak söz ile yetinmiştir. Bu kimse nefsi ile beraberdir. O nefsinin yanındadır. Bu durumda onun sevinci nefsi olmaktadır.[250] Dünyadaki rahatlığı Allah'ın güzel nimetleri ile olan kimsenin yarın ahiretteki rahatlığı da mülk ile olacaktır. Bu dünyadaki rahatlığı yüce Rabbi ile olan kimsenin ise ahiretteki rahatlığı da yüce Rabbinin huzurunda sıdk makamında kalmak olacaktır.[251]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre "*Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayınız"*[252] ayetinde geçen sarhoş ifadesiyle dünya sevgisi ve dünyayla ilgilenmekten sarhoş olanlar kast edilmiştir.[253] Çünkü dünyalık şeylere sevinmek kalbden ahiret derdini ve endişesini çıkarır. Dünya için gam çekmek ise ahiretin elden çıkmasına karşı kalbde oluşacak hüznü giderir.[254]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, kalben zayıf kimseler ile beraber olmak, dünya sevgisini kamçılar. "Bazen nefs bu yoldaki zayıf kimselere bakabilir. Bunun sonucunda onda gizli bir hastalık meydana gelir. Bu hastalık kulun nefsinin keyfini yerine getirmek için uzun

---

[244] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.496
[245] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.487
[246] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.181
[247] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.377
[248] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.509
[249] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.63
[250] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.190
[251] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.212
[252] Nisa 4/43
[253] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.188
[254] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.81

yaşama arzusudur. Nefs hayatı sevme tabiatı ile yaratılmıştır. Hal böyle iken kişi kendisinin Allaha taat için uzun yaşamak istediği vehmine kapılır."[255]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre dünya sevgisinden kurtulmanın yolu, ölüme yakınen inanmak ve Allaha imanın kalbin içine iyice yerleşmesidir. "Eğer kul, bir an ölüme yakinen inansa Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini, hevâ ve hevesine tercih eder. Eğer dünyada kalma ümidini kaybetse o zaman düşük olan dünya malına rağbet etmez. Yani daha fazla yaşama arzusu, hevâ ve hevesten kaynaklanır. Yaşama arzusunu en az içinde taşıyan kimse ise en zahid kimsedir. Bu kimse yarını için gereksiz herhangi bir şey biriktirmez."[256] Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, iman kalbin zâhirînde olunca kul ahireti ve dünyayı sever bir halde bulunur. Bazen Allah'la beraber, bazen de nefsiyle birlikte bulunur. İman kalbin içine girince kul dünyaya buğz eder ve hevâsına uymayı terk eder. [257]

3.Alışkanlıklar

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, kula emredilen ve tavsiye edilenler dışındaki bütün alışkanlıklar kötü adettir.[258] Alışkanlıklar insan aklını mağlup eden askerlerdir. Bağımlılık Allah'ın kullarını imtihan sebebi yaptığı bir güçtür. Alışkanlıklar kalbi perdeleyerek kişiyi Haktan alıkoyar. İnsanı oyalayıp durur. Nefsin kula hâkim olmasını kolaylaştırır. Alışkanlık arzu ve hevânın kalbe gireceği en büyük kapıdır.[259]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, ehl-i sünnet yolunda giden kimseye gereken işlerden birisi de kulun ahireti için amel etmekten alıkoyan nefsanî alışkanlıklarını terk etmesidir. Bunun için nefsle mücadele etmek gerekir. Çünkü kötü alışkanlıklar, insanı devamlı mağlup eden ordu gibidir. Bu sebeple tevbe etmek çok zor olmaktadır. Alıştığı şeyin kendisine galip gelmesinden dolayı kul istikametten ayrılmaktadır. [260]

4.Nefsin Boş Zanlara Kapılması

Zan, ilmin yerine konan, kesin olmayan bilgidir.[261] Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre zan, yakînin zıddıdır.[262] Yüce Allah velilere yakîni verdiği gibi bazı kimselere de boş zan

[255] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2 s.88
[256] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.495
[257] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.255
[257] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.270
[257] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.263
[258] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.336
[259] Firûzâbâdî, *a.g.e* ,s.1213

vermiştir. Bazı kimselere de kalplerinin hastalıkları sebebiyle bir takım yalan yanlış şeyler verir.[263] Zan yakînin zıddıdır ve hak adına hiçbir şeyi ifade edemez. Kim yakîn yerine zannı tasdik ederse bu onu dünya muhabbetine götürür. Dünya muhabbetine bulaşan kimse dinin hakikatini anlamaktan uzaklaşır.[264]

Ebû Tâlib-i Mekkî insanların boş zanlara kapılıp aldanmalarına dair birkaç örnek verir. "Bazen de Allahu Teâla'dan imtihan, şeytandan bir hile ve nefsten bir tuzak olarak kalbde iyilik ve hayrı şeytani düşünce ve vesveseler takip eder. Şeytan bu yolla kulu kötülüğe çekmek, bir farzdan alıkoymak veya en faziletli amelden uzaklaştırmak için daha küçük hayırda tutmak ister. Bu durumda o görünüşte hayırdır fakat sonunda günah olur. Bu şekilde şeytan ve nefs amelin zâhirîni hayırla evvelini iyilikle süsleyerek asıl hilelerini gizler."[265] Bazen kul nimeti sever fakat Rabbini sevdiğini zanneder. Bazen kul nefsi için sever fakat Rabbi için sevdiğini zanneder. Bunun alameti kulun kalbinin eşya ile huzur bulması, rahatlığını nefsinin arzularında bulunmasıdır."[266] "Allah'ın rahmetiyle ilgili haberler aldanmış insanların aldanmışlığını artırır. Günahların örtülmesi ve nimetlerin devam etmesi istidrac halinde olanların zararını artırır."[267]

Ebû Tâlib-i Mekkî ye göre kötü zan, kötü ve bozuk düşünceye dayanarak bir insan hakkında hüküm vermektir. Bu hüküm ona karşı içinde sakladığın kine yahut kötü bir niyete veya kişinin içinde bulunduğu bozuk bir hale dayanabilir. Kişinin kendindeki bozuk hale dayanarak kardeşinin de bozuk olduğunu düşünmesi kötü zandır. Kalbin gıybetidir.[268]

5.Yakînin Zayıf Olması

Ebû Tâlib-i Mekkî ye göre nefsin sıfatlarını ortaya çıkarması yakîn kuvvetinin zayıflığı nispetincedir. Yakînin zafiyeti ise, kalbin perdelenip kapanması ve kulun Rabbinden uzaklığı nispetincedir. Haktan uzaklık kibir ve kalb katılığı meydana getirir. Kalb katılığı günahlara dalmaya götürür. Günahlara alışmak ve devam etmek, Haktan yüz çevirmek ve ilâhi azaptan kaynaklanır. Haktan yüz çevirmek, yüce Mevlâ'nın kuluna olan

---

[262] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.125
[263] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.140
[264] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.393
[265] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.259
[266] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.156
[267] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.450
[268] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.427

inayetinin azlığından kaynaklanır. Bundan öte sadece O'nun bileceği kaderin sırrı geçerlidir.[269]

Ebû Tâlib-i Mekkî ye göre yakîn zayıflığı her şeyde kendisini gösterir. Kulun her amelde yakinin kuvvetlenmesine ihtiyaç vardır. Böyle olmadığı takdirde kalb dünyevî bir şey olup amele ancak akıl nuru ile ulaşılabilir. Kime yakîn nuru verilmemişse o büyük mülkü / ahireti göremez. Artık onu küçük mülk / dünya çeker. Bundan sonra kul hiçbir kıymeti olmayan dünyayı sever. Himmeti ve azmi yükseklere çıkmaz.[270] Dünyaya rağbetin, mal toplama hırsının, dünya ehline yaklaşmanın ve onlara eğilmenin aslı, yakînin zayıflamasına dayanır.[271] Kulun yakîni sağlam olsa bu yakînin nuru ile ahirete bakar, dünyayı unutur ve neticede dünyaya karşı zühd sahibi olur. Böylece kendisine va'd edileni, daha sürekli, daha yararlı ve Mevlâsının rızasına uygun olanı tercih eder. Fani olana iltifat etmez, aksine ebedi olana sarılır. İşte zühd böyle oluşur. O yakîn sahibi müminin bizzat müşahede ettiği bir haldir. İlâhi huzurda olan kimse orada bulunmayan ve geçici şeyleri sevmez.[272]

Ebû Tâlib-i Mekkî ye göre, kul Rabbi katında ayıplanacak bir duruma düşmüşse bu onun yakîni imanının zayıflamasından ve kuvvetli bir şekilde halka nazar etmesinden yani onlardan bir şey beklemesindendir. Bu kimse halkın yanında yer etmek ve itibar toplamak için asıl halinin insanlar tarafından bilinmemesini ister. Böylece kibir ve kendini beğenme ile övünüp durur. Herhangi bir manevi hale sahip olmayan kimseye kendini hal sahibi gibi tanıtır. Onlarda onun faziletine inanırlar.[273]

6.Şeytan

Ebû Tâlib-i Mekkî, şeytanın yetki sınırları hakkında şunları söyler: "Şeytan nefsi etkisi altına alabilir. Günah işleri yaptırabilir. Fakat kalbden iman bağını çözmeye yetki sahibi kılınmamıştır. Şeytan, insanın kalbindeki ilâhi korku ve murakabe bağını çözebilir fakat kişiye haramları helal saydıramaz."[274]

Ebû Tâlib-i Mekkî, şeytanın insana hâkim olmasını ise şu şekilde açıklar: "Allahu Teâla gayb âleminde olan bir şeyi ortaya çıkarmak istediğinde sırlı kudretiyle nefsi

---

269 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.261
270 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.491
271 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.208
272 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.490
273 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.449
274 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.92

harekete geçirir. Nefsin bu hareketiyle onun yapısından ortaya çıkan bir zulmet oluşur. Devamlı fırsat kollayan şeytan kalbe bakar. Kalpler şeytan için açılmış, yayılmış, nefsler de önüne serilmiş durumdadır. Kalbde olup biteni görür. Onun müptela olduğu ve çevrildiği amelini görür. Nefsanî bir düşünce ve kalbde tesirini gösteren bir zulmet gördüğünde kendisi için hareket alanı ortaya çıkar ve bu sayede kalbdeki hâkimiyetini kuvvetlendirir."[275] Şeytan her kula düşüncesi yoluyla girer ve inancında şüphe vermeye çalışır.[276] Şeytan hareket alanının genişliği nispetince kalbde hâkimiyet kurar. O zaman nefs şeytanın kendisine kötülükleri güzel göstermesi nedeniyle kuvvetlenir. Onun vaadlerine aldanır. Sonuçta nefs bütünüyle kula hâkim olur. Durmadan hevâi şeyleri emreder. Şeytan da kulu mal ve evlat gibi şeylerin derdine düşürerek iyice kıskacına alır. Şeytanın bu yakınlığı, kalbe yaptığı etki, işaret ve vesveseden öte bir şeydir. Bu durum şeytanın kalbe yol bulup hâkim olmasıdır. Bu durumda kula nefsanî düşünceleri güzel gösterir, hayır amelleri tehir ettirir. Allah'ın affıyla ümitlendirir, onu uzun emelli yapar.[277]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre şeytan, kullar üzerinde ilk olarak hâkimiyetini, niyetleri ifsat etmek suretiyle kalb üzerinde kurar. Kulun niyetin de bir tamahkârlık, bir değişiklik meydana geldiği anda hemen ona şeytan musallat olur.[278] Ariflere ise tevhidde ilhad yolundan girerek zarar verir. Şeytan ariflere yakın halindeyken onları teşbih anlayışına düşürerek ve ilâhi sıfatlarda vesvese verme yoluyla zarar verir. Müridlere ise, günahlara bulaştırma ve şehvetlerine uydurma yoluyla zarar verir.[279]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre şeytanın tesirinden kul ancak Allah'ın yardımıyla kurtulur. "Şeytanın hâkimiyeti ve nefsin kötü şeyleri kendisine iyi göstermesi sonucu helake yaklaştıktan sonra, Allahu Teâla bir kulunun kurtulmasını isterse, imtihan anında kalbine bakar ve imanının nuru ile nefsini Allah'a yöneltir. O zaman kul gizlice O'na iltica eder. O'na tevekkül eder. Bu durumda kul Allah'a güvenir. O da ona yeter. Allahu Teâla kulun kalbine öyle bir nazar eder ki nefsin ateşi söner. Kötü arzuları yok olur. Hareket imkânı kalmadığı için şeytan siner. Böylece kalb Cenâb-ı Hakk'ın tesiriyle kötü tesirlerden

[275] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.256
[276] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.458
[277] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.263
[278] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.314
[279] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.458

temizlenir ve taatlara karşı yumuşar. Artık kul kalbinin safiyet bulmasından dolayı, hatalardan çekinir ve yaptığı hatalara istiğfar eder."[280]

7.Sosyal Etkiler

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre müridlerin hallerinin değişme nedenlerinden biri de halk ile rahatlayıp onlarda huzur aramalarıdır. Böyle kimselerin yüce Rablerine yakınlıkları devam ettirmedikleri için, O'nunla buldukları rahatlık da devam etmez.[281]

D. Nefsin, Akıl, Kalb, Melek ve Ruh ile İrtibatı

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre kalbe gelen düşüncelerin ilk ikisi nefs ve şeytanın vesveseleridir. Müminlerin çoğu bu ikisinden yakasını kurtaramazlar. Bunlar kalbe ancak kötü arzuları ve ilmin kabul etmediği şeyleri getirir. [282] Kalbdeki nefsanî arzular şu üç şeyden kaynaklanır: Hevâ, boş hayal ve bir şeye karşı harekete geçme veya çekinme duygusu. Bu duygu aklın ve kalbin muhabbeti sonucu oluşur. Boş hayal ise cehaletten kaynaklanır.[283] Bir de ruhtan ve melekten gelen düşünce çeşitleri vardır. Seçkin müminler bunları devamlı hissederler. Bu ikisi ancak hakkı ve ilmin gösterdiği şeyleri kalbe getirir. Kalbe gelen düşüncelerden birisi de akıldan gelen his ve düşüncedir. Bu rahmani ve şeytani dört düşüncenin ortasında bulunur. Bazen kınanan düşüncelere taraf olur, kul temyiz sahibi olduğu için bu tavrından sorumlu olur. Bazen de övülen düşüncelere taraf olur. O zaman melekten gelen düşünceye bir şahit, ruhtan gelen düşünceye de destek mahiyetinde olur. Kul bu güzel niyetinden ve samimi maksadından dolayı sevap elde eder. Akıl hayrı ve şerri ayırt etme özelliğine sahiptir. Bununla birlikte çirkin şeylere de tevessül edebilecek cibilliyette yaratılmıştır. [284] Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre Yüce Allah, kötülüğe düşmesine hükmettiği bir kulun helak olmasını istediğinde nefsin hevâsıyla müptela olup kötü arzulara kapıldıktan sonra kalb akla bakar, akıl da nefse müracaat eder. O zaman nefs kötü şeyleri süsler ve teşvik eder. Akıl nefsin süslemesine ve teşvikine rıza gösterip onu güzel bulur. Aklın güzel bulması ve hevânın kalbde yayılması sebebiyle göğüs kötü şeylere açılır.

---

[280] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.256
[281] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.175
[282] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.241
[283] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.256
[284] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.241

Böyle bir durumda şeytanın hareket alanı genişlediği için, kalbdeki hâkimiyeti kuvvetlenir. Kalpteki kötü arzuları süslemeye, kalbi aldatmaya, ona boş vaadlerde bulunmaya yönelir. Kalbe yaldızlı sözler ve aldatmacalarla vesvese vermeye başlar. O zaman yakîn nuru kaybolur ve imanın kalbdeki hâkimiyeti zayıflar. Şehevi arzular ilmin nurunu ve delilin gücünü yok eder.[285]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre kalbin askerlerinden olan nefs ve ruh, melekle şeytanın karşılaştığı iki yerdir. Onlardan birisi takvayı ilham eder, diğeri kalbe kötü düşünceleri atar. Bâtınî âleme yerleştirilmiş olan akıl ve hevâ, kulun ya tevfikine ya da sapıtmasına sebep olur. Şefkat ve rahmet sahibi Mevlânın kalbe tahsis ettiği iki nurani askeri vardır. Bunlar ilim ve imandır. Onlar kalbin hareket vasıtaları ve manevi kuvvetleridir. Kalp sultan gibi bunların ortasında bulunur. Onlar da asker gibi etrafını çevirerek emrini beklerler.[286]

Ebû Tâlib-i Mekkî kalbe gelen düşünce çeşitlerini şu şekilde tasnif eder: Kalbe yakînden, ruhtan ve melekten gelen düşünceler Allah'ın hazinelerinden gelmektedir. Akıl, nefs ve şeytandan gelen düşünceler ise yerin hazinelerinden gelmektedir. Nefs yerden yaratılmıştır. Toprakla ilgili özelliklere sahiptir. Bunun için toprağa meyleder. Ruh ise ruhanidir. Melekût âleminden yaratılmıştır. Bunun için yükseğe meyleder ve orayla huzur bulur. Kalb ise melekût eleminden bir hazinedir. Bir aynaya benzer. Bu düşünceler gaybın hazinelerinden gelerek kalbin ortasına iner. Kalbde yanarak ve parlayarak tesirini gösterir. Onlardan bir kısmı kalbin kulağına tesir ederek anlayış olarak zuhur eder. Bir kısım düşünceler kalbin dilinde tesir eder. Bir kelam olarak ortaya çıkar. Bazısı kalbin koklama hassasında etki eder, ilim olur. Bu kalbde en az kalan ve etkisi en düşük olan düşüncedir. Kalbin gözünde ve kulağında etki eden kalbin içine intikal ederek özüne ulaşır. Bu direkt etkidir. [287]

Kalbe gelen düşünceler onu hidayete sevk edecek türden olunca kalbde takva, hidayet ve hayır oluşur. Bunlar hayır hazinesindendir. Bu tür düşünceler kalbde bir nur ve güzel bir duygu olarak etkisini gösterir. Hafaza melekleri bunları iyilik olarak kayd ederler. Eğer bu düşünceler isyan ile ilgili ise kalbde isyan ve kötülük duyguları oluşur. Bunlar şer kaynağı ve dünyevi bağımlılıklardır. Kalbde bir zulmet ve kötü koku meydana getirirler. Bunu sol tarafta bulunan hafaza melekleri fark ederler ve kötülük olarak yazarlar. Bütün

[285] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.257
[286] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.255
[287] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.254

bunlar, yani, melek, ruh, nefs ve şeytan Allah'ın emrine boyun eğmiş askerlerdir. O ise her şeye hükmeder.[288]

Melekten gelen ilhamla şeytandan gelen vesvesenin kalbe gelişleriyle hayır ve şer yönündeki etkileri zaman ve tesir yönüyle birbirinden farklıdır. Çoğu kez kalbe önce şeytanın kötülüğü emreden vesvesesi gelir. Arkasından kula ilâhi yardım, hayırda kalmasını sağlamak ve Allah'ın bir inayeti olarak meleğin ilhamı gelir. Bu ilham, kulu kötülükten alıkoyar. Bazen kalbe önce meleğin ilhamı gelir, sonra kulu hayırdan alıkoyan, onu ağırdan alma ve gecikmeye sevk eden şeytani vesveseler kalbi sarar. Bu durumda kula melekten gelene itaat, şeytandan gelene ise isyan etmesi gerekir. Sonra kalbe melekten gelen hayır ilhamı ile şeytandan gelen birçok düşünce hücum eder. Kulun dünyaya rağbetinin kuvvetli olmasından dolayı hayır düşüncesinin zayıf kalması, hevâ ve şehvetinin kuvvetinden dolayı şer düşüncesinin kuvvetli olması sebebiyle bu düşüncelerin kalbdeki etkileri değişik olur.[289] Kalbde herhangi bir günah düşüncesi aniden gelir, sonra değişir ve fazla beklemezse bu şeytandan gelen vesvesedir. Kalbde yerleşen düşünce bir hevâ yahut devamlı kalan rahatsız edici bir hal ise, bu nefs-i emmareden kaynaklanan bir düşünce olup, onun tabiatı ve kötü âdeti gereği istediği arzudur.[290]

Ancak kalp, yakîn nuruyla temizlenince, akıl ilâhi tevfik ve yardımla desteklenince, düşünceler halka bağlanmaktan tamamen kurtulunca, kul iç dünyasıyla yüce yaratıcısına tamamen yönelince ve nefs kötü arzularından tamamen kurtulunca, işte o zaman ruh serbest kalıp, melekût âleminde dolaşır. Kalbin açılması yakîn nuruyladır. Bu nur melekût âlemine ışık tutar. Bunlar, ehlince elde edilen bir takım sıfatlar, ahlaklar, devamlı iç içe olunan haller, tanınıp bilinen âlemler, Rauf ve Rahim olan Allah'ın ikram ettiği sırlı ilimlerdir. Buna ulaşan kimseler elde ettiklerini keşifle elde etmişler, elde ettiklerinin hakkını vermişler ve şu ayetle övülen kimselerden olmuşlardır:[291] *"Onlar, Kur'an-ı Kerimi hakkıyla okurlar ve ona inanırlar."*[292]

---

[288] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.255
[289] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.258
[290] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.266
[291] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.123
[292] Bakara 2/121

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre gecenin gündüzden ayrılması gibi nefs ruhtan ayrılınca insan ruhani olur. Bütün sıkıntılardan kurtulur. Eğer akıl kalbden ayrılırsa kişi rabbani olur. O zamanda bütün üzüntüler kalkar.[293]

[293] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.148

İKİNCİ BÖLÜM

KÛTU'L -KULÛB'DA NEFSİN TEKÂMÜLÜ

A.Seyr-ü Sülûkun Esasları

(Nefs-i Emmâre'nin Nefs-i Mutmainne'ye Tekâmülü)

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre nefslerin afeti, nefsanî hastalıklardır. Nefsin bu hastalıklardan temizlenmesi, onun devasıdır. İnsan nefsini bu afetlerden temizleyince kendini arındırmış olur. Takva derecesine ulaşmak için nefsanî ve şehevi arzulardan arındırarak nefsini temizleyen kimse onu satın almış olur. Küçük olsun büyük olsun nefsin her derdi için mutlaka ilaç vardır.[294]

1.Tevbe

Sözlükte, "pişmanlık, dönme, nedamet anlamına gelen tevbe, dini bir kavram olarak kişinin günahtan af dileyerek ondan vazgeçip geriye dönmesi, günahtan pişmanlık duyarak onları terk etmesidir. [295]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre tevbe, kötü hal ve hareketleri din tarafından övülen hale çevirmek, nefsi yalnızlığa ve devamlı sükûta alıştırmaktır.[296] *"Ey iman edenler! Hep birden Allah'a tevbe edin ki kurtuluşa eresiniz."*[297] ayetinin manası nefsinizin kötü arzularından ve şehvetlerinize dalmaktan vazgeçip Allah'a dönünüz, böyle yaparsanız ahirette istediğinizi elde edersiniz, Allahu Teâla ile devamlı beraberlik içinde kalırsınız, işte asıl kurtuluş budur, demektir.[298] Nasuh tevbe ise hiçbir kötülüğe bulaşmada istikametle taata devam etmek, imkân bulduğunda herhangi bir günaha girme düşüncesine sahip olmamak, hevâsı için günah işlediği gibi, aynı günahı sırf Allah rızası için terk etmektir.[299] Samimi tevbenin farzı günahı günah olarak kabul etmek, yapılan zulmü itiraf etmek, nefsin arzularına kızmak, onu kötü amellerdeki ısrarından vazgeçirmek, gücü yettiği kadar rızkını haramdan temizlemek, önceki günah ve isyanlarına pişman olmaktır. Tevbenin bir farzı da istikamet üzere emre uymak ve yasak şeylerden kaçınmaktır.[300]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, kul zulüm ve günahları terk ettiği anda tevbeye adım atmış olur. Gerçek tevbeyi elde etmek ise muhabbetin başlangıcıdır. Devamlı isyana dalan

---

[294]*Kûtu'l-Kulûb, c.* 2,s.110

[295] Firûzâbâdî, *a.g.e.,*s.62; Canbulat, *"Tevbe"*, Dinî Kavramlar Sözlüğü,s.657

[296] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.366

[297] Bakara 2/54

[298] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.361

[299] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.361

[300] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.362

bir kimse için herhangi bir makam yoktur. Makamı olmayan kimsenin de Allah katında değeri yoktur. Tevbe kulu zulümden kurtarır. Kul zulümden çıkmasıyla ilâhi ahde uyma makamına girer. Allahu Teâla salih insanların mükâfatını zayi etmeyeceği gibi fesada koşanların da amelini de ıslah etmez. Kul nefsinin kötü arzularıyla bozduğu ahlakını tevbe ile ıslah edince salih ameller yapmaya başlar. Çünkü artık halini ıslah etmiştir. Salih ameller yapmaya başlayınca Allahu Teâla onu salihlerin arasına katar.[301]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre kulun tevbesi ancak helal yemekle sahih olur. Gerçek tevbe, kulun sakıncalı şeylere girme korkusuyla sakıncasız olan şeyleri de terk etmesi ve nefsini ancak içinde bulunduğu vakitle meşgul etmesi ile olur.[302]

Samimi bir tevbenin gerçekleştiğinin işareti, kulun günahını büyük görmesidir. Çünkü günahlar ancak onlar sebebiyle karşısında hesaba durulacak Zat'ın azametini bilmekle büyük olur. Kibriya sahibi Zat'ın müşahedesinden sonra emrine muhalefet etmek kalblerde büyük etki yapar. Bu durumda hiçbir günah küçük görülmez.[303] Tevbe eden kimsenin kötülüklerini iyiliklerle, iyiliklerini de daha güzelleriyle değiştirmesi gerekir. Gerçek pişmanlık ve kaçırdıklarına üzülmek, tekrar eski durumuna dönmemek şeklinde olur. Böyle olmazsa nefs geçmişte kaçırdıklarını telafiye çalışırken ikinci bir vakti de zayi etmiş olur.[304] Bunun yanında tevbe eden kimsenin gücü yettiğince hayırlarda koşması, bu şekilde salihlerden olmaya çalışması gerekir.[305]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre kul şehvetlerini unutup kalbinden hiç ayrılmayacak bir hüzün sahibi olmadıkça ve bir daha sırrını meşgul etmeyecek şekilde günahtan uzaklaşmadıkça tevbesi sahih olmaz.[306] Kalbde şehevi arzular kaldığı sürece tevbe sahih olmaz. Kuldan onları temizlemek ve kalbinden gidermek için mücahede istenir.[307]

Kul nefsine uyup hevâsına kapılınca derhal tevbe etmesi gerekir. Tevbeyi geciktirmek ve günahta ısrar etmek iki ayrı günahtır. Kul günahından tevbesini güzelce yapınca taatta istikamet üzere olması ve günahtan korunma konusunda Rabbine ihtiyaç halinde bulunduğunu bilmesi gerekir. Sonra günaha meyil ve temenni gibi bütün küçük günahlardan tevbe eder. Bunlar havas denen seçkin kullar için birer günahtır. Sonra başka

---

[301] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.153–154
[302] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.366
[303] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.367
[304] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.154
[305] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.363
[306] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.366
[307] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.370
[307] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.384

şeye iltifat, nefse nazar, herhangi bir şeyle sükûn ve onunla rahat etme gibi günahlara tevbe gelir. Bunlar mukarrebûn makamında olanların günahlarıdır. Bundan sonra kul öyle bir hale gelir ki üzerinde Hakka muhalefet edecek hiçbir şey kalmaz. İlme uygun bir hayat yaşar ve tam bir vefa haline ulaşır. Artık bundan sonra Allahu Telalanın ilmini mütalaada gayb âlemini keşiflerdeki kusurlar kalır. Mukarrebûn için günah sayılan bu şeyler diğer müminler için salih amel konumundadır. Bu halde mukarrebûn makamındaki kulun hali, Rabbine kavuşana kadar her an ilâhi huzurdan uzak kalmaktan endişe, Mevlâ'nın yüz çevirmesinden korku üzere olmaktır.[308]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre Allah'a duyulan muhabbet, onun emirlerine muhalefeti terk etmekle belli olur. Çok amel işlemekle belli olmaz. Çünkü iyi amelleri iyiler de kötüler de yapabilir. Günahları ise ancak sıdıklar terk eder. Şüphesiz Allaha itaat etmeye sabretmenin sevabı yetmişe katlanır. Günah işlememek için sabretmenin sevabı ise yedi yüz katına kadar katlanır. Günahı terk edip bunda sabır gösteren Allah yolunda cihat etmiş gibidir. Çünkü sabır Allahtan gelen bir imtihan olup nefs için zorunludur. Kişi nefsinin isteklerini terk etmekle nefsini terk etmiş olur.[309] Terk edilmesi farz olan bir haramı veya mekruhu terk eden kimse bütün bunları güzel niyetle yapmalıdır. Bunu yaparken Allah'ın rızasını düşünmeli, onun katında olan sevap ve nimetleri istemelidir. Bu şeyleri terk ederken bu sayede insanların içindeki itibarını arttırmaya çalışmamalıdır.[310]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, yeni tevbe eden kimseye muhabbetin başlangıcından bir hal verilir. Çokça tevbe edenlere ise gerçek sevgiden makam verilir. Her kulun nefsinin kötü arzularına daldığı miktarda nefsi ile mücadele etmesi gerekir. Kul tevbesini ne kadar sağlam ve güzel olursa kendisine o derece muhabbet verilir.[311]

2.Mücahede

Sözlükte düşmanla savaşmak [312] anlamına gelen mücahede, tasavvuf ıstılahında nefsi bedensel güçlüklere ve her türlü isteklerine karşı koymaya zorlayarak,[313] nefsin Hakk'ın rızasını kazanmak yolunda kullanılmasıdır.[314]

---

[309] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.107
[310] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.110
[311] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.155
[312] Firûzâbâdî, *a.g.e.* ,s.275
[313] Kâşani, *a.g.e.,* s.484
[314] Ethem Cebecioğlu,*a.g.e.,s.*448

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre kulun yapacağı faziletli iş, kendisine tatlı gelen şehevi arzularını kesip atmak ve devamına nazar etmemektir. Eğer kesip atmazsa bu son olmaz, devamı gelir. Şayet başladığı ibadetler ile meşgul olur fakat ibadetin tadını bulamazsa nefsini sabır ve mücahedeye zorlaması gerekir. Kul müptela olduğu günah bir işle karşılaşınca sabretmeli ve nefsiyle mücahede etmelidir. Nefsin emmare sıfatından çıkıp mutmainne sıfatına bürünmesi, olgunluğa ve takvaya ulaşması ancak mücahede ile olmaktadır. Gerçek imanın meyvesi olan güzel ahlaka ancak bu şekilde ulaşılır.[315] Nefs-i emmare, kulu fuzuli şehvetlere ve boş adetlere çektiğinde onun bütün ihtiyaçlarını def ederek, arzularını frenleyerek hızını kesmeli onu meşgul etmelidir.[316]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre insanın nefsi yüzünden müptela olduğu şeylerin en büyüğü ona duyduğu muhabbettir. Nefsin muhabbetine müptela olduktan sonra, Allahu Teâla'nın muhabbeti için onun muhabbetini terk edip Allahu Teâla'nın rızası için onunla mücahedeye devam ederek sabretmek gerekir.[317] Allahu Teâla bir kimseye nefsine karşı yardım ederse ona sahip çıkmış olur. Onun sahip çıkmadığı kimseye ise nefsi musallat olur.[318]

3.Selefin Ahlakıyla Ahlaklanmak

Ebû Tâlib-i Mekkî'nin üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de selefin ahlakıdır. Ebû Tâlib-i Mekkî, selefin ahlakından bazı örnekler vererek seyr-ü sülûk yolcularına bunlara uymalarını tavsiye eder.

Selefin, isteyeni boş çevirmemeleri, az da olsa isteyene mutlaka bir şey vermeleri, kimseden bir şey istememeleri, kendilerine mubah bir şey teklif olunduğunda, ona hayır dememeleri, diğerlerinin görüşünü almadan, zoraki emir vermemeleri,[319] Ebû Tâlib-i Mekkî'nin selefin ahlakına verdiği örneklerden bazılarıdır.

Bununla birlikte, Ebû Tâlib-i Mekkî selefin zamanında olmayıp sonradan ortaya çıkan davranışları da bidat olarak değerlendirir. Bu hal ve davranışlardan uzak durmak gerektiğini belirtir. Bir kimsenin din kardeşinin evine geldiğinde dışarıdan evin hizmetçilerine bağırması, din kardeşinin gizli ve özel hayatına varıncaya kadar öğrenmek istemesi, yolda karşılaştığı din kardeşine nerden geliyorsun veya nereye gidiyorsun diye

---

315 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.377
316 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.402
317 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.406
318 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.402
319 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.92-93

sıkıntı verecek sorular sorması, hakkında Kur'an'da bir ifade, sünnetten bir nakil, sahabeden bir örnek bulunmadığı halde duada kafiyeli cümleler söylemek ve haddinden fazla ileri gitmek, Kur'an okurken okuduğu anlaşılmayacak şekilde nağme yapmak, nağmeler birbirine uysun diye kelimelerin bozulmasına dikkat etmemek, yol üstünde alış veriş yapmak, özel odalarda namaz kılmak, mescitleri süslemek, mushafları yaldızla parlatmak, bir mahallede ihtiyaç yokken birden fazla mescit bulunması, kapı ve çatıların yaldızlı şeylerle ile süslenmesi ve ince güzel elbiseler giymek,[320] Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre selef zamanında olmayan, sonradan ortaya çıkan hoş olmayan tavır ve davranışlardır.

4.Şüpheli Şeylerden Sakınmak

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre sünnet yolunda gidenler şüpheli bir şey ile karşılaştıklarında onu ne red ne de kabul ederler.[321] Çünkü kul şüpheli bir işle karşılaştığında onu yapmayıp Allah tarafından daha fazla ilim, yakîn kuvveti ve hevâsının devreden çıkıp hakkın ortaya çıkmasını beklerse, doğruya ermede muvaffak kılınır.[322]

5.Temel İbadetlerde Hassas Davranmak

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre kul farzları tam olarak yerine getirmedikten sonra fazilet denilen ibadetlerle meşgul olmamalıdır. Çünkü nafile ibadetler ancak asıl vazifeleri zayi etmeden yaptıktan sonra sahih olur.[323] Allahu Teâla yakini sayesinde dost ettiğini bir halden diğerine nakleder. Yüce Allah kula farzları yerine getirdiği için ona yakîn makamlarından bir makam verir. Onunla kendisi illuyyûna çıkarılır. Allahu Teâla yakîni sayesinde dost ettiğini bir halden diğerine nakleder.[324]

a.Namaz

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre namazda olan kimsenin düşüncesini kalbinde toplaması ve Rabb'i ile beraber olması gerekir. Böyle olursa Rabb'i onun kalbinde olur. Çünkü ilahi hitabın her bir kelimesi bir arif için on ayrı yöne işaret eder. Bu yönlerin ilki ona iman etmektir. Sonra sırasıyla ona teslim olmak, tevbe etmek, sabretmek, razı olmak, korkmak,

---

[320] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.336-344
[321] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.269
[322] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.170
[323] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.193
[324] *Kûtu'l-Kulûb* c.2,s.155

ümitli olmak, şükür etmek, sevmek ve tevekkül etmek gelir. Çünkü mahbubun sözleri kalbin hayatıdır. Onlarla ancak ilâhi davete gönül hoşluğu ile uyanlar hayat bulur.[325]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre huşu, kulun kalbinin mahzun bir vaziyette olması, tevazu göstermesi, boyun eğmesi, yumuşak huylu olması, azalarını edep dışı şeylerden koruması, güzel hal ve tavır içinde olması ve bunu devam ettirmesidir. *" Onlar namazlarını muhafaza ederler."* ayetinde geçen muhafaza, kulun kalbinin namazda hazır olması, okuduğu ayetlere kulak vermesi, ayetlerden güzel ve safi anlayışlar elde etmesi ve kendisini bütünüyle namazların vakitlerini korumaya vermesidir. Takva sahibi ancak huşu sahibi olan kimsedir. Kul bu huşu halini elde edince artık ona kıyamda durmak ağır gelmez. Kötülüklerden kaçınmak ve iyiliği emretmek de zor olmaz. Gerçek huşu sahipleri iyiliği emredip kötülükten sakındıran ve Allah'ın koyduğu sınırları koruyan kimsedir. Huşu ehli kimseler Allahtan korkan, Onu zikreden, sıkıntı ve belalara karşı sabreden ve namazı hakkıyla kılan kimselerdir. Bu sıkıntılar onlarda bulununca Allaha boyun eğip teslim olurlar ve ihlâslı insanlar olurlar.[326]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, kul, namaz kılarken mümkün olduğu kadar şu hususlara dikkat etmelidir: Okunan ilâhi kelama kulak vermeli, kalbini ve aklını okunan şeyde toplamalı, tek düşüncesi namaz olmalı, kalbini uyanık tutup gaflete düşmemeli, namaza güzelce yönelmeli, ilahi kelamın manalarını düşünmeli, ayetleri tane tane okumalı ve Kur'an'ın sırlarına ve inceliklerine ulaşmaya çalışmalıdır.[327]

Namazın kabul edilmesinin alameti, namazın sahibinin, fuhşiyattan ve çirkin işlerden uzaklaştırılmasıdır. Günahlardan uzaklaşan kimsenin namazı, sidretü'l münteha'ya ulaşır. Namaz kıldığı halde nefsanî ve şehevi arzulara uyan kimsenin namazı ise geri çevrilir.[328]

Ebû Tâlib-i Mekkî namazda akla gelen şeylere de dikkat çeker. "Kulun namazda aklına hayır bir şey gelirse hemen onu yapmaya koşmalıdır. Bu Allah'a en sevimli olan şeylerdendir. Çünkü bu ona en sevimli yerde namazda hatırlatılmıştır. Namaz kılan kimse gazaba vesile olan basit ve beğenilmeyen işleri hatırlamışsa ondan süratle sakınmalıdır. Çünkü o kulu Allah'ın yakınlığından uzaklaştıran bir şeydir. Onu kula hatırlatması bir azarlama, yanlışlığını itiraf ettirme gibi anlamlar taşıdığı gibi ayıplama ve uyarı da olabilir.

---

325 *Kûtu'l-Kulûb* c.2, s.155
326 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2 s.197
327 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.17
328 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.196

Bunu terk etmek Allaha yaklaştıran sebeplerdendir. Kulun aklına boş bir temenni, bir hevâ veya geçmiş veya gelecekle ilgili herhangi bir düşünce doğarsa bilmelidir ki bu düşmanı olan şeytandan ileri gelmektedir. Ona olan hasedinden dolayı kendisini böyle meşgul etmektedir. Şeytan bu yolla ona zarar veren şeylerle onu meşgul ederek faydalı şeylerden perdelemek ister. Eğer aklına geçim işi, ne yapacağım endişesi ve duasında istediği şeyleri nasıl elde edeceği gelirse bunun nefs tarafından olduğunu bilmelidir. Bu tür şeyleri düşünmesi, nefsinin kendisine dünya ile ilgili verdiği vesveselerden kaynaklanmaktadır. Namaz kılan kimsenin aklına mahzurlu ve dünya ile ilgili şeyler gelirse bu helak ve uzaklaşma sebebidir. Bu tür düşünceler insanı azdıran düşmanın onu çepeçevre sarması sonucu nefs-i emmarenin bir sıfatı olarak meydana gelir. Bu durum ilâhi huzurdan uzaklaşma ve perdelenme alametidir. Kul namazda bu tür düşüncelerle yüz yüze gelince hemen bunları zihninden yok etmeye, nefsin vesvese ve fısıltısını kesmeye çalışması gerekir. Kul bu tür düşüncelerin kalbinde ortaya çıkmasına izin vermemesi gerekir. Yoksa onlar kendisine sahip ve hâkim olur. Onlara kalbiyle katılmamalıdır. Yoksa bu düşünceler onu zikir ve kalb uyanıklığından uzaklaştırıp cehalet ve gaflete götürür. Mahzurlu olan bir şeyi düşünmek de mahzurludur. Bunda manevi noksanlık mevcuttur. Namaz kılan bir kimsenin kalbine ertelenmiş bir iyilik düşüncesi doğarsa onu kesin olarak yapmaya niyet etmelidir. Çünkü bu ona hatırlanmış ve kendisinden yapılması istenmiştir."[329]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, namaz kılan bir mümin, nefsin gizli düşüncelerini bertaraf etmek, düşmanın verdiği vesveseleri kesmek için gayret gösterirse, Allah yolunda cihat etmiş ve Allah düşmanlarıyla savaşmış olur. Böylece kendisine iki sevap verilir. Birincisi Rabb'ine yaklaşmak için kıldığı namaz sevabı, diğeri de ilâhi huzurdan kovulan şeytana karşı verdiği sabır ve savaş sevabı. Manevi halleri güçlü müminler düşmanları olan şeytana karşı sert ve temkinli yaklaşırlar. Namazlarında kendilerini müşahededen alıkoyacak herhangi bir sebep arız olduğunda bunu ortadan kaldırmak için çalışırlar. Bunun için arifler dünyadan gönüllerini çektikleri gibi bu şeylerden de gönüllerini çekerler. Manevi hali zayıf olan müminler de namazda kendilerine arız olan olumsuz düşünceleri kalblerinden gidermeye, kendilerini onlara kaptırmamaya çalışmalıdır. İmanlarındaki yakîn nurunun zayıflamaması ve hemen kalb uyanıklığının sağlanması için, bu gereklidir.[330]

---

[329] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.202
[330] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.203
[330] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.59

b.Oruç

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre oruç, halk için kalıbın, yani midenin oruç tutmasıdır. Yakîn ehlinden olan havass için ise, oruç, kalbin dünyevi arzu ve meşgalelerden boş düşüncelerden korunarak tutulan oruçtur. Ayrıca kulağın, gözün ve dilin haramları işlemekten korunması bu azaların orucudur. Elin ve ayağın orucu, onları yasak kılınan şeyleri tutmaktan ve onlara gitmekten korumaktır. Bu şekilde oruç tutan kimse, içinde bulunduğu vaktini hayırla değerlendirmiş olur. Kul için günün her saatinde ayrı bir vakit vardır. Bu şekilde oruç tutan kimse, gününün bütününü zikirle ihya etmiş olur.[331]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre seçkin salih kimselerin orucu şu altı organı muhafaza etmekle gerçekleşir. Göz, kulak, dil, el ve ayağı haram işlerden korumak ve kalbi tamamen Allah'a bağlamak. Bu altı organı ile oruç tutan ve zamanı gelince orucunu açan kimse, Allah katında fazilet sahibi oruçlulardan olur. Yemekten kendini alıkoyup Allahu Teâla'nın emirlerini çiğneyerek orucunu zayi eden kimsenin orucu ise bütün azalarını mesh ederek abdest alıp namaz kılan kimseye benzer.[332] Yani kul oruç tutarken azaları ile yapacağı işlerde şüpheli şeylerden sakınmalı ve helal olan zevklere dalmamalıdır. Kendini kötü adet ve boş işlere götürecek arzularını terk etmelidir. Oruçlu, Allah'ı çokça zikretmeli, insanları düşünmeyi kalbinden silmelidir.[333] Çünkü kişi oruçlu iken yalan söylediği, gıybet ettiği ve günah peşinde koştuğu her an orucunu parçalamış olur. Bir günün orucunu tamamlamak için günlerce tuttuğu oruç birleştirilir.[334]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre, oruç tutup sonra nefsin arzu ettiği yiyeceklerle mideyi tıka basa dolduranların orucu, bedenlerini daha da güçlendirmeden ve nefsini azdırmadan öteye geçmez. Bu durum dünyevi nimetlere karşı meylini kamçılar. İbadetlere karşı tembel ve isteksiz hale getirir. İnsanın beşeri ve hayvani yönleri güç kazanır ve nefs kişi üzerinde umumi bir hâkimiyet kurar. Oruç tutan kişi, gündüzlerini oruç tutmadığı gün gibi geçirirse oruç tuttuğu halde ehl-i dünyanın hali üzerine olur. Hevâ peşinde koşmaya devam ederse, dış görünüşü bakımından ahiret amellerinden birine sarılmış görülse de iç dünyası itibariyle tamamen dünyaya yönelmiş olur. Onun bu duruma düşmesinin yegâne sebebi, ilim yönündeki eksikliğidir. Bu oruç, dünya ehlinin orucudur. Oruç ile birlikte yiyecekleri azaltmak, öğünlerde kifayet miktarı azık ile yetinmek, kalbin selamette

---

[332] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.220
[333] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.221
[334] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.222

kalmasını sağladığı gibi kişinin ahiret kazancını da artırır. Azığı ve öğünleri azaltmak, şehvetleri terk etmek, şüpheli olanlardan uzak durmak nefsin azgınlığını dizginler. Bu şekildeki oruç kişinin ahiret kazancını artırır.[335]

c.Zekât

Ebû Tâlib-i Mekkî'y göre, kişi zekâtı gönül hoşluğu ile kalb huzuru ile Rabbi için ihlâslı bir şekilde sırf onun rızasını isteyerek, gösteriş ve riya yapmaksızın, yapmacık hal ve tavırlara girmeksizin vermelidir. Zekât veren kimse verdiği fakirin kendisinden daha hayırlı olduğunu bilmelidir. Çünkü fakir onun için manevi bir temizlik, yükselme, yücelme ve manevi derece elde etme sebebi yapılmıştır.[336]

Zekât veren kimse verdiği malı gözünde küçük görmelidir. Onu gözde büyütmek kendini beğenmekten ileri gelir. Kendini beğenmek ise amelleri boşa çıkartır.[337] Kişi yaptığı iyiliğin karşılığı olarak fakirin kendisini övmesini isterse, bu övgü onun amelinden elde edeceği payıdır. Böylece yaptığı hayrın sevabı yok olur. Hatta Allah için yaptığı amelde fakirin kendisini övmesini istediğinden dolayı günah bile kazanır.[338]

d.Hac

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre hacı süslü püsü elbiseler giymek yerine biraz perişan görünümlü, yükü hafif, eşyası az olmayı tercih etmelidir. Yanında ancak zaruri ihtiyaçları taşımalıdır. Hiç bir şeyde aşırıya gitmemelidir. Bununla birlikte eli sıkı olmamalı, kendisini ve yol arkadaşını sıkmamalı, her şeyde yeterli miktarı korumalıdır.[339] Hacı dikkat çekici giysilerden ve insanların bakışını çekecek eşyalardan sakınmalı, dünya ehline benzemeye çalışmamalıdır. Aksi takdirde kibir ehli kimselerden yazılır. Nimet ve refah düzeyini yükseltmek için kendini zorlamamalıdır. Çünkü Allah yolunda sıkıntı, çile susuzluk ve zorluk arttıkça yapılan amelin fazilet ve sevabı artar.[340]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre yürüyerek umre yapmak daha faziletlidir. Aynı şekilde yürüyerek haccetmek daha faziletlidir. Ancak bu fazilet, yürümeye gücü yeten, nefsi bundan ciddi olarak rahatsız olmayan ve yüksek himmet ve kuvvetli kalb sahibi kimse için

---

335 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.321
336 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.208
336 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.215
337 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.212
338 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.225
339 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.226

geçerlidir.[341] Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre haccın kabul edilmiş olmasının alametleri şunlardır: Kulun daha önceden yaptığı kötü işleri terk etmesi, kötü arkadaşlarını bırakıp salih arkadaşlar edinmesi, boş ve gaflet meclislerini yerine zikir ve öğüt meclislerini tercih etmesi. Kişinin malında veya canında bir musibete düşmesi haccının kabulünün işaretlerindendir. Çünkü hac yolunda başa gelen musibetler, Allah yolunda mal harcamak gibidir. Bu öyle bir harcamadır ki bir dirheme yedi yüz sevap verilir.[342]

7.Ariflerle Beraber Olmak

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, ashâb-ı yeminin ilimlerinin güzelliği, amellerinin saflığı, ancak mukarrebûnun kendilerine nazar ve şahitlik etmesiyle olmaktadır. Çünkü mukarrebûn kullar, hem Allah'ın huzurunda bulunmakta hem de iyilere yakin olmaktadır. Böylece onlar kemâlatı sağlamaktadır. Bu dünyada da böyledir. Ashâb-ı yemin mukarrebûna yakınlıkları sebebiyle kendilerinde manevi ilerleme gerçekleşir.[343]

8.Zamanı Değerlendirmek

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre vakitleri doldurmak ve geçmişi telafi etmek için yapılacak iş, gündüzleri oruçlu geçirmek, gece ibadetine devam etmek, belirli bir saatte zikretmek ve kalbin gayret ve himmetini toplamak gibi amellerdir. Bunların yanında gözünü ve kulağını haramdan koruma, eline sahip olma, ayaklarını haramdan alıkoyma, kötü ve adi sözler konuşmama, şüpheli lokmayı terk etme, yiyeceği azaltma, doğruyu emir, kötü fiillerden nehiy, güzel niyet sahibi olma, bozduğu tövbeyi yenileme, kalbi güzel işlerde kullanma, kötü düşünceyi kalpten çıkarma, doğruda sağlam iradeli olma ve azmi kuvvetlendirecek iyilik ve takvaya takviye ve onu Rabbi için halis kılacak amellerle değerlendirir. İçine girdiği vakitten yapacağı amellerle istifade etmeye bakar. Halini muhafaza ve nefsini kontrol eder. Rabbine nazar eder ve hep O'nun huzurunda bulunmaya çalışır. Her nefesinde ya Rabbini zikir, ya nimetlerine şükür, ya musibete sabır ya da şiddetli bir sıkıntıya rıza hali içindedir. Hep O'nun tarafına yönelir, hep O'na yalvarır ve hep Onu zikreder. Durmadan imanı artar, yakîni yenilenir, kendisine sonsuz güzellikte bir hayat verilir. Kalbinden perde kaldırılır. Artık marifet onun makamı olur. Günler kendisine kısa gelir. Vakti tek olan Zata verilmiş, tek vakit gibidir. Kalbi tamamen Allah'a bağlanmış

---

[341] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.227
[342] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.231
[343] *Kûtu'l-Kulûb* c.2,s.112

olur. Himmet ve gayreti bir olan Hakk'a yönelmiş olur. İşte bu seçkin velilerin, ebdalların halidir. Onlar çok üstün kişiler olup yakîn ehli arasında bile böyleleri azdır. Onlar çok ileri seviyededirler. Kim bu anlatılanlara yakinen inanarak amel ederse salihlerden olur. Kim bu haller bizatihi müşahede ederse kendisine birçok şeyleri görme nimeti ve manevi ihsanlar lütfedilir. O kimse şuhûd ehlinden, ayne'l yakin görenlerden olur. [344]

9.Nefs Muhasebesi Yapmak

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre müridin ebdaldan olabilmesi için, rububiyet sıfatlarını bırakıp, ubudiyet sıfatlarına sarılması, şeytani huyları terk edip, müminlere ait sıfatlara bürünmesi, hayvanlara ait sıfatlardan sıyrılıp, ruhanilerin sıfatlarını kazanması, yani zikir ve ilim ehli olması gerekir. Buna götüren yol ise nefse malik olmaktır. Mürid nefsine malik olduğunda, nefsi ona boyun eğer. Nefse malik olmanın ilk yolu, her zaman onu hesaba çekmek, kontrol etmek ve onun gizli arzularını durup değerlendirmektir.[345] Çünkü nefs muhasebesini terk etmek, amel sahibine zarar verir.[346]

10. Kalbi Olumsuz Duygulardan Temizlemek

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre hevâ ve hevesin tadı kalbden çıkmadan salih amelin tadı kalbe girmez.[347] Bu yüzden kula Allah tarafından kendisine verilen nimetlerin ilki nefsanî arzu ve isteklerden temizlenmektir. İşte bu kalb temizliğinden sonra muhabbet gelir.[348]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre eğer Kur'an okuyan kimse, gaflet ve yanılma içinde bulunur, bir takım afetlere müptela olur ve hevâsına uyma gayreti içinde olursa o kimse manen hastalıklı demektir.[349] Kendisinde şu hasletler bulunan kimse, Kur'anın müşahede ile anlaşılan ve melekût âleminden zuhur eden ince manalarını anlama imkânı bulmaz. O hasletler şunlardır: Az da olsa bidat işlemek. Günahlarda ısrar etmek. Kalbinde kibir bulunmak. Kalbini kötü ve haram arzuların sarması. Aşırı dünya muhabbeti. İmanın hakikatine ermeyip, taklitte kalmak. Yakînin zayıf olması. Okuduğunun manasını anlamamak. Kuranın sadece harfleriyle ve zâhirî okunuşlarıyla yetinmek. Sırf zâhir ilmi olan müfessirûn sözlerine bakıp inceliklerinden sarfı nazar etmek. Kalbini bir tarafa bırakıp sadece aklıyla yetinmek. Arapçadaki söz sanatının inceliklerine ve hitabın gizli manalarına

---

[344] *Kûtu'l-Kulûb* c.1 s.229
[345] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.184
[346] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.385
[347] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.499
[348] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.250
[349] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.133

bakan yönlerine hâkim olmamak. İşte bu özellikleri taşıyan insanlar, Kur'anı gerçek haliyle anlamaktan mahrumdurlar. Onların anlayışı kendi bildikleriyle sınırlıdır. Onlar anlayışta akıl seviyelerinin ötesine geçemezler. Bu alanda en fazla zâhir ilimleri kadar ilerleyebilirler. Tabiat ve fıtratlarına göre bir anlayışa sahip olurlar.[350]

11.Niyet

Niyet, lügatte dönülen yön demektir.[351] Niyette kişinin kalbdeki tercihi söz konusudur. Niyet her şeyin özü ve başıdır.[352] Nitekim Hadis'de şöyle buyrulmuştur. " "*Ameller niyetlere göredir. Her kişi için niyet ettiğinin karşılığı vardır. Kimin hicreti Allah ve Rasulü içinse o Allah ve rasulü için hicret etmiştir. Kimin niyeti de dünyalık elde etmek veya bir kadınla nikâhlanmak için hicret etmişse hicreti bunlaradır*."[353] Niyet, amellerin dayandığı temeldir. Niyetin bulunduğu yer kalbdir. Niyet, kalbin dizgini, amelin ruhudur.[354]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre niyet, niyetin sıhhatli ve geçerli, maksadın da güzel olmasıdır. Niyet, kalbin amelleri arasındadır ve amellere mukaddime niteliğindedir.[355] Çünkü kalbi Allah'tan uzaklaştıran tek şey, içinde sağlam ve kesin niyet bulunmaksızın kulun vücuduyla amel yapmasıdır.[356]

Niyet kendisi ile Allah'ın rızasının istendiği şeydir. Sağlıklı ve salih niyet, her amelin başıdır. Aynı zamanda ilâhi ihsanın da evveli ve ahirette amele verilecek mükâfatın temelini oluşturmaktadır. Kulun amellerden eline geçecek olan sevap, Allah'ın kendisine ihsan ettiği niyet kadardır. Bazen bir amelde birden fazla niyet olabilir. Bir tek amelde amel edenin ilminin derecesine göre birçok niyet bulunabilir. Bu durumda o kişinin her bir niyeti için bir iyilik yazılır.[357]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre niyet iki esastan meydana gelir. Bunlar ameli işlemeye yönelirken kalbi uyanık tutmak ve o ameli ihlâsla, Allah rızası için yapmaktır. İhlâsın hakikati gösteriş ve nefsin kötü (hevâ) arzularına uymaktan uzak durmakla olur.[358] Niyetler

---

[350] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.98
[351] Firûzâbâdî, *a.g.e.,* s. 1341
[352] İbrahim Paçacı, "Niyet", Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.530
[353] Buhari İman: 41,Müslim İmare:155
[354] Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.,s.*486
[355] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.40
[356] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.74
[357] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.309
[358] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.309

gizlidir ve gizli amellerin sevabı kat kat verilir. Niyet gaybîdir ve gaybı Allah'tan başka kimse bilmez. Aynı zaman da Allahu Teâla kula niyeti bahşettiği zaman ihlâsı da bahşeder ve o kişiyi niyetine gelebilecek afetlerden korur. Bu onun için bir lütuftur. Niyet her amelin başıdır. Niyetsiz hiçbir amel geçerli olmaz. Tek başına niyet başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadan geçerli bir amel olur.[359]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre kişi için gerekli olan, her şeyde niyet sahibi olmaktır. Hatta yerken, içerken, giyinirken bile sağlam bir niyet taşımalıdır. Çünkü bütün bunlar kulun hesaba çekileceği amelleri oluşturmaktadır. Eğer bunları Allah'ın rızasını gözeterek yaparsa yarın bunlar iyilik kefesinde yer alır. Şayet bunları nefsinin kötü arzularına uyarak ya da Mevlâ'nın rızasına aykırı olarak yaparsa bunlar da mizanın kötülükler kefesinde yer alır. Çünkü her kul için niyetinin karşılığı vardır. Kulun amel işlerken niyetsiz olması, gaflet ya da hata yüzünden olursa bu amelinden dolayı sorumlu tutulmaz. Ancak bu amelden dolayı hiçbir sevap elde edemez.[360] Çünkü kulun istikametten saptığı ilk nokta da niyette zaaf göstermesidir. Niyette zayıflama olunca nefs kuvvetlenir ve nefsin arzuları kendisine yer bulur. Buna karşılık, niyet güçlenir ve kulun azmi tam kuvvetli olursa nefsin arzuları zayıflama gösterir. Böylece kul, günahlarını teker teker terk etmeye başlar ve bunu Allah rızası için yapar. Kulun niyeti düzgün olursa kul istikamet üzere devam eder, amelleri ihlâsla yapar. Kalb bozuk niyetten ve nefsin arzularından arınırsa, riyadan arınmış, nefsin arzu ve isteklerinden temizlenmiş olur. Kalb dünya malı ve arzusuyla bozulursa, azalar da övülme arzusu ve gösteriş ile bu bozulmadan nasibini alır.[361]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre her kul Allahu Teâla'nın katındaki makamına uygun bir niyetle amel eder. Muhabbet makamında bulunan kimse, Allahu Teâla'ya olan sevgi ve taziminden dolayı, korku makamında bulunan kimse de O'ndan korkusundan, ümit makamında bulunan kimse de O'ndan ümit ettiği için amel yapar. Yahut kul, sırf Allahu Teâla emrettiği için ve farzları eda etmek niyeti ile amelleri yerine getirir. Mubah olan amellerde ise kalbinin salahını sağlamak, nefsini sükûnete erdirmek için ameli terk etmemeli yahut onlar beğensin diye ameli işlememelidir. Zira insanların rızasını kazanmak için amel etmek onları Allah'a ortak etmek, onlara şirin görünmek için ameli terk etmek riyadır. Salih ameli, kendini beğenme ve gösteriş gibi bir afet sebebiyle terk etmek de

[359] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.310
[360] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.308
[361] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.54

cahilliktir. Ameli bu tür bir hastalık geldiği zaman terk etmek ise zafiyet ve gevşekliktir. Niyetlerin en faziletlisi, ameli, yüce Allah'ın rububiyet hakkını yüceltme ve nefsi kulluğun gereğini yerine getirmeye bağlamak üzere sırf Allah rızası için yapmaktır. Bu makamda kul Allahu Teâla'nın zatına dair bir müşahedesi yoksa ümit makamının gereği olarak ahiretle ilgili arzu ettiği ve şevk duyduğu şeylerle yetinmelidir. Kul ilmini öğrenmeden bir amel yapmaya teşebbüs etmemelidir.[362]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre ameline Allahu Teâla'nın rızası için başlayan ve yine O'nun rızası için amelini bitiren kişiye, arada musallat olan fitneler, insan bu fitneleri kovduğu ve onlar içinde yerleşmediği sürece kendisine bir zarar vermez. Ancak ibadeti bitirdikten sonra arız olan fitneler ibadete zarar verir. Mesela gizli bir ibadeti açıklamak gibi. Bu açıklama ile yapılan ibadet gizli yapılan ibadetler defterinden çıkarılarak açıktan yapılan ibadetler defterine yazılır. Yine işlediği amelleri insanlara açıklar, onunla övünür ve kibirlenirse işlediği ameli boşa çıkarmış olur. Çünkü ameli ile övünmek ve kibirlenmek ameli bozar. Müminin niyeti sürekli ve kesintisizdir. Oysa işlediği ameller kesintilidir. Tevhid ehli cennette, şirk sahipleri de cehennemde niyetleri sebebiyle ebediyen kalırlar.[363]

Kul Allah rızası için bir amele başlar, amelin ortasında onu bozacak bir durum ve düşünce meydana gelir de ameli bu şekilde bitirirse ameli geçersiz olur. Amele kendini beğenme ve gösteriş gibi bir düşünce ile başlar fakat onu iyi niyetle bitirirse ameli bozukluktan kurtulur, sonundaki iyi niyet başındaki bozuk niyeti temizler. Sonra bu ibadeti açığa vurmamalı ve insanlara onunla gösteriş yapmamalıdır. Kul işlediği ameller ile Allahu Teâla'nın va'd ettiği ahiret sevabını, cennette nefsin arzu ettiği şeyleri, arzuları, lezzetleri, cennet nimetlerini isterse bu durum onun ihlâsını zedelemez. Çünkü Allahu Teâla bunları övmüş, müminleri bunları kazanmaya teşvik etmiştir.[364]

İnsan bir ameli işlemeye yöneldiği zaman, onu işlemeden önce durup üzerinde düşünmeli, yapacağı amelle ilgili kaç niyet taşıdığına bakmalıdır. Zira bir tek amel için birden fazla hayır niyet bulunabilir. Bu durumda her niyeti için ayrı bir sevap kazanır. Bunlar işlenen ameldeki faziletli yönler ve iyilikleri kat kat artırma yollarıdır. Bu ebdal

---

362 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.62
363 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.311
364 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.72

zümresinin yoludur. Onların amelleri bu şekilde temiz olur. Makamları yükselir. Onlar bunu amelleriyle değil amellerinde çok sayıda güzel niyet bulundurmakla elde ederler.[365]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre amellerin en faziletlisi Allahu Teâla'nın rızası için başlanılan ve yine O'nun rızasına uygun olarak bitirilen, daha sonra da onu bozacak herhangi bir şeyle bozulmayan ameldir. Bundan daha üstün olanı ise, kulun bir amele Allahu Teâla ile başlaması, amel esnasında da Allahu Teâla ile sebat etmesi ve Allahu Teâla ile birlikte o ameli bitirmesidir. Bu muvahhidler arasında yakîn sahipleri ve ariflerin sahip olduğu makamdır.[366]

12.Riyazet (Açlık, Uykusuzluk, Sükût Halvet ve Sefer)

Sözlükte terbiye etmek, ıslah etmek, boyun eğdirmek ve idman[367] anlamlarına gelen riyazet; tasavvufta nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği yerlerden mahrum bırakmak[368] demektir. Kâşani' ye göre riyazet, nefsi Allah'tan başkasına yönelmekten alıkoyup Hakk'a yönelmeye sevk etmektir.[369]

a.Açlık

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre yemeğin dindeki yeri binanın temeli hükmündedir. Bir binanın temeli sağlam ve kuvvetli olunca üzerine kurulacak bina da sağlam olur. Temel zayıf ve bozuk olunca bina eğilir ve yıkılır.[370] Ancak yine de bir yemek, helal ve temiz de olsa eğer nefsin arzusu haline gelmişse bu durumda o yemeği terk etmek gerekir. Bu terk ediş, kalbi ıslah etmek ve nefsi sakinleştirmek maksadıyla yapılır. Böyle yaparsa nefsi kendisine hâkim olmadan o nefsine hâkim olur. Böylece alışkanlık ve bağımlılıklarını terk ederek beşer, tabiatını ve hevâsını mağlup eder.[371] Adetlere uymak, değişik lezzetlerden tadarak ve doyuncaya kadar yemek mekruhtur.[372]

Ebû Tâlib-i Mekkî, açlığın kalb üzerindeki olumlu etkisinden şöyle bahseder: "Açlık kalpte deveran eden kanın bir kısmını noksanlaştırır ve kalbi aydınlatır. Açlık kalbin nurlanması demektir. Ayrıca açlık, kalbin yağını eritir. Bu erime ile onda bir incelme ve hassasiyet vuku bulur. Kalbin incelmesi bütün hayırların anahtarıdır. Çünkü kalbin katılığı

---

365 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.73
366 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.75
367 Canbulat, *"Riyazet"*, Dinî Kavramlar Sözlüğü,s.560
368 Cebecioğlu, *a.g.e.,s.*,521
369 Kâşani, *,a.g.e* s.277
370 *Kûtu'l-Kulûb* c.2,s.69
371 *Kûtu'l-Kulûb* c.2,s.336
372 *Kûtu'l-Kulûb* c.2,s.321

bütün şerlerin başlangıcıdır. Kalbin kanı noksanlaşınca düşmanın oraya giriş yolları daralmaktadır. Çünkü kalbin kanı oraya giriş yeridir. Bu sözü şu hadis-i şerif destekler mahiyettedir.[373] "*Şeytan âdemoğlunun damarlarında dolaşır. Öyleyse siz açlık ve susuzlukla onun dolaşma alanlarını daraltınız.*"[374] Açlıkta kan noksanlaşır. Böylece düşmanın giriş yolları daralır ve nefsin meskeni zayıflar. Açlıkta nefsin zilleti, boyun eğmesi, zayıf düşmesi ve acizliği söz konusudur. Bunlarda kalbin manen dirilmesi vardır. En azından kalb, sükûnet hali kazanır. Açlık, zühdün anahtarı ve ahirette kurtuluşun kapısıdır. Açlıkta nefsin zilleti, boyun eğmesi, zayıf düşmesi ve acizliği mevcuttur. Bunlarda kalbin manen dirilmesi ve salahı vardır. Gerçekten açlık, kalbi aydınlatır ve parlatır. Kalbin aydınlığı ile gayb müşahede edilir, parlaması ile yakîn hali ve safâsı gerçekleşir. Bu aydınlık ve parlaklık, ancak temiz ve ince bir kalbe girer. O zaman kalp ancak sanki cilalı bir ayna içinde parlayan bir yıldız gibi olur. Gayb âlemini müşahede eder. Baki olanı gördüğü için faniden gönlünü ve gözünü çeker. Nefsin ve hevânın lezzetlerine karşı isteği azalır. Çünkü onlardaki vebali ve cezayı görüp bilmiştir. Ahireti ve yüksek dereceleri müşahede ettiği için hayır işlere yönelir. Bu durumda ona ahiret hali hâkim olur. Dünyanın cazibesi kaybolur. Gaib olan hazır hale gelir. Dünyevi istekler ise gözünde ve gönlünde kaybolur. O zaman ahireti ister ve ona yönelir. Ahiretini kazanmaya çalışır ve bütün rağbetini o tarafa çevirir. İşte ancak bu durumda dünyanın saklı olan yüzünü görünür, sırlar keşfolur, böylece göz ve gönlünden aldanma perdesi kalkar. İşte bu durumda kul gerçek bir mümin olur. Müminin kalbi böyledir Aslında kalbin arınması dünyadan çekilmesi ve hevâdan sıyrılmasıyla olur.[375]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre ahirete yönelik bir niyeti olmadan yenilen her yemek, alışkanlık, şehvet ve arzuların tatmini içindir. Yine ahirete dönük bir niyet taşımadan aç kalan kişi de alışkanlık, arzularını tatmin ve halka güzel görünmek için aç kalmıştır.[376]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre melekût âleminin perdesinin kendisine açılmasını isteyen kimse öğünleri peyderpey ertelemek suretiyle bir yıl dört ay içinde kırk günlük açlığa alışmalıdır. Bu usul uygulanmak suretiyle insan nefsi riyazete alışır. Bu yol mukarrebûnun ve sıdıklardan bazı ebdalların uyguladığı yoldur. Buna ancak Allahu

[373] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.220
[374] Buhari Ahkam: 21, Ebu Davud Savm:78
[375] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.201
[376] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.346

Teâla'nın dilediği, o yola sevk edilen, nefsini meşgul edecek, alışkanlık ve adetlerini unutturacak derecede bir müşahedeye şahit olan kullar güç yetirebilir.[377]

b.Uykusuzluk

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre yüce sevgili için gece uykusuz kalan kimse gündüz O'na muhalefet edemez. Çünkü Rabb'i ona kendisi için uykusuz kalmayı nasip etmiştir. Gece ibadetinde uzunca uykusuz kaldıktan sonra, uykusunun galebe çalmasından dolayı uyuyan âlimlerin uykusu, kendileri için bir keşif, manevi bir müşahede, Cenâb-ı Hakk'a yakınlık ve ilâhi feyiz kaynağı olur.[378]

c.Sükût

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, sükût aklı geliştirir, sahibine verâyı öğretir, takvayı elde ettirir. Allah sükût sayesinde kuluna doğru görüş ve ilim nasip eder. Ona her sıkıntıdan kurtuluş yolu ihsan eser. Kendisini doğru söz ve güzel amelde muvaffak kılar.[379] Konuşmada, halka karşı lafı süsleme, doğru şeylerin manasını çarpıtma, hevâ ehline yağcılık yapma, insanlarla çekişme, münakaşaya girme gibi hastalıklar vardır. Bir kulda bunlar birleşince kalbi dağınık olur. Kalp dağılınca azim ve gayret bölünür. Gayret dağılınca da mukarrebûn makamından düşüş meydana gelir.[380]

d.Halvet

Sözlük anlamı tenha bir yerde yalnız kalmak,[381] bir yerin boş olması ve biriyle baş başa kalmak[382] anlamına gelen halvet, tasavvuf ıstılahında zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere şeyhin müridini dış dünyadan soyutlanmış bir yere belirli bir süre için koyması demektir.[383] Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre ise halvet; kalpten halkın atılması, bütün düşüncenin yüce Yaratıcının emrettiği işlerde toplanması ve sebat üzere azmin kuvvetlendirilmesidir. Çünkü insanlara karışmakla azim gevşer, gayret dağılır, niyet zayıflar. Halvete giren kimse, insanları görmekten kurtulduğu için nefsin dünyevi konulardaki fikir ve meşguliyeti azalır. Çünkü göz kalbin kapısıdır. Kalbini bozacak şeyler oradan girer. Ardından kalpte şehvetler ve arzular canlanır. Halvet, kalbi ahiret düşüncelerine sevk eder. İnsana halkı hatırlamayı unutturur ve onu Rabbinin zikrine

---

377 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.322
378 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.202
379 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.202
380 *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.207
381 Firûzâbâdî, *a.g.e.,*s.1275
382 Canbulat, "*Halvet*", Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.227
383 Cebecioğlu, *a.g.e.,s.249*

bağlar. Bir Hak yolcusu cemiyet içinde bulamadığı lezzeti halvette buluncaya kadar gerçek mürid olamaz. Nitekim yalnızlığı sevmek, sahibinin manevi yola olan istidadını gösterir.[384]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre halvetin bir yararı da gevşek insanlara birlikte olmaktan kurtulmaktır. Çünkü gevşek insanlarla hemhal olmak, insan da ibadetlere karşı bıkkınlık meydana getirir. Cahil insanların sözünü dinlemek ve bütünüyle dünyaya yönelmiş kalbi ölü kimselere nazar etmek, salih amellerin tadını noksanlaştırır, ilmin nurunu söndürür ve ilâhi kelamı anlamada şevkini kaybettirir. İnsanlara karışmak, tembel ve gafil insanlarla oturmakla düşülebilecek en büyük tehlike, kalpteki yakînin zayıflamasıdır. Çünkü kulun müptela olduğu en zararlı şey, yakîn inancının zayıflamasıdır.[385]

Yüce Allah'ın niyetlerde ihlâs sahibi olma ve ihlâsı hakkıyla tanıma nimetine erdirdiği bahtiyar kişiler, elde ettikleri bu bilgiler sayesinde Allahu Teâla'ya yaptıkları ibadetin ihlâs içinde olabilmesi için insanlardan uzak durmaya gayret ederler. Çünkü onlar bütün işlerine basiret gözüyle bakarlar. Allahu Teâla ile kendisi arasında geçenler dışında hiçbir şeyin kendilerine fayda vermeyeceğini ve O'na yapılan ibadetlere hiçbir şeyin ortak edilmemesi gerektiğini bilirler. İşte ebdal denilen salihler grubunu dünyaya bağlanmış olanları terk ederek mağaralara sığınmaya iten sebep, amellerinde ihlâsı elde etmek ve amel yaparken insanların bakma tehlikesinden kurtulma arzusudur.[386]

e.Sefer

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre yolculuk yeryüzünde Allahu Teâla'nın ayetlerinin delillerinin, hikmet ve kudretinin ortaya çıkmasını temin etmektir.[387] Yolculuğa çıkan kimsenin niyeti oranında manevi kazancı olur. Çünkü Allahu Teâla yolculuğa çıkanlar için belirli melekler tayin etmiştir. Bu melekler, yolculuğa çıkanların niyetlerine bakarlar. Niyetleri ne ise herkese onu verirler. Kimin yolculuktaki niyeti dünyalık elde etmek ise kendisine istediği verilir. Ahiretten bu miktar azalır. Bu kişinin düşüncesi darmadağın olur. Meşguliyeti çoğalır. Bir kimse yolculuğa çıktığı zaman ahiret emeline niyet ederse kendisine niyeti oranında kendisine basiret ve ince anlayış lütfedilir. Düşünce ve ibret kapısı açılır. Himmeti ve niyeti toplanır. Kanaati ile dünya ona değil o dünyaya hâkim olur. Böyle olan kimsenin meşguliyeti zühddür. Melekler ona dua eder ve onun için istiğfarda

---

[384] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.204
[385] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.208
[386] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.66
[387] *Kûtu'l-Kulûb* ,c.2,s.396

bulunurlar. Yolculuğa çıkan kişinin niyeti, kalbini ıslah etmek, nefsini eğitmek, gerçek halini ortaya çıkarmak ve sahip olduğu sıfatları denemek olmalıdır. Çünkü nefs, yolculuk dışında itaat ile bağlılık gösterir. Ancak yolculuğun sıkıntıları ve ağırlıkları üzerine çökmeye başlayınca gerçek durumu ortaya çıkar. Bu durum nefsinin alıştığı ölçülerin dışına çıkmasına sebep olacak, bu da nefsin üzerindeki örtülerin açılarak gerçek halinin ortaya çıkmasına ve gizli kalmış isteklerinin bilinmesine yardımcı olacaktır.Bu yüzden kişi yolculuğa çıktığı zaman sahip olmadığı bir takım faziletler elde eder. Böylece nefsinin gizli kalmış yönlerini keşfeder.[388]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre salih kişilerle görüşmek maksadıyla seyahat etmek faziletli bir iştir. Bir kişi dininin selametini sağlayabilmek ve bulunduğu yerdeki dünyalıklara saplanıp kalmaktan kurtulmak maksadıyla şehirden uzaklaşırsa bu kendisi için güzel bir davranış olur. Bunun yanında kişilerden uzaklaşmak, zilleti tatmak, şöhret afetinden kurtulmak için şehirlerden uzaklaşabilir. İnsanlardan uzak durmakla kendi haline bir istikamet kazanabilir. İnsanlardan uzaklaşıp bir istikamet kazanmak da bir tür riyazettir. Güçlü bir imana sahip oluncaya kadar bu hal üzere devam eder. Kalbi huzura kavuşup itminan olduktan sonra belli bir yere yerleşmesi ve yolculuk yapması arasında bir fark olmaz. Çıkılan yolculukların en hayırlısı, Allahu Teâla'nın rızası için çıkılan cihad, hac sınırlarında nöbet, h.z Rasulullahın kabrini ziyaret maksadıyla çıkılan yolculuklardır. Fazilet yönünden de bundan sonra gelen Allah Teâla'nın rızası için dostları için çıkılan yolculuklardır. Yine Allahu Teâla'nın rızası için kardeşlerini ziyaret için çıkılan yolculuklarda bu türdendir.[389]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre yolculuğa çıkan kişi kalbini dağınıklıktan korumalıdır. Çünkü yolculuk avam halkının himmetinin ve düşüncesinin dağılmasına sebep olurken ariflerin himmetinin toplanmasını sağlar. Yolculuk zayıfların kalbini meşgul ederken, güçlülerin kalblerini ferahlatır. Yolculuk imtihandır. Kişinin gerçek halini ortaya çıkarır.[390] Diğer taraftan mukim iken kalbi salah ve hali istikamet üzere bulunmayan kişinin yolculuk durumunda kalbi salah ve hali istikamet üzere olmaz[391]

Kalb ehli kimselerin memleketlerinde ve yolculuklarında kalblerinin sükûneti ile nefslerinin sükûneti arasındaki farkı ayırt etmeleri gerekir. Basiret sahibi olmayan kimseler

[388] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.396
[389] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.397
[390] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.400
[391] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.401

ise bu iki hali karıştırabilirler. Bunu anlamanın yolu şudur. Eğer kalb memleketinde ve yolculuk esnasında sükûnet buluyor ve bu sükûnette kişinin dini yönden istikameti, ahiretin imarı ve Rabbi'ne karşı muhabbeti görülüyorsa bu durum gerçekten kalbinin sükûnet bulduğunu gösterir. Çünkü kalb iman ahlakı ve ilmin gösterdiği ile sükûnet bulur. Eğer nefs yolculuk ve memleketinde çabucak elde edilen hazlardan, dünyanın imarı ve arzularına uyulması gibi sebeplerden buluyorsa bu nefsin sükûneti demektir. Çünkü nefs arzularının tatmin edilmesi ile sükûnet bulur.[392]

Yolculuğa çıkmak isteyen kişi hakkında söylenecek son söz şudur: Bir kimse yolculuğa çıkmak istiyorsa; meşgul olacağı bir hali, üzerinde yoğunlaşacağı bir himmeti, bunun için ayıracağı vakti, gölgeleneceği barınağı, sükûnet bulacağı meskeni, iç âlemi yönünden kazanacağı azığı ve âlimden öğreneceği ilmi olmalıdır. Eğer bunlar söz konusu değilse bulunduğu yerde kalıp sefere çıkmaması kendisi için daha hayırlıdır. Kalbinin salahı ve nefsinin rahat etmesi için daha uygundur. Bu durumda yolculuğa çıkacak olursa iç dünyası dağılır, gayret ve himmeti parçalanır. Kimi zaman geçinecek rızkını bulur, kimi zaman kaybettiği alışkanlığın özlemi ile üzülür. Kimi zaman yolculuktan kalbi zayıf düşer.[393]

13-Nafile İbadetler(Evrad)

Vird, sözlükte subaşına verilen addır.[394] Tasavvuf ıstılahında ise günlük periyotla belirli dua ve zikirlerin hepsine birden verilen isimdir.[395]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre mürid günlük olarak belirlenmiş zikirlere ve amellere devam ederek, manevi durumundaki ilerlemeyi veya gerilemeyi bilir. Azminin kuvvetini veya gevşekliğini anlar. Evradda birçok faziletler vardır. Evradına devam eden bir mürid, hastalık, yolculuk gibi sebeplerle onları yapamazsa, melek kendisine onları yapmış gibi sevap yazar.[396] Çünkü vazifeleri yapmak ibadet ehlinin halidir. Onlar amel ve zikir sayesinde dostlar arasına girer ve yüce Zatı müşahede etmeye yükselirler. İşte o zaman virdleri bir vird olur ve Hakkı müşahedenin hakkını verirler.[397]

392 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.401
393 *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.401
394 Firûzâbâdî, *a.g.e.* ,s.325
395 Cebecioğlu, *a.g.e. ,s.702*
396 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.176
397 *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.177

a.Zikir

Sözlükte hatırda tutmak, yâd etmek, anmak, elde edilen bilgiyi hıfz etmek anlamına gelen zikir, ıstılahta Allah'ı anmak ve hatırlamak, O'ndan gaflet halinde bulunmamak anlamına gelir. [398] Zikir riyazetin en önemli esasıdır ve kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en önemli ibadettir.[399] Nitekim Kur'an-ı Kerim'de zikir hakkında şöyle buyrulmuşur: "*Allah'ın zikri en büyük şeydir.*"[400]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre zikir, Allah'ı müşahede etmektir. Namazda Allahu müşahede etmek, namazdan daha büyük bir ibadettir. Zikir işitmeye yakın bir şeydir. İşitmek ise insanı sözünü işittiği kimseye götürür.[401] Zikir bir ibadettir. Zikir zikredeni tefekküre götürür. Tefekkür de havfa götürür.[402] Zikir, kalblerin cilasıdır. Kalb onun sayesinde hayrı görüp ayırt eder. Zikrin kapısı ise takvadır. Kul takva sayesinde zikirde muvaffak olur. Takva da ahiret saadetinin kapısıdır.[403]

Herhangi bir işte Allahu Teâla tek olarak zikredildiği zaman, müminlerin gönlü açılır. Kalbi rahat bulur. Onlar Allahu Teâla'nın zikri ve tevhidi ile sevinirler. Bir işte Allah'ın dışındaki vasıtalar zikredildiği zaman bundan hoşlanmaz ve böyle bir işten kalbleri daralır. Bu hal kalbteki tevhid anlayışını gösteren doğru bir alamettir.[404]

b.Gece Namazı (Teheccüd)

Kelime anlamı hem uyumak hem de uyanmak anlamında kullanılan teheccüd kelimesi ıstılahta, gece yatsı namazından sonra uyumadan veya bir süre uyuduktan sonra kılınan gece namazının adıdır. Kur'an-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde teheccüd namazı kılanlardan övgüyle bahsedilmiştir. [405] Hz. Peygamber (s.a.v) de teheccüd hakkında şöyle buyurmuştur. "*Kim gece uyanır, hanımını da uyandırır ve iki rekât namaz kılarsa Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlardan yazılır.*" [406]

---

[398] Canbulat, *"Zikir",* Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.715
[399] Kâşani, *a.g.e.* s.248
[400] Ankebut 29/45
[401] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.77
[402] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.133
[403] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.240
[404] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.215
[405] İbrahim Paçacı, *"Teheccüd"*,Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.645
[406] Ebu Davud Salat: 307

Ebû Tâlib-i Mekkî’ ye göre ilahi muhabbetin gereklerinden birisi de geceleri uzunca teheccüd namazı kılmaktır.[407] Gece ibadetine kalkmak için kula destek verecek yardımcı sebeplerden bazıları şunlardır: Kalbi saran bir düşünce, kalbin kendisiyle sükûn bulduğu bir hüzün veya kalbin kendisiyle diri olduğu manevi bir uyanıklık, melekût âlemiyle ilgili tefekkür, az yiyip az içerek mideyi boş bırakmak, gündüz kaylûle uykusuna yatmaktır. Bu arada dünya işleriyle ilgili çalışmalarda vücudunu fazla yormamalıdır. Bunlar gece ibadetine alışıncaya kadar müridin gerçekleştirmek durumunda olduğu riyazet ve tedbirlerdir. Kul bunları yapınca artık kalbindeki havf ve recâ sayesinde uykusundan hemen uyanır ve ibadetini yapar.[408]

c.Kur’an Okumak

Ebû Tâlib-i Mekkî’ ye göre, Kur’an müridin ameli, zikri, duası, asıl meselesi ve meşgalesi olmalıdır. Mürid, onunla Allah’tan ister, onunla sevap elde eder. Elde ettiği makamı ondan kaynaklanır. Bütün şerefi ondadır. Bütün bunlar Kur’anda toplanmıştır. O’nun kelamıyla arifler, O’nun marifetini elde etmiş, O’nun hitabıyla yakîn sahipleri, sıfatlarını müşahede etmişlerdir. Onların ilimleri O’nun kelamındandır; vecdleri O’nun ilimlerinden, müşahedeleri O’nun sıfatlarına nail olmalarındandır. Onların kelamı, müşahedelerindendir. Çünkü kelamın çeşitleri, Allah’ın sıfatlarının manalarıdır. Nitekim O’nun razı olduğunu, gazap ettiğini, ihsanda bulunduğunu, intikam aldığını, cebbar ve mütekebbir olduğunu, çok şefkatli ve ikram sahibi olduğunu bildiren kelamları vardır. Kul Allah’ı bilen ilim ehlinden, anlayış ehlinden ve müşahede ehlinden olursa, diğer insanlar için gayb olan bilgileri müşahede eder ve diğerlerinin göremediğini o, basiretiyle görebilir. Bunu ifade için Allahu Teâla şöyle buyurmuştur:“*Ey basiret sahipleri ibret alınız*.”[409] Bunun manası, ayetleri anlamak için bana yöneliniz ki gerçeği görünüz. Çünkü Allah onlara eller ve gözler verdi. Onlar da kendilerine verilen bu kuvvetler ile gördüklerine yöneldiler. Yarattıklarına bakıp O’nu zikrettiklerinde halktan ayrılıp Allah’a koştular. Böylece imtihandan güzelce çıktılar. Başlarına gelen bela ve imtihanlar onların güzel hallerine hiçbir noksanlık getirmedi. [410] Kulun Kur’an kıraatinde elde edeceği şey, Kur'an'a gereken hürmeti yapmasına, onu anlamasına, ondaki müşahedesine ve onunla amel etmesine göre olur. Çünkü Kur’an Allah’ın kulları içinde ortaya koyduğu en açık alametidir. Yeryüzünde Allah’ın varlığını

---

[407] *Kûtu’l-Kulûb*, c.2,s.108
[408] *Kûtu’l-Kulûb*, c.1,s.84
[409] Haşr 59/2
[410] *Kûtu’l-Kulûb*, c.1,s.108

gösteren en büyük ve en azametli ayetlerindendir. Bize Cenâb-ı Hakk'ın ihsan buyurduğu en kâmil nimetlerdendir.[411]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre kul, Kur'an okurken Allahu Teâla'nın gerçek ilmi işitmesi ve gayb âleminden gelecek tecellileri müşahede etmesi için şu sıfatları üzerinde bulundurmalıdır: Önce kelamını dinlediği Rabbinin huzurunda kalbini toplayıp can kulağı ile dinlemelidir. Sadece O'nun kelamının sırlarını anlamaya yönelmelidir. Kendisine nazar eden Rabbinin sıfatlarının tecellilerini kalbiyle müşahede etmeye çalışmalıdır. Bu arada kendi akli düşüncelerini ve daha önce elde ettiği bilgileri bir kenara atmalıdır. Kendisinde hiçbir kuvvet ve kudret görmeden, hep O'nun kudretine nazar etmelidir. Her an Rabbini yüceltmelidir. Kendisiyle konuştuğu Rabbinin huzurunda boynunu büküp tevazu içinde olmalıdır. Halini ıslah etmeli, ahlakını düzeltmeli, kalbini selim hale getirmeli, gerçek yakîni imanı elde etmeli, sağlam bir ilme ve istikamet haline yapışmalı ve ancak bu şekilde Kur'anın hakikatini anlayabileceğini bilmelidir.[412] Çünkü kul, düşüncesini ve aklını okumakta olduğu ayetlere vererek huzur ve iman ehlinden olur. Böylece elde ettiklerinin daha fazlasına ulaşır ve ilâhi müjdeleri hak eder."[413]

14- İlim Öğrenmek

Lügatte; bilmek, şuurda hâsıl olmak ve kesin bir biçimde bilmek anlamına gelen ilim, dini ıstılahta vakıaya uygun olan kesin inanç, aklın ve duyuların mevzuuna giren her şeyin bilinmesini sağlayan sıfat, zıddına ihtimal vermeyecek şekilde manaları birbirinden ayırt etme sıfatı olarak şeklinde tanımlanmıştır.[414]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre ilim öğrenmekten daha büyük amelle Allah'a kulluk edilmemiştir. Hangi şeylerin ilim olduğunu bilmek de ilimdir. Hangi şeylerin öğrenilmesi gerektiğini bilmek de farzdır.[415]

Ebû Tâlib-i Mekkî, "*İlim talep etmek her Müslümana farzdır.*"[416] hadis-i şerifini de şöyle açıklar: "İslam dininin üzerine bina edildiği beş temel esası bilmek herkese farzdır. Çünkü Müslümanlara bunların dışında bu derece önemle farz kılınan başka bir şey yoktur. Sonra bir amel ancak onunla ilgili ilmi bilmekle sahih olur. Bu durumda farz olan her

---

[411] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.157
[412]*Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.99
[412]*Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.107
[413] Fikret Karaman,*"İlim",* Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.310

[415] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.70
[416] İbn Mace Mukaddime:17

amelin ilmini öğrenmek herkese farzdır. O yüzden bu beş şeyin ilmini bilmek herkese farzdır**.** Tevhid ilmi de bu farza girmektedir. Çünkü onların başında "*Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet*" gelmektedir. Zât-i Bâri'ye ait sıfatları ispat, ondan başkalarının sıfatlarını nefyetmiş, yani ortadan kaldırmış olacaktır. Bütün bunlar "*Allah'tan başka ilah yoktur*" şehadetinin içine girmektedir. İhlâs ilmi de İslamın doğru anlaşılması ve sağlam olması için gerekli ilimlerdir. Çünkü bir kimse, ancak amelinde ihlâs sahibi olarak gerçek Müslüman olabilir." [417]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre dini ilimler genel hatlarıyla dokuzdur. Bunlardan dördü sünnete dayalı, sahabe ve tabiun zamanında mevcut olan ilimlerdir. Diğer beşi ise sonradan ortaya çıkmıştır. Bilinen dört ilim şunlardır.

1.İman ilmi

2.Kuran ilmi

3.Sünnet ve haberlerin ilmi

4.Fetva ve ahkâm ilmi

Sonradan ortaya çıkan beş ilim ise şunlardır.

1.Nahiv ve aruz ilmi

2.Fıkıhtaki kıyas ve cedel ilmi

3.Nazar ve istidlal ilmi

4.Hadisdeki illetleri ve hadisin geliş yollarını tespit ilmi

5.Zayıf hadislerin tanınması, cerh ve tadil ilmi[418]

Ebû Tâlib-i Mekkî, öncekilerin bir araya gelip müzakere ettikleri ve birbirlerine aktardıkları zamanında kaybolup giden ilimlere de değinir. "Önceki salihlerin süluk ettiği birçok yol ve birbirlerinden öğrendikleri nice manalar vardır ki günümüzde mevcut değildir. Yine yakin ve marifetle ilgili, ehlinin müzakere edip, erbabının talep ettiği nice makamlar ve haller vardır ki onları talep edenlerin azlığı, onları bilen ve yolunca gidenlerin bulunmayışı sebebiyle aramızda izleri silinip gitmiştir. Mesela helal rızık aramak, kazanç ve muamelelerde verâya dikkat etmek, nefsin afetlerini ve amelleri ifsat eden şeyleri, ilim ve ameldeki nifak halleriyle bunlar arasındaki farkı bilmek, kalbin nifakı ile nefsin nifakı arasındaki farkı, nefsin şehvetlerini ortaya çıkarması ve gizlemesi arasındaki değişik tutumlarını tanımak, kalbin Allahu Teâla'yla huzur bulmasıyla, nefsin sebeplere yapışıp

---

[417] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.271
[418] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.310

onlarla sükûn bulması arasındaki farkı öğrenmek, ruhtan gelen düşüncelerle nefsten gelen, imandan, yakîndan ve akıldan gelen düşünceleri birbirinden ayırt etmek, hallere bağlı ahlakları, amel sahiplerinin yollarını ve hallerini, ariflerin müşahedesi ve müridlere gelen değişik tecellileri, ubudiyette hakiki kulluk sıfatlarının gerçekleşmesini bilmek, ilâhi ahlak ile ahlaklanmak, âlimlerin makamları arasındaki dereceleri bilmek, tevhid ilmini, sıfatların manalarını bilmek gibi. Bütün bunlar salihlerin sahip olduğu fakat bugün sadece adı kalan ilimlerdir."[419]

Ebû Tâlib-i Mekkî'nin yakındığı konulardan birisi de olur olmaz herkese âlim denilmesidir: "Önceden âlimler, bazılarının ismini zikredince râvi sıfatını eklerlerdi. Bununla onun âlim değil, ravi olduğunu iddia ederlerdi. Onlara göre âlim, başkasının ilmiyle değil, kendi ilmiyle yetinen kimseydi. Çünkü başkasının ilmiyle âlim olan kimse, topladığı ilimle âlim olmaktadır. Topladığı bu ilmin kaynağı da diğer âlimlerdir. Başkasının ilmiyle âlim olan böyle kimsenin misali, hiçbir hal ve makama sahip olmadığı halde salihlerin hallerini anlatıp duran kimse gibidir. Daha sonra kelamcıların kitapları ortaya çıktı. Yakin ehli kimselerin takva, ilham, rüşd ve yakîn gibi marifet ilimleri kayboldu. Böylece kelamcılara âlim, kıssacılara arif, sırf rivayet ve nakille uğraşan kimselere de yakîn ve basiret sahibi olmadıkları halde âlim denildi. Umumen insanlar gerçek ilmin ne olduğunu bilmedikleri ve selef âlimlerinin güzel hallerini bilmedikleri için, önlerinde her söz eden, aslı esası olmayan yaldızlı sözlerle konuşan herkese âlim dendi. Mütekellimler müftü, düşünceleri ilim kabul edildi".[420]

Ebû Tâlib-i Mekkî'nin nazarında gerçek âlim, iki hayırlı işten hangisinin daha hayırlı olduğunu bilip onu elden kaçırmadan hemen yerine getiren kimsedir. İki kötülük ile karşı karşıya kaldığında ise bunlardan birini işlemek zorunda olunca hangisinin daha az şerli olduğunu bilerek onu yapandır.[421] Gerçek âlim kendisine bir şey sormadıkça konuşmaz. Sorulduğunda Allahu Teâla'nın kendisine nasip ettiği konularda bildiği kadar cevap verir. Eğer ehlini bulamazsa sükûtu tercih eder.[422] Kim kendine sorulmaksızın ortaya bir ilmi mesele atar ve ehli olmayanlara onu yaymaya çalışır da anlattığı kabul görmezse kendisi sorumlu olur ve muhatabının ters hareketinin mesuliyeti onun üzerine olur.[423]

[419] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.330
[420] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.328
[421] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.75
[422] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.316
[423] *Kûtu'l-Kulûb, c.1,s.317*

15-Tefekkür

Tefekkür, sözlükte düşünceye dalmak, iyice düşünmek anlamına gelir.[424] Istılahta ise aklın gayesine ulaşmasını sağlayacak şeyi araması ve incelemesi anlamına gelir.[425] Sufilere göre iki türlü tefekkür vardır. Biri iman ve tasdikten doğup istidlal sahiplerine, diğeri ashâb-ı şuhûda mahsustur. Her iki halde de sufi Allah'ın zatını değil, nimet ve kudretlerini düşünür.[426]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre "*Bir saat tefekkür bir yıllık ibadetten hayırlıdır*." haberinde övülen tefekkür, kötülüklerden alıkoyup, iyiliklere götüren ve dünyaya aşırı rağbetten uzaklaştırıp kanaat ve zühde götüren tefekkürdür. O, müşahedeyi temin eden ve onu güçlendiren, zikretmeyi, şükretmeyi ve hidayet ermeyi sağlayan tefekkürdür. Nitekim şu ayetlerde aynı noktaya dikkat çekiliyor: "*Takvaya ermek için onda olanları zikrediniz.*"[427] Yine "*Belki sakınırlar veya onlar için bir hatırlatma olur*."[428] Bunun benzeri bir ayette şudur "*Allah size ayetlerini açıklıyor ki, tefekkür edesiniz.*"[429] Tefekkür edenler neticede, ebedi olan hayat için çalışır ve ona rağbet ederler, fani olandan ise yüz çevirirler. [430]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre kul, tefekkür durumunda güzel niyetlere bürünür ve Allah'ın yarattıklarına karşı en güzel amel ve davranışları gerçekleştirmeye azmeder veya istiğfarda bulunur, İşlediği veya gelecekte işleyebileceği günahları için tövbesini yeniler. Yine tefekkür halindeki kimse, yalvarıp yakararak, korkarak, Hakka boyun eğerek ve itaat ederek kendisini bütün yasaklardan korusun diye ihlâsla dua eder. Yüce Allah'tan salih amelleri işlemesi için kendisini muvaffak kılmasını ve sevilen faziletleri kendisine lütfetmesini niyaz eder. Bu esnada kalbini ve zihnini, diğer arzu ve düşüncelerden sıyırır, duasına icabet olunacağına inanır ve ilâhi taksime razı olur. Zikir ve tefekkür, ibadet ehlinin en faziletli ibadetidir. Bu, âlemlerin Rabbine götüren, uzun ve girift olmayan muhtasar bir yoldur.[431]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre hak yolcusu sabah namazını kıldıktan sonra, Kur'an okumaya ve çeşitli şekillerde zikretmeye, hamd, tespih ve sena etmeye başlamalı, Yüce

---

[424] Firûzâbâdî, *Kamûsu'l-Muhit, s*. 458
[425] Kâşani, *a.g.e.,* s.*143*
[426] Cebecioğlu, *a.g.e.,s.*643
[427] Bakara 2/63
[428] Taha 20/99
[429] Bakara 2/266
[430] *Kut'ul Kulûb*, c.1,s.33
[431] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.33

Allah'ın azametini, nimetlerini, insanın hesap ettiği ve edemediği, bildiği veya bilmediği yerlerden O'nun lütuf ve ihsanının kendisine nasıl kesintisiz geldiğini düşünmelidir. Ulaşmış olduğu zahir ve bâtın nimetlere şükretmedeki yetersizliğini, mükellef olduğu itaati yerine getirmede ve nimetlere karşı şükretmedeki acizliğini, gelecekte yapmakla memur olduğu emir ve görevleri, Yüce Allah'ın onun kusurlarını nasıl örttüğünü ve kendisine bu şekilde lütufta bulunduğunu tefekkür etmelidir. Yine işlediği aşırı gittiği günahlarını, göz önüne getirmeli, ayrıca boş vakitlerini salih amellerle değerlendirmediğine üzülmelidir. Mümin bu tefekkürüyle Yüce Allah'ın mülk âlemindeki hâkimiyetini ve melekût âlemindeki yüce kudretini, bunlardaki ayet ve nimetlerini tefekkür etmelidir, Allah Teâla'nın azabını ve O'nun zahir ve bâtın nimetleriyle olan imtihanını düşünmelidir.[432]

16-Sabır

Sabır, lügatte dayanma gücü anlamlarına gelmektedir.[433]Tasavvuf terminolojisinde ise nefsi itaatleri yerine getirmeye ve emir ve yasaklara uymaya zorlamak[434] anlamına gelir.

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre sabır, nefsi hevâsının peşinde koşmaktan alıkoymak ve Mevlâsının rızası için başa gelen durumlarda imtihan ölçüsünde nefsi mücahede içinde tutmaktır.[435]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, nefse en ağır gelen şey sabırdır. Çünkü nefs, sabırda acı çeker. Hırs anında gazabı tutmak sabırla olur. İnsanın nefsini ezmesi ve yumuşaklığı elde etmesi sabırla mümkündür. Tevazu ve kendini gizlemek sabır ister. Edep ve güzel ahlak sabırla elde edilir. Halka tahammül göstermek sabırla olur.[436] Gerçekten kul niyetinin tahsis için bile amelin evvelinde sabra ihtiyaç duyar.[437] Sabrın insana kazandırdığı en küçük şey dünyaya karşı zahid olmak ve Allah yolunda nefsle mücadele etmektir.[438] Kulların günahları, sevdikleri şeylere ve sevmedikleri şeylere gösterdikleri sabrın azlığından kaynaklanır.[439]

---

[432] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.32
[433] Canbulat, *"Sabır"* Dinî Kavramlar Sözlüğü, s 566
[434] Kâşani,*a.g.e.,* s.326
[435] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.394
[436] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.394
[437] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.395
[438] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.107
[439] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.401

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre ancak kul iki şeyle sabredebilir. Birisi alacağı karşılığı görmektir. Normal müminlerin hali ve ashabı yeminin makamı budur. Diğeri de karşılık verene bakmaktır ki bu da yakîn ehlinin hali ve mukarrebûnun makamıdır. Karşılığı peşin gören kimse, sabra sarılır ve yükün altına girer. Karşılık verene yani Allahu Teâla'ya nazar eden bu kimseyi de bu nazarı sabra sevk eder.[440]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre sabır genel olarak iki kısma ayrılmaktadır. Birisi dinin ıslahı için gerekli olan şeyleri yapmak, diğeri de dini bozan şeyleri terk etmektir. Kişi dinini ıslah eden şeylere sabrederse imanı kâmil olur. Dinini bozan şeylere sabredince de yakîni güzel olur.[441] Bunun dışında sabır birçok kısımlara ayrılır. Bunlar içinde nefsin isteklerine karşı sabır, Mevlâ'nın hizmetine devam etmeye sabır en önemlileridir. Bütün himmetini mücahede gereken şeye yöneltmek, kalbini nefsânî duygulardan, şeytani arzulardan, dünyevi süs ve gösterişten temizlemek de sabrın çeşitlerindendir. Nefsi kötülüklere dalmaktan alıkoymak, hayır üzere amel etmek de sabır çeşididir. Allahu Teâla salih amel işleyen müminleri bu sıfatla anlatmıştır. Nefsi yüce Yaratıcıya ibadet üzere tutmak sabırdır. Rezzak-ı Kerim'in kaderine rıza göstermek de sabırdır. İnsanlara eziyet etmemek de sabırla olur. İnsanların eziyetine tahammül, kötülüklere girmemeye sabır da ayrı birer sabır çeşitleridir. Kul niyetini tahsis, onu yapmaya tam karar verme ve hakkıyla yerine getirmeye kararın evvelinde sabra ihtiyaç duyar. Nefsi takva üzere tutmak da bir sabır çeşididir. Takva bütün hayır çeşitlerini içinde bulunduran bir hayır çeşididir. Sabırda, mana olarak bütün iyilikler mevcuttur. Sabrın bir çeşidi de Hakka muhalefet etmeyerek, afiyet ve sıhhat haline sabretmektir. Nefsin kötü arzularına harcamadan zenginlik haline sabır, isyana kullanmadan nimete sabır da sabır çeşitlerindendir.[442]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre takva ve sabır bir yönüyle aynı manayadır. Çünkü biri diğerinin elde ediliş sebebidir. Takva makamların en üstünü olduğu gibi, sabır da hallerin en güzelidir[443]Allahu Teâla bir kulu sevince ve amelinden razı olunca, onu metheder ve güzel halle vasfeder. Allahu Teâla kimi herhangi bir hevâ ve şehvetle imtihan eder de o bu sıkıntıya sabrederse Cenâb-ı Hak onu metheder, onu yüceltir. Böylece o kul güzel sıfat sahipleri arasında zikredilir.[444] Kim afiyet halinde sabrederse o şükreden sabır ehlinden

[440] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.401
[441] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.392
[442] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.394–398
[443] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.396
[444] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.398

olur. Belâ ve fakirliğe sabredenler, bu kimseden üstün değildirler. Ancak rızanın ve şükrün hakikatine ulaşanları bu değerlendirmenin dışında tutmak gerekir. İnsanların musibet anında en çok sabredeni yakini en fazla olandır. Musibet anında en çok feryat edip kızan ise yakini en az olan kimsedir.[445] Sabır çeşitlerinden birisi de hayır amelleri gizleyip nefsin onu anlatmaktan alacağı zevke mani olmaktır. Her şartta amellerin gizlenmesi daha faziletlidir.[446] Sabır çeşitlerinden birisi de fakirlik halinin gizlenmesidir. Yokluk ve sıkıntı anında Allah'tan gelen musibetlere sabretmek, Allah'tan razı olan zahidlerin halidir. Sabrın en faziletlisi, Allahu Teâla'ya karşı sabırdır ki bu da O'nunla beraber olma, O'ndan gelene kulak verme, bütün himmeti onda toplama ve O'nunla kuvvetli veca halini muhafaza şeklinde meydana gelir. Bu mukarrebûn makamındaki seçkin ariflere mahsustur. Yahut sabır O'ndan hayâ, O'na muhabbet ve bütün işleri O'na havale etmektir.[447] Sabrın çeşitlerinden birisi de ahireti dünyaya tercih etmekle Allahu Teâla'ya karşı kulluk halini elde ederek nefsi zillet, tevazu ve bilinmemeye sevk etmektir. Allahu Teâlaya boyun eğerek O'nun Rablık sıfatında çekişmeyi bırakmaktır. Sabır çeşitlerinden birisi de çoluk çocuğunun maişetini kazanırken gösterilen sabırdır.[448]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre tasabbur sabırdan daha farklı bir şeydir. O nefsi sabretmeye zorlamak ve bunun için mücahede etmektir. Sabır ise vasfın tahakkuk etme halidir. Bununla birlikte nefsin hoşlanmayışı, kulu sabırlı olmaktan çıkarmaz. Çünkü bunlar beşeriyetin tabi halleridir. Bu makamdaki kulun hali, şikâyet etmemek ve Mevlâsının hükmüne razı olmaktır. Bu ikisi yakîn makamlarının en yükseğidir. Bütün yakîn mertebelerinin bulunmayışı kulu sabır sıfatından çıkarmaz. Kulu sabır dairesinden çıkaran şey feryat, ilmin haddini aşmak, ilâhi tecelliye kızmak, şikâyeti çoğaltmaktır. Nefs-i emmare, kulu fuzuli şehvetlere ve boş adetlere çektiğinde onun bütün ihtiyaçlarını def ederek, arzularını frenleyerek hızını kesmeli onu meşgul etmelidir.[449]

B.Nefs-i Mutmainne'nin Sıfatları (Benliğin Oluşumu)

Allahu Teâla şöyle buyurmuştur."*Nefsini arındıran kurtulmuştur*." Başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur. "*Ey Allah'tan razı, Allah'ın da kendisinden razı olduğu nefs dön Rabbine*." Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre bu nefs, ruh ile birlik sağlamış, iman ahlaklarıyla

[445] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.399
[446] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.400
[447] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.400
[448] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.401
[449] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.402

ahlaklanmış, yakîni imanın müşahedesiyle kalbe boyun eğip hayırda kendisine uyum sağlamış nefstir.[450] Şimdi Tâlib-i Mekkî' ye göre nefs-i mutmainnenin sıfatlarına geçelim.

1-Şükür

Şükür kelimesi sözlükte; yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek anlamına gelir.[451] Tasavvuf terminolojisinde ise; şükür, Allah'ın verdiği nimetleri ve kendisinden uzaklaştırdığı sevimsiz şeyleri gereği gibi düşünmesi demektir.[452]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre şükür; kalbin şükredeni tanımasıdır. Şükrün evveli, bütün nimetlerin yüce Mevlâ'dan geldiğini bilmektir. Nimette onu vereni müşahede etmek ve bir ihsan anında onu asıl vereni bilmek kalbin şükrüdür. Dilin şükrü ise, Allahu Teâla'yı güzelce sena etmek, ona çokça hamd ve övgüde bulunmak, yüce mülk sahibini yaratıklara şikâyet etmemektir.[453] Yakinen Allaha inanan bir kula sıkıntı durumunda da şükretmesi gerekir. Çünkü kul her zaman rububiyetin hükümlerine mahkûmdur. Kul bu hakikati müşahede edince O'ndan gelen azıcık bir şeye razı olur. Azaların şükrü ise onun nimetlerinden hiç biriyle ona isyan etmemektir.[454] Salih amel işlemek de bir şükürdür.[455] Kişinin Allah'ın kendisini münafıkların ahlakında yaratmadığına da şükretmesi gerekir. Çünkü kötülüğün ondan uzaklaşması bir nimettir. Sonuçta kötülüğü emretmede bütün nefsler birdir. O yüzden bu durum, Allah'ın bir ihsanıdır. Halkın başına gelenlerin çoğu, ellerindeki nimetlere şükürlerinin azlığındandır. Şükrün azlığının asıl nedeni, nimeti bilmemektir. Bunun sebebi ise marifet noksanlığıdır.[456]

Çok şükreden kimse, az bir nimete devamlı şükür ve sena eden kimsedir. Müşahededeki artışın ilk belirtisi, kişinin sahip olduğu nimete ancak Allah'ın kudretiyle sahip olduğunu bilmesidir. Bunun ortası kulun sahip olduğu halin devam etmesi, hizmet ve ibadetinin aksamamasıdır. Şükürle artacak nimet, güzel ahlaklardan bir ahlak, manevi ilimlerden bir ilim olabileceği gibi, bu nimet kula ahirette veya dünyadan ayrılırken de ihsan edilebilir.[457]

---

[450] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.536

[451] Canbulat, "*Şükür*", Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.622

[452] Kâşani, *a.g.e.,* s.315

[453] *Kûtu'l-Kulûb c.*1,s.413

[454] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.414

[455] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.416

[456] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.420

[457] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.412

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre şükürde iki ayrı müşahededen gelen iki ayrı makam vardır. Bunların en yükseği şekûr kimselerin makamıdır. Şekûr her durumda şükredebilen kimsedir. Bu hal ancak sahih yakîn ve gerçek zühd sayesinde meydana gelir. Bu rızada bir makam ve muhabbetten kaynaklanan bir haldir. Şükrün ikinci makamı, kulun dünya işlerinde ve dini durumlarda kendisinden aşağısına bakarak, sahip olduğu nimetleri de gözünde büyüterek şükretmektir.[458] Allahu Teâlanın kulu için şükrü ise, ona gizli olan ilimleri açması ve perdelendiği kader sınırlarını ortaya çıkarmasıdır.[459]

2- Tevazu

Tevazu, sözlükte alçak gönüllü olmak anlamına gelir.[460] Tasavvuf ıstılahında ise nefsi tanıyıp alçaltmak[461] ve kulun Hakk'ın tasarrufuna boyun eğmesidir.[462]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre gerçek tevazu, nefsi gerçekten zillet içinde bırakmaktır. Gerçek zillet ise onun insanlar nezdinde itibarını düşürmektir. Fakat bunun gerçekleşmesi kulun sıfat olarak nefsini zelil bir halde tutmasıdır. Yoksa kasıtlı olarak halk yanında kendini zelil edip ayağa düşürmek değildir. Gerçek zillet insanın kendisinin küçük ve değersiz bir varlık olduğuna inanmasıdır [463] Kişinin gerçek tevazuya ulaşarak nefsine sahip olması büyük bir iştir. Allahu Teâla onu nefsine malik etmiş, özel yardımıyla nefsinin kibrini ve benlik duygularını ezmiştir.[464]

Bir kimsenin gerçek tevazuyu elde etmesinin alameti, biri kendisini ayıplayıp kınadığında kızmamasıdır. Bir yerde horlandığı zaman içinde eziklik hisseden kimsenin tevazusu yapmacıktır. Yine tevazu sahibi kimse halktan gelen övgülerden de hoşlanmaz.[465] Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre tevazu, şu beş şeyde olur: Sözde, fiilde, giyside, ev eşyasında, evde. Bir müminde bunların bir kısmının bulunması mümkündür. Her kim bu hususların hepsinde tevazuya uygun davranırsa o mütevazı kimsedir.[466]

---

458 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.417
459 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.415
460 Canbulat, "*Tevazu*", Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.657
461 Cebecioğlu, *a.g.e. , s.*656
462 Kâşani, *a.g.e. ,* s.164
463 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.142
464 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.142
465 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.142
466 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.269

3-Takva

Sözlükte bir şeyi korumak ve zarar verecek şeylerden sakınmak, bir şeyi tehlikelere karşı korumaya almak[467] anlamına gelen takva kelimesi, tasavvuf ıstılahında Allahtan korkmak, emir ve yasaklarda Allah'a itaat etmek[468] demektir.

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre seyr-ü sülûk yolunun ana sermayesi sıdk ve samimiyettir. Bu yolun azığı sabır, temel gıdası takvadır. Sıdkı kaybeden kimse bu yolda bir şey kazanamaz.[469] Takva bütün ibadetleri içine alan bir kavramdır.[470] İbadetten sonra ise inâbe gelir. Takva ise ancak inâbe ile olur.[471]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre zikrin kapısı takvadır. Kul takva sayesinde zikirde muvaffak olur. Takva ahiret saadetinin kapısıdır. [472]İnsanların en faziletlisi Allaha karşı en çok takva sahibi olandır. En takvalı kimse ise, O'nu en iyi tanıyan kimsedir.[473]

4- Marifet

Sözlükte tanınmak, bilmek[474] anlamına gelen marifet kelimesi tasavvuf terminolojisinde kulun kendi hakikatini ihata etmesi, leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesi[475] demektir.

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre gerçek ilim takva ve yakinle elde edilen ilimdir. Bu mukarrebûn sınıfına giren, Allah'ın huzurunda özel yakınlığa ulaşmış velilere mahsus marifet ilmidir. Allah ilim ehline ayetlerini anlamayı ihsan etmiştir.[476] Diğer ilimler marifetullahın yerine geçmez. Çünkü Allahu Teâla'yı tanıyanın diğer şeylere ihtiyacı kalmaz. Hem bütün ilimler onun bilgisi dâhilindedir. Yakîn ilminin öğrettiği de Allahu Teâla'dır. Bu durumda onun diğer ilimlere üstünlüğü Allah'ın diğer varlıklara üstünlüğü gibidir.[477] Bu ilmin ehline göre, marifet ilmi seçilmiş özel bir ilimdir. Onu ancak seçkin kimselere anlatmak uygun olur. Havas ise pek azdır.[478] Âlimlerin faziletli gördüğü, sahibini âli olarak vasfettiği, fazileti konusunda pek çok eser ve haber gelen, kendisine teşvik edilen

---

467 İsmail Karagöz, "*Takvâ*", Dînî Kavramlar Sözlüğü s.347
468 Kâşani, *a.g.e.,* s.146
469 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.155
470 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1.s.453
471 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.175
472 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.240
473 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.119
474 Canbulat, "*Marifet*", Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.409
475 Kâşani, *a.g.e., ,* s.526
476 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.243
477 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.322
478 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.319

ilim, sahibini Allahu Teâla'ya götüren, iman, yakîn ve marifeti oluşturan, muamelede müşahedeyi gerçekleştiren ilim, marifet ilmidir. Fetva ve hükümlerle ilgili ilimler değildir.[479] Çünkü Allahu Teâla'yı bilmek (marifetullah) imana ait bir vasıftır ve yakîninin bir parçasıdır. Bu yakîni iman bütün amellerin ölçüsüdür. Onun derece ve miktarına göre ameller güzel olarak kabul edilir, mizanda ağırlıkları farklı olur. Amel sahipleri onunla illiyyûn makamına ulaşır.[480] Bu yüzden kişinin yakîn ve marifet ilimlerini dinlemesi ve zikir meclislerine gitmesi, (nafile) namaz kılmasından daha hayırlıdır.[481]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre "*Müftüler fetva verse de sen kalbine danış.*"[482] hadisinde Allah rasulü; soru soranı müftülerin fetvasından çevirip kalbin derinliklerindeki anlayışa sevk etmiştir. Şayet kalb fakih olmasaydı Allah rasulü böyle buyurmazdı. Eğer bâtın ilmi zâhir ilmine hâkim ve ondan üstün olmasaydı Allah rasulü böyle buyurmazdı. Tabiî ki burada bahsedilen kimse uyanık kalb sahibi, Hakk'a kulak veren ve şehvetinden uzaklaşan kimsedir.[483]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, iman ve tevhid, marifet ve yakîn ilmi, islamı güzel, yakîni tamam olan her müminde bulunan bir ilimdir. O Allah' tan gelir ve kulu ile Rabbi arasında oluşur. Sahibine cennette güzel dereceler kazandırır. Bu ilimle kişi mukarrebûndan olur. Allahu Teâla'yı bilmek ve O'na iman etmek birbiriyle iç içedir. Allahu Teâla'yı bilmek, O'na imanın ölçüsüdür. Onunla fazlalık ve noksanlık birbirinden ayırt edilir. Çünkü ilim imanın zahirîdir. Onu açar, ortaya koyar. İman ise ilmin batınıdır. Onun nurunu yakar. İman ilmin desteği ve gözüdür. İlim ise imanın kuvvet ve lisanıdır. İmanın kuvveti, zayıflığı, artması ve noksanlaşması, Allahu Teâla'yı bilmenin fazlalığına ve noksanlığına göre değişir. Müşahedenin marifet, yakîn ve imandan ortaya çıkmasının misali, un, kavut ve başlangıçta undan ortaya çıkan özün misali gibidir. Buğday bütün bunları içinde toplar. Aynı şekilde iman bütün bu sayılanları müşahede ise imanın en yüksek kısmıdır. Bütün manevi makamların aslı, imanın nurları içinde mevcuttur. Onları yakîn ilmi destekleyip kuvvetlendirir.[484] İlim tevhidin evvelidir. Kalb her zaman Allaha ait bilgi ve marifetle genişler. Kalb dünya sevgisinden tamamen yüz çevirirse iman ve yükselmesi artar. Çünkü bu yükselme anında o başkalarının görmediğini görür ve marifetle

---

[479] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.287
[480] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.288
[481] *Kûtu'l-Kulûb,* c.I,s.284
[482] Ahmed bin Hanbel, Müsned, 4/227
[483] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.313
[484] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.280

genişleme halinde diğer insanların bilmediklerini bilir. Bu müminin iman ve manevi kuvvetini artırır. Sonra iman ettiği her şeyi müşahede eder hale gelir. Her ne zaman kulun Allahu Teâlaya ve onun sıfatlarına ait marifeti, melekût âlemindeki hüküm ve tecellileriyle ilgili bilgisi azalsa o ölçüde imanı zayıflar.[485]

Bu yüzden eğer kula yüce Rabbini tanıma nimeti verilmişse ona her şey verilmiş demektir. Eğer kula marifet verilmemişse ona hiçbir şey verilmemiş demektir. Çünkü kula en zararlı şey Rabbini tanımamasıdır.[486]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre kulun marifetten nasibi, Allah'ı tanıması miktarıncadır. Havas marifet makamının zirvesindedir. Herkesin marifetleri yüce zatın kendisini tanıttığı ölçüdedir. Yakînleri imanlarının safiyeti miktarıncadır. İmanları ise yüce Allah'ın yardımı ölçüsünde olur.[487] Marifet makamı, ancak ayne'l yakîn ve tevhid müşahedesiyle sahih ve düzgün olur. Bu da yakîn makamlarında nefsin kötü sıfatlarından hiçbir şeyin kalmaması ve tevhid müşahedesinde yaratıklara hiç nazar edilmemesinden sonra gerçekleşir.[488] Yüce Allah kula bir marifet verdiği zaman onun gereğine göre amel etmediğinde kendisinden bu marifeti almaz, aksine onu nimet miktarınca hesaba çekmek için verdiği bu kulda bırakır. Fakat ondan bereketi kaldırır ve manevi ilerlemesini durdurur.[489]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre marifet iki yolla oluşur. Birisi dinleme yoluyla oluşan marifettir. Diğeri ise görme yoluyla oluşan marifettir. İşitmekle elde edilen marifet, İslam dairesine girmekle oluşmaktadır. Görme yoluyla oluşan ise ayne'l yakîn halidir. Ayne'l yakîn halini elde eden kimseler, ashâb-ı yemin olan müminlerin mukarrebûn makamına erişmiş kesimidir.[490]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre hikmet ilmi, onu öğrenmek için bir arayış istenmediği ve araya bir âlim konmadığında Allah tarafından kula ihsan edilir. Ama yüce Allah sevdiklerinden onu öğrenmelerini istediğinde ve araya bir âlimi vasıta yaptığında kula, Allah'ı bilen ve bâtınî hükümlerden haberdar olan, ilmin gizli yönlerini ve inceliklerini bilen bir âlime sorup öğrenmesi gerekir. Böylece kendisi, kalben keşfe ulaşmış biri olmasa bile o âlimle şüphesini gidermiş ve gerçeği bulmuş olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın: *"Eğer*

---

[485] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.244
[486] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.156
[487] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.152
[488] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.482
[489] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.469
[490] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.280

bilmiyorsanız, zikir ehline sorunuz.'"[491] ayetinin hükmü gerçekleşmiş olur.[492] Cenâb-ı Hakk'ın bir kuluna batılı batıl olarak göstermesi ve sapıklığı sapıklık olarak bildirmesi, aynen hakkı hakk olarak göstermesi ve doğruluğu beyan etmesi gibi bir nimettir. Çünkü bu yakîn derecesindeki imana açılan bir kapıdır. Allah tarafından ikram edilen bu nimet, şu ayette ifade edilmiştir: "*Ey iman edenler! Eğer takva üzere yaşarsanız Allah size iyi ile kötüyü ayırt edebilecek bir anlayış verir. Suçlarınızı örter ve sizi bağışlar.*[493] Yani Allah sizin kalbinize öyle bir nur verir ki, onun sayesinde şüpheli olan şeylerin durumunu açığa çıkartır. Bu nurla siz şüpheli olanla, olmayanı ayırt edebilirsiniz. Bunun benzeri bir ayette şöyledir: "*Kim takvaya sarılırsa Allah, ona bir çıkış yolu nasip eder.*"[494] Yani, insanlara müşkül ve kapalı olan her konuda, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve onu hiç hesap etmediği bir yerden rızıklandırır. Böylece kul bir ders almadan da ilham yoluyla ilim elde eder, her şeyi bilen Allah tarafından desteklenir. Cenâb-ı Hak bu nimeti, aralarındaki taşkınlık sebebiyle âlimler ihtilafa düştüklerinde müminlere va'd etmiştir. Buradaki taşkınlık, onların kibir ve haset sahibi olmalarıdır. Yüce Allah ayetlerine ve kaderine inanmayan münafıkları, hakka isabetten mahrum etmiştir. Bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki kin ve hasetten ötürü, dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah, iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi.*"[495] Burada Cenâb-ı Hakk'ın hidayet etmesi; hakkı göstermesi ve açıklamasıdır. Yani Cenâb-ı Hakk, takva sahibini hidayete erdirdikten sonra onun hayatında artık batılın hükmü kalmaz. Batıl kelimesi bazen düşman için bir isim, bazen de nefsin bir vasfı olarak kullanılır.[496]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre arif olan kimsede şu üç husus mutlaka bulunur. Heybet, halâvet, (ilâhi neşe) ve ünsiyet.[497] Kula muhabbetinin kuvveti kadar kula marifet verilir. Kulun marifetten nasibi Allah'ı tanıması miktarıncadır. Havas marifet makamının zirvesindedir. Bu mukarrebûn ariflerin makamıdır. Avam müminler ise marifetin başındadırlar. Bu ise ebrarın makamıdır.(salihlerin) bunlar ashabı yemindir.[498]

---

[491] Enbiya 21/7
[492] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.170
[493] Enfal 8/29
[494] Talak 65/2
[495] Bakara 2/213
[496] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.169
[497] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.303
[498] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.52

5-Tevhid

Arapça da bir şeyin tek olduğuna hükmetmek anlamına gelen tevhid,[499] ıstılahta Allah'ın zatını akılla tasavvur olunan her türlü şeyden uzak tutmaktır.[500]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre tevhid ilmi, bütün ilimlerin üstündedir. Vahdani ismi muvahhidlere tevhid ilmi ile meşgul olduklarından verilmiştir. Tevhid vahdaniyetinin sıfatıdır. Tevhid ilminin üzerinde *ittihat* vardır. Bu ilme sahip olanlara da *müttehid* denir. Tevhid ve ittihad ilimlerinden daha üstün *vahdaniyet ilmi* vardır. Vahid ismi buradan gelmektedir. Vahdaniyetinin üstünde de *ahadiyet* ismi vardır. Ahad ismi buradan gelmektedir. Bu isimlerin kendilerine ait sıfatları vardır.[501] Kulun marifetten aldığı son nasibi, tevhidin başlangıcı olur. Bu tevhid de şehadet ehlinin tevhididir ki kul için bundan başka tevhid yoktur. Tevhid ilminin hakikati, ilâhi marifetin iç yüzüdür. O Allahu Teâla'nın kulları içinden seçtiği kullarına verdiği bir sırdır.[502]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre gerçek tevhid, ancak yakın nuru ile müşahede edilir. Aklın nuru ve akla dayalı ilimle elde edilmez. Çünkü akıl, dünyanın aynasıdır. Kul onunla dünyanın içindekileri görür. İman ise ahiretin aynasıdır. Kul onunla ahirete bakar ve ona iman eder. Allahu Teâla ise ancak yakin nuru ile gözükür. Bu da tevhidin aynasıdır. Bu nur içinde Allah'ın sıfatları müşahede edilir.[503] Yüce Allah gerçek tevhid ehlinin kalblerinden sebeplere ait sevgi ve ilgiyi kesip kendi zatına ait marifet ve sevgiyi sabit kılmıştır. Her şeye akılla bakanların ise kalbinden vahdaniyeti silip sebepleri görmeyi sabit kılmıştır.[504] Safi sütün yayılarak özünün ortaya çıkması gibi, bütün azalar salih amellerle bezenene kadar kula yakîn nuru verilmez. İlme'l yakîn, sütün özü gibidir. Bunun ötesinde daha temiz ve daha faydalı bir kısmı vardır. O bu öz maddeden ortaya çıkar. İşte asıl hedef budur. Bu ayne'l yakîndir. Kul kalbindeki boş düşüncelerin yok olmasından sonra, yakîn düşüncelerinden sıfat-ı ilâhiye'nin müşahedesine yükselerek Zât-i Bâri'nin nuruyla safi bir cevher durumuna gelir. Bu ihsan makamıdır. Hiç şüphesiz Allah iyilik sahibi muhsinlerle beraberdir. Allahu Teâla'nın onlarla olan özel beraberliği, onların Allah yolunda nefsleriyle mücahedeleri ve nefsleri ve mallarını Allah'a satmalarından sonra olmuştur. Onlar böylece

---

[499] Fikret Karaman, Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.661
[500] Cebecioğlu, *a.g.e.,s.*659
[501] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.174
[502] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.173
[503] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.172
[504] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.173

hevâ ve hevesin bağından sıyrılıp ilâhi hesabın dehşetinden zâhirî Allahu Teâla'nın her şeyde tek yaratıcı olduğunu bilmektir. Tevhid ilminin sonu kurtulmuşlardır.[505] Tevhidin nihayeti olmadığı gibi, tevhid ehline bahşedilen nimetlerin de nihayeti yoktur. Fakat tevhid ehlinin önüne gerisinde tutuldukları bir takım sınırlar ve ulaşmaya çalışacakları hedefler konur. Bu onların gayret ve nimetlerini çoğaltmak için yapılır.

Kul tevhid ilmine ancak marifet ilmiyle ulaşır.[506] Tevhid kemal halini bulunca muhabbet de kâmil olur. Muhabbet gerçekleşince tevekkül tam olur. Bundan sonra kulun imanı kemale erer. İbadeti halis olur.[507] Yakîn makamı, imanın farz kıldığını düşürmediği gibi, tevhidi müşahede de rasulullahın getirdiği şeriatı ve ona uyma mesuliyetini ortadan kaldırmaz.[508]

6-Yakîn

Kesin ve apaçık bilgi, anlamına gelen yakîn, ıstılahta bir şeyi bizzat yaşayarak elde edilen bilgidir.[509] Mutasavvıflar yakîni üç kısma ayırmışlardır. Bunlar; bir şey hakkında habere dayanan kesin bilgi "İlme'l-yakîn", bir şey hakkında görmek suretiyle elde edilen bilgi "ayne'l-yakîn", bir şeyi bizzat yaşamak suretiyle elde edilen bilgi ise "hakka'l-yakîn"dir.[510]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, yakîn, imanın ruhu, en ileri noktası ve müminin asıl mesleğidir.[511]Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, yakîn imanın hakikati ve kemalidir.[512] Marifet kemal halini bulunca muhabbet de kâmil olur. Muhabbet gerçekleşince tevekkül tam olur. Bundan sonra kulun imanı kemale erer. İbadeti halis olur. İşte buna yakîn denilir.[513] Yakînın kuvvetli olması bütün salih amellerin başıdır. Çünkü yakîn kuvvetli olunca kul, dünya zevkleriyle meşgul olmaktan elini çekerek ahirete yönelir.[514] Herkesin manevi yakınlığı Allah'ı bilmesi oranında olur. Allah'ı bilmek onun kuluna inayetine göre olur. Bunun ardında da kaderin sırrı vardır.[515]

---

505 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.251
506 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.251
507 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.103
508 *Kûtu'l-Kulûb,*c.1 s.90
509 Cebecioğlu, *a. g.e.,s.*709
510 Kuşeyrî, Risâle, s.85, 179
511 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.133
512 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.154
513 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.103
514 *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.208
515 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.73

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre yakîn ilminin akılla fazla bir ilgisi yoktur. Çünkü aklî ilimler genelde zâhirdeki varlıklara bağlıdır. Çoğu zaman düşünce ve tefekkürle oluşmaz. Fikir ve fıtri istidatla oluşan düşünce ve ilimler akla dayalı ilimlerdir. Bunlar müminlere açılan keşiflerdir ve din ehli için güzel bulunan düşüncelerdir. Yakînden gelen düşünce ise bizatihi mana âleminden zuhur eder. Arif buna davet edilir ve ani zuhuratlarla yakîni düşünce kalbinde oluşur. Çünkü bu ilme has kılınmış kimse Allah tarafından sevilmiş kullardandır. Allah onu özel dostluğu için seçmiştir.[516]Aklın hayırda mutmain olmasından dolayı göğüs hayra açılır, iç âlemin genişlemesi sebebiyle ilmin delillerinin sıhhati ortaya çıkar. Böylece imanın safiyetinden dolayı yakînın kalbdeki hâkimiyeti ortaya çıkar. Hevânın zulmeti yakîn nuru içinde kaybolur gider. İman nuru ile şehvet ateşi söner. Böylece nefsin azgınlık sıfatı zayıflar. nefs zayıfladığı için kalb kuvvetlenir. Yakînin kuvvetlenmesi ile iman artar. Hakkın galebesinin sonucu taat ortaya çıkar.[517] Kişi, yakîn ile arzularını yok ettikten sonra ruhani olur. Ruhu maneviyat âlemiyle irtibat kurar. Nefsin yakînda fena bulmasıyla Rabbani olur. Arif bütün güzel hallerin içinde yüzer. Yine arif tek bir makam sahibi olarak tanıtılamaz. Çünkü o bütün makamları aşmıştır. Arifin manası her şeyin nihayeti ve bütün faziletlerin sahibi olan yüce zatı tanıyandır[518]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre yakîn sahibi kimse, meleklerden üstün yapılmıştır. Çünkü yakîn ehli arif, kalbi amellerinden oluşan yakîn makamları içinde devamlı terakki etmekte, bir makamdan diğer makama geçmektedir. Meleklerin ise böyle bir durumu yoktur. Her melek kendisine tahsis edilmiş makamda bulunur. Ondan başkasına intikal etmez. Mesela her melek, şükür, havf, recâ şevk, inleme, haşyet ve muhabbet gibi makamların sadece birinde bulunur. Onlar sahip oldukları manevi kudretler oranında ancak içinde bulundukları makamda yükselirler. Hâlbuki bunların hepsi yakîn sahibinin kalbinde toplanmıştır.[519]

Yakîni iman sahipleri imtihanla iyilik için denenirken, gafiller nasıl davranacakları görülmesi için imtihan edilirler. Yakîni iman sahipleri sebeplerden ibret alıp, Yaratana hayran olur, hidayet ve iman bakımından üst derecelere yükselirler. Böylelikle onlar için şükür ve sabır makamları sabit olur. Gafiller ise bu işte hakikati göremeyip ızdıraba

---

[516] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.250
[517] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.258
[518] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.482
[519] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.194

düşerler. Bakışlarını sebeblere çevirirler. Bu davranışları sebebiyle sürekli derece kaybederler.[520]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre yakîn üç mertebedir.

1.Muayene ve müşahede mertebesi: Bu mertebede bilinen görülene ters düşmez. Allah'ı bilen kimse ondan en iyi şekilde haber veren kimsedir. Bu yakîn mertebesi sıdıklara ve şehitlere hastır.

2.Tasdik ve teslim mertebesi: Bu haberlerde kendisini gösterir. Bu mertebede Allah'ı bilen kimse O'ndan haber veren müslümandır. Onlar ebrar sınıfıdır. İçlerinden bir kısmı salih, bir kısmı ise daha aşağı derecededir. Bu mertebede bulunanların iman ve yakîni bazen onu takviye edecek sebeplerin bulunmayışı nedeniyle zayıflar. Onlar vasıtalara bakıp onlarla fazlaca ilgilenmeleri sebebiyle perdelenirler. Aynı zamanda onlar sayesinde gerçeği keşf ederler. Halk ile iç içeyken ünsiyet ve gayret içinde, yalnızken noksanlık halindedirler.

3.Yakînın en alt derecesi zan mertebesidir. Bu ilim doğru haber ve âlimlerin sözleriyle kuvvet kazanır. Bu gruptakiler Allahu Teâla'nın özel yardımı ve nasibi ile imanlarını kuvvetlendirirler. Delillerin yok olması ile zayıflar. Bu akli ilim ve izahlara dayanan anlayıştır. Kelamcıların yakîni bu kısma girmektedir.[521]

Elinden dünya malının gitmesini şükredilecek bir nimet olarak gören kimse, insanlar içinde imanen yüksek, yakîni en güzel, üzüntüsü en az, elinden çıkan dünya malına karşı esefi en alt seviyede, rıza hali en mükemmel ve hakkın tecellilerini müşahedesi en ileri derecede olan kimsedir. İmanı en az ve yakîni en zayıf kimseler ise insanlar içinde en şiddetli esef çeken, dünya malının elinden gitmesine en fazla üzülen, halinden en çok şikâyet eden ve en az şükredenlerdir. Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, dünya malına aşırı üzülmek kulun onu sevdiğini gösterir. Bu durum, kulun Allah'a imanın zayıflığını gösterir. Dünya malının elden çıkmasına fazla üzülmemesi ise onun zühdünü gösterir.[522] İnsanda müşaheden sonra yakin bilgi oluştuğu gibi, yakînden sonra da kalbde hakkı bulma gerçekleşir.[523] Yakîn halinde ve gündüzü ile tamamen kaybolduğunda zâhirdeki perdeli eşya gizlenip her şeyin sonunda gizli olan Zât-ı Bâri'nin varlığı ortaya çıktığında kul Allah

---

[520] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.26
[521] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.31
[522] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,s.167
[523] *Kûtu'l-Kulûb*, c.2,1s.53

Rasulü'nün "*Dikkat edin Allahtan başka her şey batıldır*." sözünün hakikatini müşahede eder.[524]

7-Tevekkül

Tevekkül sözlükte; güvenmek, vekil tayin etmek,[525]anlamlarına gelir. Tasavvufî manada ise tevekkül; gerekli tüm çabayı sarf ederek, her türlü tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etmektir. [526] Yani bütün işleri sahibine bırakmak ve onun vekilliğine güvenmektir.[527] Kur'an-ı Kerim'de tevekkül imanla birlikte zikrederek şöyle buyrulmaktadır: "*Eğer mü'min iseniz Allah'a tevekkül ediniz*." [528] *"Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona kâfidir."*[529]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre gerçek tevekkül, es- Sabur olan Allahu Telanın takdirine sabır göstermek, onun hükmüne teslim olmaktır.[530] Tevekkül, tedbiri terk etmektir. Zira bütün tedbirlerin arkasında dünyaya karşı arzu ve istek vardır. Arzu ve isteklerin temelinde ise tûl-u emel vardır. Tûl-u emel, dünyada uzun yaşama arzusudur. Bu beklenti içerisine giren kimse Allahu Teâla'nın Beka sıfatına ortak koşma noktasında olduğundan şirke düşmüştür. Tedbirin terk edilmesi, kuldan yapması istenilen çalışma ve tasarrufu terk etmesi değildir. Tedbirin terk edilmesinden maksat boş temenniyi terk etmektir. Mesela, *bu niçin oldu?* gibi ilâhi takdire itiraz manası taşıyan sözleri söylemeyi terk etmektir. Tedbiri terk etmekle kast edilen şey, henüz vakti gelmemim gelecek zamana dair planlar yapmamaktır. İnsan kalbini ve aklını bu tür fikirlerle meşgul etmemelidir. Kula düşen kendisine emredilen hüküm ve işleri yaptıktan sonra, sonucunu bilmese de yüce Mevlânın takdir ettiği şeylere rıza göstermektir. Kulun bu şekilde tedbiri terk etmesi yakîni imandandır. Yakîn marifetin kalbe yerleşmesi ve Allahu Teâla'nın işlerinin gerçek yönünü müşahede etmektir.[531] Gerçek tevekkül, tevekkül makamına güvenmeyi terk etmektir. Yani kul tevekkül etmeli, fakat tevekkülüne bakmamalıdır. Böyle olursa kul, sadece kendisine

---

[524] *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.506
[525] İsmail Karagöz, *"Tevekkül"*,Dini Kavramlar Sözlüğü, s.658
[526] Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.658.
[527] Kâşani*, a.g.e.*, s.164
[528] Maide 5/23.
[529] Talak 65/3.
[530] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.398
[531] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.15,

vekil yaptığı yüce Rabbine nazar eder. Rabbi ile arasına kendisine bakacağı bir şey koymaz. Hatta tevekkülü bile aradan çıkarır.[532]

Tevekkül peygamberlerin en yüksek makamlarından bir makam, sıddîklerin ve şehitlerin en yüksek derecelerinden bir derecedir. Tevekkülü gerçekleştiren kimse, gerçek bir tevhid anlayışına ulaşır. İmanı kemale erer, devamlı manevi yükselme içinde olur, gizli açık bütün şirk çeşitlerinden kurtulur. Onun üzerinde şeytanın hiçbir hâkimiyeti kalmaz.[533] Tevekkül yakîn makamlarının en üstünü olup, mukarrebûn makamına çıkmış velilerin hallerinin en faziletlisidir Allahu Teâla bütün müminlere tevekkülü emretmiştir. Tevekkül etmeyi iman ile birlikte zikretmiştir. Bu onların aynı şey olduğunu gösterir. Tevekkül imanın hakikatine ulaşmaktan meydana gelir.[534] Kime her işte vekil olan Allah'ı hakkıyla müşahede etmesine karşılık tevekkülden bir makam verilirse ona bütün yakîn makamları ve muttakilerin halleri verilmiştir. Tevekkül ehli, tevekkülünde, çeşitli sebepler, kişiler ve maksatlar ve yollarla imtihan edilir. Diğer makamların ehli de böyledir. Gerçek tevekkül eden kimsede düşmanı olan şeytanın gizli vesvese vermesinden başka bir etkisi olmaz. Şeytanın bu kimseye yakîn olması ve onu kuşatması söz konusu değildir. [535]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre tevekkül ancak zühdle gerçek olur. Tevekkülün ilk hali kulun günlük yiyeceği konusunda Allaha güvenmesidir. Sonra yüce Allah'ın hükmüne sabır gelir. Tevekkülün en yüksek derecesi yüce Allah'ın hükmüne teslim olmak ve ondan razı olmaktır. Bu da nefsi bir tarafa atıp Allah ile meşgul olarak elde edilir. Gerçek tevekkül vekil olan Allah'ı müşahede ettikten sonra olur.[536] Eğer uzun yaşama arzusu kendini eğlendirmek ve nefsinin dünyadan haz almasını sağlamak olursa kulun hem zahidliğine, hem de tevekkülüne zarar verir. Çünkü zühdü noksanlaştıran şey tevekkülü de noksanlaştırır. Fakat zühdü artıran her şey tevekkülü artırmaz. Buna göre her tevekkül ehli zahiddir, fakat her zahid tevekkül ehli değildir. Çünkü tevekkül bir makamdır. Zühd ise bir haldir. [537] Tevekkül aynı zamanda muhabbetin ilk makamıdır.[538]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre tevekkülün evveli, kulun kendisine vekil olan Hak Teâla'yı tanımasıdır. Kul ancak onun hükmüne rıza göstermekle ve hikmetine teslim

---

[532] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.14
[533] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.63
[534] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.7
[535] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.63
[536] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.75
[537] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.41
[538] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.72

olmakla yücelir.[539] Tevekkülün başı kişinin kendi tercihini terk etmesidir. Tevekkül ehli olan kul, kimseye eziyet etmez, başına gelen durumları Allah'tan başkasına şikâyet etmez, insanların hiç birini kınamaz, çünkü o vermenin de almanın da Allahu Teâla'dan olduğunu bilir.[540]

Ebû Tâlib-i Mekkî tevekkülü farz olan ve fazilet olan şeklinde iki kısma ayırır. Yeme içme konusunda tevekkül marifet ehli nazarınca farz olan tevekkül kısmına girer. İlâhi takdire razı olmak, acısıyla tatlısıyla her şeyi Allah'ın hikmet ve adaletinin gereği olarak meydana geldiğine inanıp rıza göstermek farz olan tevekküldür. Her şeyin bu şekilde ilâhi ilim ve iradeyle meydana geldiğini bilmek, bu işlerden biri meydana geldiğinde onu sakin bir akılla karşılamak, akli değerlendirmeler ile sıkıntı ve ızdıraba düşmemek, Allahu Teâla'nın işlerini kulların işlerine benzetmemek, bu hususlar imanın farzındandır. Kul bütün bunlara teslim olmadıkça imanı sahih olmaz. Tevekkülün farz olanı imana bağlıdır. Bu bütün kaderlerin Allahu Teâlaya ait olduğunu bilip O'na teslim olmaktır. Fazilet olan tevekkül kulun kendisine vekil olarak seçtiği Mevlâsını müşahedesinden kaynaklanır. Bu, marifet makamında olur. Bu makamdaki kul gerçeklere ayne'l yakîn gözüyle bakar.[541]Allaha iman eden her kul tevekkül eder. Fakat her kulun tevekkülü yakîni miktarınca olur.[542]

Gerçek tevekkül sahibi kalb sükûnetini kazanmıştır. Kalbi her şeyi idare eden Allah'a bağlanmıştır. Fikri her şeyi ölçüyle yaratan Mevlâ'nın kudretiyle meşguldür. Fakirlik onu hak olanı söylemekten ve hak ile amel etmekten engellemez. Allah için sevmekten ve Allah için kızmaktan alıkoymaz. Başına gelen sıkıntılar ve fakirlik halleri onu insanların kötü arzularına göre davranmaya itmez. Tevekkül ehli yüce Mevlâ'ya nazar ettiğinden yapmacık hal ve işe girmez. İnsanların rahat ettiği basit işlerle o sükûn bulmaz. Bir mahlûka güvenmez, çünkü o rızkın, fayda ve zararın, tek bir Zat'tan geldiğini bilir. Bunlar tevekkülün farzlarıdır. Bunları elde edemeyen kimse tevekkülün faziletlerini kaybetmekten öte sınırların dışına çıkmış olur.[543] Hakkıyla tevekkül edenler sağlıklı bir insanın ilaç derdine düşmediği gibi, ihtiyacını giderecek şeyleri ardına düşmez. Fakat

---

[539] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.8
[540] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.11
[541] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.22
[542] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.24
[543] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.13

başına bir sıkıntı gelmeden önce tedbirini alır.[544] Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre seçkin kulların Allah'a tevekkül ettiği konulardan birisi de insanlardan gelen sözlü ve fiili eziyetlere sabırdır. Sabırda tevekkül ise insanlara karşı güzel muamele ve çekişmeye girerek hak talep etmeyi terk şeklinde gerçekleşir.[545] Kul yaşadığı hayatta nefsinin muradını istediği zaman aslında her şeyde onun iradesi bulunmaz, şunu yakinen bilir ki her şeyde iradesi bulunan ve onun vekili olan yüce Allah'tır. Her şey o vekilin isteğine göre gerçekleşmektedir. Bu durumda kula gereken kendi isteği ile Mevlâsının isteği uymadığı zaman Mevlâsının istediğini istemesidir. Hatta yüce Mevlâsının istediği kul için daha tercihe şayan olmalıdır. [546]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre insan sırf belirli bir kazancı ve geçim sebebi olmadığı için faziletli olmaz. Aynı şekilde sırf çalışmayı terk ettiği içinde üstünlük kazanmaz. Belirli bir kazanç yolunun varlığı ile beraber kalbin sükûnet içinde olması ve nefsin huzur içinde olması tevekkül ehlinin halinde bir kusur sayılmaz. Yoklukla, birlikte halkın elindekine göz dikmemek, kalbi birlik içinde tutmak daha üstün bir derecedir.[547]

Belirli bir kazanç yolunun varlığı ile beraber kalbin sükûnet içinde bulunması ve nefsin huzur halinde bulunması makamının durumuna göre tevekkül ehlinin halinde kusur sayılmaz. Fakat bu durumda onun yükseleceği bir makam ve fazilet elde edeceği bir hal de olamaz. Ancak belirli ve yeterli geçim vasıtasına sahipken halkın elindekine göz dikilmesi ve kalbin dağınık halde bulunması tevekkülde noksanlıktır.[548] Ancak kişi sebeplere ve şahıslara nazar eder, onlara güvenip dayanır, onları ele geçirince kalbi kuvvetlenir, kaybedince kalbi sıkıntıya düşer, haktan soğur ve zayıflarsa bu kimsenin tevekkülünde bir hastalık var demektir.[549] Bununla birlikte, tevekkül haline ulaştıktan sonra, kenarda mal biriktirmek kişiye zarar vermez. Yeter ki insan bu malı Allah yolunda harcamak için biriktirsin, nefsin kötü arzularını tatmin için elinde bulundurmasın. Mal biriktirmeyi terk etmek, ümidi kısa tutmak makamına ait bir haldir. Uzun yaşama beklentisiyle birlikte tevekkül sahibi olmaktır. Eğer kulun hayatta kalma arzusu, Mevlâ'ya itaat, ona ibadeti ve onun yolunda cihat ise bu bir fazilettir. Bu ümit ve ünsiyet ehli olan kâmillerin yoludur.[550]

---

[544] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.16
[545] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.20
[546] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.21
[547] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.39
[548] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.40
[549] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.38
[550] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.41

Bir kimse mecbur kaldığı anda eğer bunlara dayanacak sabır ve gücü yoksa insanlardan istemesi onu tevekkül dairesinden çıkarmaz. Çünkü bu durumda olan kimse kendi nefsi için değil Rabbinin rızası için ister. Onu istemeye iten sebep nefsinin arzusu değil Allahu Teâla'nın üzerinde farz kıldığı emirleri yerine getirmek ve mükellef olmasını sağlayan aklını muhafaza etmektir**.** Hayati tehlike bulunduğu zaman istemek kişiyi tevekkül dairesinden çıkarmaz. Bilakis sabrın tükenmesi ve dayanacak gücün kalmaması halinde istemek için Allahu Teâla tarafından izin sayılır.[551]

Geçimini sağlamak için çalışıp çabalamak, gerçek tevekkülü elde eden kimseye zarar vermez. Bu durum onun makamını zedelemez. Çalışmayı terk eden kişi başına bir takım afetler geldiği zaman hemen içinde bulunduğu durumu terk edip bir mesleğe yönelmesi gerekir. Çünkü ancak yakîni imana ermiş kimse çalışmayı bırakabilir. Çünkü o kalbini tamamen halktan çevirip yaratıcı ile meşgul olmaktadır. Geçim sebeplerini bulamayınca kalbi zayıflayan ve onları elde edince kalbi daha rahat eden kimsenin çalışmaktan geri kalması doğru değildir. Çünkü onda Allah'tan başka şeylere bakma ve yönelme hali mevcuttur.[552] Geçim sebeplerinde Allaha tevekkül etmek, onların kul içinde elde tutulmasın, tercih edilmesini ve korunmasını gerektirmez. Tevekkül kulun dünyada işlerini güzelleştirmesi ve tercih ettiği şeylere ulaşması için bazı şeyleri öne alıp bazı şeyleri geri bırakmaz. Tam aksine elindeki imkânların elden yok olması tevekküle daha yakîndir. Çünkü tevekkül zühdün kardeşidir. havasa göre her ikisi eşdeğerdedir.[553] Allah tevekkül ehlinin tevekkülündeki sadakatini imtihan eder, onun her halükarda nazarını asıl vekili olan Allah'a çevirmesini ister. Sonuçta Allah'ın huzurunda kabul görmüş sadıkların sadakatinin mükâfatı verilir. Yahut bu tür imtihanlarla kulun gerçek halini ortaya koyar, onun tevekkül noktasındaki eksikliklerini gösterir. Kul nefsinin bu işte yalancı olduğunu görür. Bu şekilde o bozuk halinden tevbe ve istiğfara yöneltilir.[554]

Eğer tevekkül ehli bir şekilde malı elinden alındığında sabreder ve şükrederse tevekkülünde sadık olduğu anlaşılır. Ama elinden çıktığı zaman rahatsız olursa tevekkül iddiasında samimi olmadığı anlaşılır. Bu kimsenin nefsiyle mücadele etmesi gerekir. Eğer tevekkül eden kimsenin Allaha tevekkül ettiği malı muhafaza edilirse, bu şekilde kendisine acınmış ve malının elden gitmesiyle gerçek halinin ortaya çıkması gizlenmiş olur. Bu mal

---

[551] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.388-389
[552] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.34-35
[553] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.96
[554] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.64

ona halinden memnun olması ve kalbi girdiği hak yolda sükûnet içinde bulunması için ikram edilmiş bir dünyalıktır. Bu durum hali zayıf kimselerin makamıdır. Eğer tevekkül eden kimsenin dünya malından bir şey eksilirse bununla o bela ehlinin makamına çıkarılmış olur. Bu makamda başta peygamberler olmak üzere manevi derecesine göre diğer salihler bulunur. Eğer bu tür imtihanlar olmasaydı insanlar içinde sadık olduğunu iddia edenler çoğalırdı. Tedavi konusunda tevekküle sarılmak da böyledir. Tevekkül kula ne afiyeti çeker, ne de acil şifa getirir. Aksine tevekkül, imtihan ve günahları yok etmek için hastalığı artırmaya bile sebep olabilir. Bazı kimseler Allah'a tevekkül ederek musibetlere sabrederler. Onlar vekilleri olan Allah'ı müşahedeleri ve hüsnü zanlarından dolayı tevekküllerin de sabrederler. Hallerinin kâmil olması sebebiyle de tevekküllerinde sabra sarılırlar. Bu sebeple makamlarında yükseldikçe yükselirler. Şu halde sabır tevekkülün ilk makamıdır. Sabır ilâhi takdirin imtihan olarak görülmesidir. Şükür ise bundan daha yüksek bir makam olup bir nimet olarak görmektir. Rıza bunların hepsinin üstündedir. Bu, tevekkülün en yüksek makamıdır. Rıza tevekkül ehli sevgililerin makamıdır. Kim Allah'tan korkar, onun sözünü anlarsa, başına gelen musibetlerde Allah'a tevekkül eder, elinden giden şeylerde ümitsizliğe düşmez ve eline geçen dünya malından dolayı şımarmazsa ise işte bu zühdün ortası ve tevekkülün başıdır.[555] Tevekkül eden insan ev sahibi ise, evden çıktığında içindeki malı korumak için kapısını kapamalıdır. Bunu Kur'andaki *"Tedbir alın."* emrini yerine getirmek için yapmalıdır. Böyle yapmak kulun tevekkülüne zarar vermez. Yeter ki onun kalbi yaratıklarla değil Allah ile huzur ve sükûn bulsun, eşyanın elinde kalmasında ve gitmesinde kendi tedbirine değil Allah'ın güzel tedbirine güvensin. Kul Rabbinin hükümlerini güzel bulduğundan başına gelene rıza göstermelidir. Çünkü Allah bir kulunu bir konuda tevekkül makamına çıkardığı zaman, ona her konuda tevekkül anlayışı verir.[556]. Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre, Allah'a tevekkül eden bir kimsenin Mevlâ'sından dünyasını güzelleştirecek bir şey istemesi ve ahirette kendisine yüksek dereceler istemesi tevekkülüne zarar vermez. Çünkü o bununla Allah rızasından başka bir şey düşünmez. Eğer kul kendisini Rabbine yaklaştırmayan bir mal isterse bu onu zahidlikten çıkardığı ölçüde tevekkülden uzaklaştırır. Eğer kul Rabbinin her işte kendisine yettiğini bilir, onun her şeye kâfi geldiğini müşahede eder, her yaptığından razı olarak

[555] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.70
[556] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.63

ondan hayâ ederse ahdine vefa göstermiş olur. Bu, *Rabbim bana yeter* diyen İbrahim'in yolundan gitmektir.[557]

Ancak Allah'ı hakkıyla bilen âlimler, O'na dünyalık mallarını koruması ve maksatlarına ulaştırması için tevekkül etmezler. Onlar tevekkül ederken sevdikleri şeyin kendilerine takdir edilmesini şart koşmazlar. Hoşlanmadıkları hükmün değişmesini istemezler. Onların kalblerinde tevekkülün değeri çok daha büyüktür. Eğer arifi billâh olan bir kimse tevekkülünde Allah ile beraber böyle şeyleri de düşünürse bu tevbeyi gerektiren büyük bir günahtır. Çünkü arifler nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin nefslerini Allah'ın hükmüne sabretmeyi ve kalbleriyle ona rıza göstermeyi prensip haline getirmişlerdir.[558] Tevekkül ehli arasında manevi hali güçlü olanlar, tevekkül hallerini bozacak bir durumla karşılaştıkları zaman, ona sebep olan bütün bağları koparırlar. Bu engellerin hepsinin terk edilmesine inandıkları için yurtlarından ayrılır, alıştıkları şeyleri terk etmeye çalışırlar. Bunları kalblerinin Allah'tan gayrisine yönelmemesi, nefslerinin başkasıyla huzur bulmaması için yaparlar.[559] Rabbani âlimler yüce Allah tevekkülü sevdiği, her işin kendisine havale edilmesine layık oldukları için tevekkül ederler. Yine arifler, Allah tevekkülü emrettiği, ona teşvik ettiği için tevekkül ederler. Ayrıca arifler Allah'tan hayâ ettikleri için tevekkül ederler. Her kul Allaha tanıdığı sıfatına göre tevekkül eder. Her insan onu kendisine tecelli eden sıfatına göre tanır.[560]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre her kul Allah'a tanıdığı sıfatlarla tevekkül eder. Bazı seçkin kullar, Allah'a onu tazim ve yüceltmek için tevekkül eder. Bazıları Allah'ın vadine olan yakini imandaki sadakatini gerçekleştirmek için tevekkül eder. Bazıları Allah'tan korktukları için, bazıları malının Allah yolunda muhafazası için, bazıları Allah'a karşı taşıdıkları güzel düşünceden ötürü, bazıları Allah'a karşı yaptıkları güzel kulluğun verdiği teslimiyetle, bazıları Allah'ın tedbir ve takdirini her şeyden güzel bularak, bazıları da tevhid anlayışları gereği Ona tevekkül ederler. Bunların bir kısmı makam bakımından diğerlerinden daha yüksektir. Bunların en yükseği Allah'ı tazim ve müşahede için tevekkül edenin müşahedesidir. Ortası muhabbet ve korkudan dolayı Allaha tevekkül etmektir. En düşüğü ise Allaha teslimiyet göstermek ve Ona kendini sevdirmek için tevekkül eden kimsenin müşahedesidir. Bu arada bir de avamın tevekkülü vardır ki arifler onu tevekkül

557 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.74
558 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.72
559 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.13
560 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.73

diye zikretmeye hayâ eder. Havassu'l havasın tevekkülü ise akılların taşıyamayacağı bir şeydir.[561]

8-İhlâs

Sözlükte saf ve halis olmak, karışık ve şâibeli olmamak ve kurtulmak anlamındaki ihlâs,[562] tasavvufta tam bir doğrulukla kullukta bulunmak, amellerinde Allah'tan başkasından karşılık beklememektir.[563]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre ihlâs, yaratan ile yapılan muamelede mahlukun devre dışı bırakılmasıdır. Aradan çıkarılacak ilk varlık nefstir. İhlâs, hiçbir amelin nefs için yapılmaması, sırf Allah'ı yüceltmek için yapılmasıdır. Bu makama erişmek de ancak O'nu tanıdıktan sonra olur. Ayne'l yakîn görmeden önce de tanıma olmaz. Görmede ancak yakîn nuru ile olur. Hevâ ve nefs ile hakka'l yakîn görme ve bilme gerçekleşmez. İhlâs yapılan fiillerde halka nazar etmeyi bırakmaktır. İhlâs, insanların kalblerinde amellerinin gizlenmesini istemektir.[564] Allahtan başka bir ilah olmadığına, ondan başka rızık veren, rızkı engelleyen, hidayet ve sapıklığa sevk eden olmadığına inanmak ihlâstandır.[565] Allah'ın muhabbeti bütün hallerde bütün kalbi sarmadan sıdddıklık makamına ulaşılmaz. Böylece tam ihlâs elde edilmiş olur. Bunlar mukarrebûn olan kimselerdir. Onların cennetteki nimetleri saf ve katıksızdır. İhlâsları onlar gibi olmayan diğer müminlere ise içecekleri sağ taraftan verilir. Bunlar ashab-ı yemin olan müminlerdir.[566] İhlâs zühdün son merhalesidir. İhlâslı kullar, Allahu Teâla'nın düşmanı olan şeytana karşı açık delilleridir. Onlar kendileri dünyada, gönülleri ahirette olan kimselerdir.[567]

9-Rıza

Sözlükte; seçmek, memnun olmak, hoşnut olmak, kabul etmek[568] anlamına gelen rıza kelimesi, tasavvuf ıstılahında; her halükarda tasarruf sahibi malik olarak O'ndan razı olmak[569] demektir.

---

[561] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.73-74
[562] İsmail Karagöz,"*İhlas",* Dinî Kavramlar Sözlüğü, s,299
[563] Cebecioğlu, *a.g.e., s.*298
[564] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.141
[565] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.30
[566] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.111
[567] *Kûtu'l-Kulûb, c.*1,s.532
[568] Canbulat, "*Rıza*", Dinî Kavramlar Sözlüğü, s.533
[569] Kâşani, *Tasavvuf Sözlüğü,* s.267

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) rızayı, kulun irâdesini terk etmesi,[570] olarak açıklarken, Serrâc ise (ö.378/988), rızayı Allah'a açılan en büyük kapı ve dünya cenneti olarak vasıflandırmaktadır.[571]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre Allahu Teâla'nın hükümlerine sabretmek müminlerin makamıdır. Bunlara rıza göstermek ise yakîn ehlinin makamıdır. Rıza makamının başı sabırdır. Sonra kanaat gelir. Ardından sırayla zühd, muhabbet ve tevekkül gelir. Buna göre rıza tevekkül sahibinin halidir. Tevekkül de rızanın makamıdır.[572]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre kalbin bütün işlerde tecelli eden ilâhi takdirle sürur bulması, bütün hallerde nefsin hoşluk ve sükûnet içinde olması, kulun her şeye kanaat etmesi, Rabbinin takdir ettiği şeylerle övünmesi, Mevlâsının onu gözettiğine sevinmesi, onun bütün hükümlerine teslim olması rıza makamının alametidir.[573] Mubah olan bir şeyi kınamamak da rızanın alametlerindendir. Kul bu rıza haline bütün işlerde onları yapan yüce zatı müşahede ederek ulaşır.[574]

Rıza makamına rivayet eden kimseler Allahu Teâla katında mukarrebûn makamına yükseltilmiştir. Bunları hafife almak ve ilgisiz kalmak ise kalblerin kararark bozulmasına yol açar. Bu hale düşen kalbler muhabbet ve rızaya asla uygun olmazlar. Rıza-i ilâhi peşinde koşanların amelleri, Allah yolunda mücahede edenlerin amellerinden kat kat daha fazla sayılır. Çünkü Allah yolunda cihat edenlerin amelleri yedi yüz kat fazlasıyla sevaplandırılır. Rıza ehlinin amellerine verilecek sevap ise kat kat fazladır. [575]

Kulun Allahu Teala'dan bir şeyler istemesi onun rıza halini zedelemez. Eğer kul Rabbinin zikriyle meşgul olarak ilâhi muhabbete dalıp ondan başkasını tamamen unutup bütün duasını Rabbini yüceltmek ve onu övmek için yaparsa bu kendisi için daha faziletlidir. Bu yüce Allah'ı sevenlerin makamıdır. Rıza makamı şevk makamından daha üstündür.[576]

---

[570] Serrâc, *el-Lûma*, s. 80.

[570] Serrâc, *Lüma,* s.52

[571] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.89

[572] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.80

[573] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.82

[575] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.84

[576] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.87

Kulun yaptığı kötü işler konusunda rızaya gelince, kul kötü işlerin nefsi tarafından yapılmasına değil, Allah tarafından takdir edilmesine razı olur. Nefsi tarafından işlenmesine razı olmaz.[577] Çünkü rıza, ancak sabrın ve şükrün güzel olduğu hususlarda olur. Çünkü rıza, sabır ve şükür makamlarının üstünde bir makamdır. Eğer kul dini yönden noksanlık içinde ve dünya açısından fazla mala sahipken buna rıza gösteriyorsa bu rıza amellerin en kötüsüdür. Çünkü bu ilâhi emre aykırı bir durumdur.[578]

10- Muhabbet

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre muhabbet, ariflerin makamının en yükseğidir. O Allahu Teâla'nın ihlâslı kulları için seçtiği makamdır. En büyük ilâhi lütuflar onunla ortaya çıkar.[579] Tevhid kemal halini bulunca muhabbet de kâmil olur.[580] Muhabbet sevgide ilk olan yüce Allah'ın kul için yaptığı bir tercihtir. Ayrıca muhabbet bir takım hükümler içerir ki onu da sevilen kul ortaya koyar.[581]

Allah'a iman eden her mümin O'nu sever. Fakat herkesin muhabbeti Allah'a imanı, O'nun tecellilerini müşahedesi ve sevgilisi olan Allahu Teâla'nın sıfatlarının ona tecellisi ölçüsündedir. Yüce Mevlâyı sevenlerin derecelerinin farklı olması ilâhi taksime göredir. Bu farklılığın sebebi marifet ve müşahede bakımından farklı seviyede bulunmalarındandır.[582] Bazı müminler Allahu Teâlayı kalblerinin bir kısmıyla sever. Onların kalblerinde başkalarının sevgisi de vardır. Bazı müminler Allahu Teâlayı bütün kalbleriyle severler. Onu diğer her şeye tercih ederler. İşte bunlar Allahu Teâlanın saf ve halis kullarıdır. Allah sevgisinin en üstünü ise müşahededen doğan sevgidir. Müminler içinde Allahu Teâla'yı en çok sevenler ilim, hilim afv ve güzel ahlak gibi Allah'ın ahlakıyla ahlaklanan kimsedir. Halkın İslamı sevmesi farz kılınmıştır. Bu farzın edası Allah'ı severek ve ona itaat ederek farzları yerine getirmeye ve yasaklardan kaçınmaya bağlıdır. Yakîn ehli

---

577 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.90
578 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.91
579 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.98
580 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.103
581 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.104
582 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.99

ariflerin muhabbeti ise Allahu Teâla’'nın sıfatlarını müşahedeye ve yüce Zat’ın ahlakını tanımaya dayalı bir muhabbettir. Halk alışkanlık ve duyduğunu tekrar ederek ibadet eder. Gerçek sevgiye ulaşmış arifler ise Mevlâ’yı yüceltmek ve Onu tazim etmek için ibadet ederler. Eğer kul Allahu Teâla’'yı bütün hevâ ve arzularına tercih ediyorsa o Allahu Teâla’yı gerçek manada seviyor demektir.[583]

Muhabbetin en açık alameti, Allahu Teâla'nın muhabbetini kalbin kıymet verdiği bütün işlerde tercih etmektir. Muhabbetin alametleri biri de Mevlayı çok zikretmektir.[584] Muhabbetin alametlerinden biri de yüce Mevlâ'ya kavuşma arzusudur. Bu ise ölüme iştiyak duymaktır. Çünkü ölüm kavuşmanın anahtarıdır.[585] Muhabbetin alametlerinden biri de sevgilinin sözünü sevmek, onu kulağında ve kalbinde tekrar etmektir. Yüce Mevlâ'yı sevmenin alametlerinden birisi de kulun kendisini Rabbine yaklaştıracak bütün ahiret işlerini, nefsin kötü arzularından ibaret olan dünya işlerinden öne almasıdır. Allah sevgisinin alametlerinden biri de canı ve malı ile Allah yolunda cihat etmektir.[586] Allah’ı sevmenin alametlerinden biri de Ondan gelen bela ve sıkıntıya razı olduktan sonra onu gizleyip şikâyet etmemektir.[587] Muhabbetin gereklerinden birisi de kulun derdini Rabbine açarak gönlünü hoş tutması ve halini sadece yüce Allah’ın bilmesiyle rahatlamasıdır.[588] Çünkü muhabbet ehli kul, derdini Rabbine açarak gönlünü hoş tutması ve halini sadece yüce Allah’ın bilmesiyle rahatlamasıdır.[589]

İlahi muhabbetin alametlerinden biri de kalbi dünya malından çekip yüce sevgiliye vermek ve nefsin kötü arzularına karşı Hakkı tercih ederek Allah’a yönelmektir. Muhabbetin alametlerinden biri de birbirine Hak yolunda nasihat etmek, hakkı tavsiye etmek ve bu konuda sabretmektir. Allahu Teâlaya muhabbetin alametlerinden biri de kulun sevdiği yüce Mevlâsını yücelterek, Ondan çekinerek, Ondan hayâ ederek Ona karşı beslediği sevgiyi gizlemektir. Sevginin gizlenmesi seçkin ve akıl sahibi muhiblerin

---

583 *Kûtu’l-Kulûb, c.*2,s.102
584 *Kûtu’l-Kulûb, c.*2,s.100
585 *Kûtu’l-Kulûb, c.*2,s.101
586 *Kûtu’l-Kulûb, c.*2,s.105-106
587 *Kûtu’l-Kulûb, c.*2,s.131
588 *Kûtu’l-Kulûb, c.*2,s.108
589 *Kûtu’l-Kulûb, c.*2,s.108

özelliğidir. Vefanın gereğidir. Çünkü muhabbet âşıkların kalblerinde sırdır. Bu sırrı açıp yaymak uygun değildir.[590]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre Allah'a duyulan muhabbet onun emirlerine muhalefeti terk etmekle belli olur. Çok amel işlemekle belli olmaz. Çünkü iyi amelleri iyiler de kötüler de yapabilir. Günahları ise ancak sıddıklar terk eder. Şüphesiz Allaha itaat etmeye sabretmenin sevabı yetmişe katlanır. Günah işlememek için sabretmenin sevabı ise yedi yüz katına kadar katlanır. Günahı terk edip bunda sabır gösteren Allah yolunda cihat etmiş gibidir. Çünkü sabır Allah'tan gelen bir imtihan olup nefs için zorunludur. Kişi nefsinin isteklerini terk etmekle nefsini terk etmiş olur.[591]

Muhabbet ehli sahip olduğu ilâhi sevgiden ötürü halkın hiçbir kınamasından korkmaz, nefsini zorluklara sokarak, vatanını yurdunu terk ederek ve malını ve mülkünü bir kenara iterek Allah yolunda yürüdüğü için kınayanların kınamasına aldanmaz. Kimseden övgü beklemez. Bunların yanında muhabbet ehli yalnızlıkta ilâhi huzur, halvet anında manevi bir rahatlık bulur. Dua anında tam bir yalvarış içine girer. Yüce sevgilinin kelamından zevk alır. Muhabbetin gereklerinden biri de sevgiliden başkasıyla huzur ve sükûnu terk etmektir. Çünkü Allahu Teâla huzurun ta kendisidir. Sevdiği ile kalbi huzur bulmak, bütün düşüncesini ona bağlamak ve nazarını devamlı ona yöneltmek gerçek sevginin alametleridir. Muhabbetin gereklerinden birisi de kulun derdini Rabbine açarak gönlünü hoş tutması ve halini sadece yüce Allah'ın bilmesiyle rahatlamasıdır. Muhabbet ehline gereken işlerden birisi de yapılması teşvik edilen bütün ibadet ve iyilik çeşitlerine muhabbet ve gönül rahatlığı içinde süratle koşmaktır. Muhabbet ehline gereken işlerden birisi de kadere rıza göstermektir. İlahi muhabbetin alametlerinden birisi de geceleri uzunca teheccüd namazı kılmaktır.[592]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre salih kullar Allahu Tela'yı sevdikleri için canlarını ve diğer mallarını ona satmışlardır. Allah da kendi katında değerli olduğu için onları satın almıştır. Yüce Allah'ın onları sevdiğinin alameti onları satın almasıdır. Satın almasının alameti de malı çekip almasıdır. Kendilerinden malı çekip aldığı zaman artık onlarda Allah'tan başka bir arzu ve sevgi kalmaz.[593] Allah tarafından satın alınan sevilmiş ve seçilmiş nefslerin alameti şunlardır: Gerçek sevgili olan Allah'a samimiyetle tevbe etmek,

---

590 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.130
591 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.107
592 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.106-108
593 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.109

onu çokça hamd etmek, hüsn-ü edep ile namaza devam etmek, sevdiği şeyleri emretmek, hoşlanmadığı şeyleri nehyetmektir. İlahi muhabbetin alametlerinden biri de Allahu Teâla'dan başkasının hizmetini arzulamamak, bütün arzu ve isteğini onda toplamaktır.[594]

Kişinin kalbinden ilâhi muhabbetin alınıp çekilmesi Allah'ın kendisini terk ettiğinin delilidir. Korku olmadan sırf muhabbet yoluyla Allah'ı tanıyan kimse o sevinç ve nazdan dolayı helak olur. Yalnızca korku yoluyla Allah'ı tanıyan kimse ise uzaklık ve soğuklukla Allah'tan kopar. Allah'ı hem korku hem muhabbet yoluyla tanıyan kimseyi ise Allah sever, kendisine yaklaştırır ona bilmediğini öğretir. Onu makamında sabit tutar. Muhabbet sevgilinin heybetini ortadan kaldırmaz. Bundan dolayı Allah'ı seven herkes aynı zamanda Allah'tan korkar. Ölçüsüz korku ise sahibini muhabbetten mahrum eder. Bu durum ebrarın keşfidir. Hâlbuki o mukarrebûn arifler için perdedir. Muhabbet ehli için de korku vardır. Fakat onlara verilen muhabbet çok daha fazladır.[595]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre Hak âşıkları onu hem severler hem de yüce zatından çekinirler. Cenâb-ı Hakk'ı sevenler için bast hali içinde kabz hali mevcuttur. Ehlinin Allahu Teâla'yı tanıması marifetlerin en büyüğüdür. Çünkü onların ilk hali korku makamıdır. Allah'ı seven herkes O'ndan korkar fakat O'ndan her korkan muhabbet ehli değildir. Çünkü o gerçek muhabbetin tadını tatmamıştır. Avam Müslümanlara farz olan muhabbetle vecd halleri hâsıl olmaz. Ancak bu muhabbet, imanın ayakta durması için lazımdır. Şayet kula önce havf makamı verilirse o yüce Allah'ı ariflerin ve mukarrebûnun sevgisi ile sever. Eğer önce muhabbet makamına ulaşırsa o zaman kul ashâb-ı yeminin sevgisi ile yüce Allah'ı sever. Ancak ona mukarrebûn makamındaki şevk ehlinin muhabbeti verilmez Çoğu kez muhabbet, korku halinin karşılığı olarak kula verilir ve onu artıran sebep olur. Bu durum amel edenlerin makamında meydana gelir. Bazen korku hali muhabbetin karşılığı olarak verilir. Bu da âlimlerin makamında meydana gelir. Kimin korkudan sonra muhabbet onun manevi halini artırırsa o mukarrebûndandır. Kimin de korku hali muhabbetini artırırsa o da ebrardandır. ashâb-ı yemindendir.[596]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre muhabbetin iki makamı vardır. Birincisi tarif makamıdır. Umum Müslümanlara ait bir makamdır. Bu özel muhabbetten öncedir. Tanıma makamı ise seçkinlere ait makamdır. Aynı şekilde muhabbet için farklı iki makam daha vardır. Biri

---

[594] *Kûtu'l-Kulûb, c.* 2,s.110
[595] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.118
[596] *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.117

sevenlerin makamı, diğeri ise Allah tarafından sevilenlerin makamı. Bu sufilerin mürid-murad sözleriyle ifade ettikleri gibidir.[597] Hiç şüphesiz kendi çabasıyla ilâhi yükleri yüklenen kimse ile üzerindeki yükü Allah tarafından yüklenen kimse bir değildir.[598]

Allah muhabbetini kalbde gizli tutmak muhabbetteki ihlâstandır. Çünkü muhabbet kalbin amelidir. Muhabbetin kalbden alınma korkusu ve başka bir hale değiştirilme endişesi ve gizli bir tuzağa yani istidraca düşme tehlikesi yüzünden muhabbet gizlenmelidir. Nefsi muhabbeti açıklamaktan alıkoymak, onu kendisi gibi olan insanlardan gizlemek, muhabbeti ele geçirmenin alametidir. Bunlar sahv makamındaki bir âlim için geçerlidir. Manevi sarhoşluk ve vecd halindeki kimseler ise bulundukları hale mağlup oldukları için mazurdur.[599]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre muhabbet makamı hariç bütün makamlar, Allah'ın fiil ve sıfatlarının nurundan kaynaklanır. Ancak muhabbet Allah'ın zatının nurundan kaynaklanır. Bu sebeple muhabbetin anlatılması ve öğrenilmesi zordur. Müminlerden muhabbetin hakikatine ulaşan pek azdır. Bunun sebebi şudur: muhabbet marifet gibi bir sırdır. Muhabbet Zat'a bağlıdır. Zat'ın varlığı açık olursa ona muhabbet de açık olur. Muhabbet içte olduğu için onu sevmek de gizlidir. Kim muhabbet makamına erişmişse diğer makamlardan elde edemediği şeyler onun için zarar sayılmaz. Muhabbet makamına ulaşamayan kimse ise ulaştığı hiçbir şeyle övünemez. Bütün makamlar yerine tevekkül ona yeter. Tevekkül muhabbet makamına ait hallerdendir. Rıza da muhabbetten bir makamdır. Muhabbet kalbin içindeki habbeye bağlıdır. Bundan dolayı ona muhabbet denmiştir. Bu habbeye süveyda denir.

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre bir kimsenin kalbinde Allah'ın muhabbeti ile birlikte Ondan başkasının muhabbetinin olması şirktir. Bu durum sadıklara göre ihanettir. Muhlislere göre ise verilen sözü bozmaktır. Yapılan ahde vefa göstermemektir.[600] Bununla birlikte anne-baba ve çocuk sevgisi insanı ilâhi muhabbet dairesinden çıkarmaz. Çünkü bu sevgi Allah'ın kalbine koyduğu mubah bir nasiptir. Aynı şekilde şefkat ve merhametle hanımını sevmek de kişiyi Allah'ı sevenler dairesinden çıkarmaz. Kalbin ve kalıbın ihtiyacı olan dünya malını sevmek de böyledir. Bunların hiç biri Allah'ın muhabbetinin yerine geçecek şeyler değildir. Çünkü Allah'ın muhabbeti iman nurları içinde kendini gösterir. Bu

---

[597]*Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.123
[598]*Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.124
[599]*Kûtu'l-Kulûb c.*2,s.130
[600]*Kûtu'l-Kulûb, c.* 2,s.132-,134

şeylerin muhabbeti ise akılda ve tabiatta gerçekleşir. Allah'ın muhabbeti ile mahlûkun muhabbeti arasındaki fark budur. Fakat devamlı dünya işleriyle meşgul olmak, bunları yüce Allah'ın rızasına tercih etmek gibi şeyler ilâhi muhabbet dairesinden çıkarır. Kulun Allah'tan başkasıyla huzur bulması, Ondan başkasıyla sevinmesi, Allah'tan başka kaybettiği şeylere üzülmesi de onu muhabbet makamından çıkarır.[601] Bir kimse muhabbetin gereklerini yerine getiren biri değilse o muhabbet iddiasıyla aldanmış, ona nazar etmekten perdelenmiş bir kimsedir. Bu halin gerçek muhabbetle hiç ilgisi yoktur. Muhabbet ancak azaba uğrama korkusuyla sahih olur.[602]

Aslında yüce Allah'ı sevenlerin makamı açıklanmaktan çok yüksektir. Hak dostları bilinmeyecek kadar gizlidir. Makam sahipleri Allah'a kavuşma arzusuyla yanarlar. O da onlara özlem duyar. Allah'a yakın olanlar O'na nazar ederler. O da onlara nazar eder. Muhabbet ehli onun kelamını dinlemeyi sever. O da onların dua ve zikirlerini duymaya sever. Müşahede ehli olanlar onu ziyaret ederler. O da onların kalblerini ziyaret eder.[603] Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre herkesin muhabbeti Allah'ı tanımaları miktarıncadır. Marifetleri yüce zatın kendisini tanıttığı ölçüdedir. Yakînları imanlarının safiyeti miktarıncadır. İmanları ise yüce Allah'ın yardımı ölçüsünde olur.[604]

Bazen muhabbetler birbirine karışır. Nimet muhabbeti onu verenin muhabbetine karışır. Nefse ait bir muhabbet, yüce Yaratıcının muhabbeti ile karışır. Kendisine ayne'l yakîn hali açılmayan muhabbet ehlinin geneli bu halleri birbirine karıştırır.[605]Allah'ın seçkin kulları Onu zatını müşahede ederek severler. Bunların sevgisi kalb ve vecdle gerçekleşir. Bir daha değişikliğe uğramaz. Onlar Allaha kavuşuncaya kadar muhabbet içinde sabit kalır. Avam halk ise Yüce Allah'ı kendilerine yaptığı muamele ile severler. İçinde bulundukları hal değişmesiyle bu kimselerin muhabbeti değişir. Onlar gerçek zühde ve hakiki ihlâsa ulaşamamışlardır. Onlar da hala hevâ mevcuttur. Bu onların kalblerini temizleyip sırf Allaha vermekten engellemektedir. Ashâb-ı yemin de bu grubun içine girer. Bazı muhabbet ehlinin manevi desteği az, yakini zayıf olduğundan muhabbet durumu

---

601 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.134
602 *Kûtu'l-Kulûb c.*2,s.113
603 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.137
604 *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.152
605 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.157

karışıktır. Asıl halini bilemez. Onun Allah'ı sevmesi aslında dünyadaki nimetlerle bağlı iken, o bunu yüce Allah'ın celal ve cemaline ait muhabbet olduğunu düşünür.[606]

Gönül ehline göre münacat kalple yapılır. Bu da kalbin gayb âlemine dair gizlilikleri müşahede etmesi, melekût âleminin sırları içinde dolaşması, ruhların nuru ile ceberut âleminde yükselmesi olur. Yüce sevgilinin nurlarının şuaları o kalbleri götürerek ilâhi sır hazinelerinin üzerinde bırakır. Münacat kalbin ilâhi yakınlığı görmesinin bir delili ve Cenâb-ı Hak ile ünsiyet ettiğinin bir ispatıdır.[607] Muhabbet velilerde bulunan bir takım sıfatlara muhtaçtır. Bu sıfatlar yedi tanedir: ilim, akıl, güzel ahlak, cömertlik, temiz kalb ve tevazu. Onlar insanda toplandığı zaman onun muhabbeti en üst seviyeye çıkar. Kendisinden soğukluk ve çekinme hali kalkar. Gerçek muhabbet elde edildiği zaman insan bütün gam ve kederinden kurtulur. Kalbi huzur bulur.[608] Kaygının tek olması tek bir Rabbe ait muhabbetten ileri gelir. Bu hal bir olan Zat'ın varlığını ikrar eden kulun sıfatıdır. Bu hal kuldaki hevânın yok olmasından sonra elde edilir. Hevânın yok olması kalbin takva imtihanını kazanmasından sonra meydana gelir. Kalbin tek bir noktada toplanması, nefsin iman ile huzurlu ve hoş olmasından sonra meydana gelir. Yahut bu hal nefsin manevi kirlerden temizlenip rızaya ulaşarak felaha ermesiyle mümkün olur.[609]

11- Zühd

Sözlükte ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek anlamına[610] gelen zühd, tasavufî olarak; eşyaya karşı isteklerin bütünüyle düşmesi anlamında kullanılır.[611] Kur'ân-ı Kerim'de dünyayı kınayan ve ahiret hayatı için hazırlanmaya teşvik eden ve dünya hayatının süsüne adlanılmamasını tavsiye eden onlarca ayet bulunmaktadır.[612]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre zühd, dünya kaygısını terk ederek nefsi Allahu Teâla'nın hükümlerine teslim etmektir.[613] Ebû Tâlib-i Mekkî zühdü farz ve fazilet olmak üzere iki kısma ayırır: "Kötülenen haram şeylerden gönlü ve eli çekmek farz olan zühddür. Mubah kılınan ihtiyaç fazlası şeylerden gönlü çekmek ise fazilet olan zühddür. Bu zühdün

---

606 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.156
607 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2,s.118
608 *Kûtu'l-Kulûb, c.*2.s.437
609 *Kûtu'l-Kulûb*, c.1,s.536
610 Firûzâbâdî, *a.g.e.* s. 722
611 Kâşani, *Tasavvuf Sözlüğü,* s.282
612 Bakara, 2/58, 86; 152; Nisâ, 4/66, 77; A'râf, 7/169; Tevbe, 9/91-93, 111; Şûrâ, 42/10, 20; Muhammed, 47/20; Zariyat, 51/21; Hacc, 22/78; Kasas, 28/54, 80; Hâkka, 69/30-34; Müzzemmil, 73/6,Müddessir, 74/1; Ahzâb, 33/35; Nebe, 78/21-26; Nâziyât, 79/37- 41; Hümeze, 104/6-9.
613 *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.531

sonucunda kul, vücudun dünyaya açılan kapılarını ve ona giden yollarını keser. Yani dünyanın haram olan nimetlerinden gönlü ve eli çekmek genelde bütün Müslümanlara ait bir zühddür. Dünyanın şüpheli şeylerinden el çekmek ise vera ehlinin zühdüdür. Bu zühd ile onların imanı kemale erer. Dünyanın ihtiyaç dışındaki nimetlerini terk etmek ise onların yakîninii safileştirir."[614]

Zühd aslında hiçbir değeri olmayan dünyanın kıymetinin kalbden atılmasıdır. Kul hiçbir şey olan dünyanın sevgisini nefsinden atmadıkça gerçek zahid olmaz. İşte bu, zühd içinde zühddür. Çünkü bu zühde sahip olan kimse, zühd halini elde ettikten gönlünü çektiği şeylere bir daha bakmaz. Çünkü o dünyaya zaten hiçbir değeri olmayan şey olarak görmektedir. Gerçek zühd, kişinin nefsinin arzularında gerçekleşen zühddür. Çünkü zahid, karşılığını elde etmek için dünyadan gönlünü çekmiştir. Aslında bu başka şeye rağbet etmektir. Kul zühdüne karşılık bekleyen nefsinin arzularından gönlünü çekince gerçek zühde ulaşmış olur.[615] Zühdün esası önce elde mevcut olan şeylerin sevgisini kalbden atmak daha sonra kalbinden çıkardığı bu şeyleri elden de çıkarmaktır. Bu elinde olan şeylerin yok edilmesidir. Bu ise dünyanın onun nazarında basitleşip gözünde küçüldüğü gibi dünya malını değersiz ve hakir görmesiyle mümkündür. Bundan sonra kul zühd sahibi olduğunu bile unutur. Buna zühdde zühd denir. Zühd, ebedi olan ahiret hayatının arzulanmasıdır. Zühd için gerekli olan şey, nefsin haz aldığı dünya malıyla sevinmemek ve onun elden çıkmasına üzülmemektir. Bir de herhangi bir şeyi ancak ihtiyaç olduğunda gerektiği kadar almasıdır. [616] Kim nefsini hevâdan sakındırırsa dünyayı tercih etmemiş olur ve dünyayı tercih etmemesi de zühd olur.[617] Zühd hem rıza hem tevekkül mertebelerini içine alır. Verânın/takvanın en üst makamı, zühdün en alt makamıdır. Zühdden sonra marifet ve muhabbet makamları gelir.[618]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre zühdün evveli cömert olmaktır. Cömert olmayan kimse zühd sahibi olamaz. Dünya malından gönlünü tamamen çekemeyeni Mevlâ sevmez. Çünkü bu kimse Allah'ın buğz ettiğine muhabbet beslemiştir.[619] Nitekim hadisde şöyle buyrulmuştur" *Cömert insan Allaha yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, ama ateşten uzaktır. Cimri insan ise Allahtan uzaktır, insanlardan uzaktır, ama ateşe*

---

[614]*Kûtu'l-Kulûb* c.2,s.561
[615] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.532
[616] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.499
[617] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.492
[618] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.534
[619] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.233

yakındır."[620] Hangi mana ve türden olursa olsun cömert kimse Allahu Teâlaya yakındır. Çünkü cömertlik yakîn derecesindeki imandan kaynaklanmaktadır. Cimrilik ise ilâhi hüküm ve vaadlere şüphe ile yaklaşmaktan kaynaklanır. Cömertlik zahidlerin, cimrilik ise dünyaya rağbet edenlerin sıfatıdır. Kanaat da cömertliğin alametidir. Çünkü kanaat, dünya malına rağbet etmemektir. Hırs ise cimriliğin alametidir.[621] Cüneyd'e göre, zühdün biri zâhir biri bâtın olmak üzere iki manası vardır. Zahirî zühd elindeki mal ve mülke sevgi duymamak ve elinden kaçırdığı şeylerin ardına düşmemektir. Bâtınî zühd ise kalbde dünya arzularının yok olmasıdır. Bu mertebeye ulaşan sufi, Allahu Teâla tarafından ahireti görme lütfuna erdirilir. Bu kimse emellerini kısa tutarak amel eder ve ecelini unutmaz. Çünkü kalbi dünyevi sebeplerden kesilmiş ve yalnızca ahirete yönelmiştir. Böylece zühdün hakikati kalbine tam olarak yerleşmiş ve sadece Rabbinin zikriyle dolmuştur. Zühd imanın hakikatinden doğar. Ahireti müşahede edebilmek zühdle meydana gelir. Bu müşahededen sonra kalbde eşyanın varlığı ile yokluğu bir olur. Çünkü kalbden nefsin hâkimiyeti gitmiştir. Kul bu hale gelince gönlünü varlıklardan çektiği için ihlâs kalbine tam olarak yerleşir. Nefsin arzuları devre dışı kaldığı için kalbde zühd gerçekleşir.[622]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre zühdün başlangıcı ahiret düşüncesinin kalbe girmesi, ardından Allah için amel etmenin zevkine varmasıdır. Dünya tasası çıkmadan ahiret endişesi kalbe girmez. Hevâ ve hevesin lezzeti kalbden çıkmadan Allah için amel etme zevki kalbe girmez. Tevbe eden fakat kalbinde Allah'a taatin tadını bulamayan kimsenin tevbe ettiği günaha tekrar düşmesinden korkulur. Her kim dünyayı terk eder fakat kalbinde zühdün tadını bulamazsa o tekrar dünyaya döner. Kısacası hevâ ve hevesin tadı kalbden çıkmadan salih amelin tadı kalbe girmez.[623] Zühdün başlangıcı nefsin kötü arzularının sona ermesidir. Zühdün sonu, ilmin başlangıcıdır. İlmin sonu, Allah korkusunun başlangıcıdır. Korkunun sonu, muhabbetin başlangıcıdır.[624] Zühdün nihai noktası zühdün zıddını ortaya koymak ve zühdü gereği terk ettiği şeylere düşkünlük göstermektir.[625] Şüphesiz zühd yakîn sahibinin halidir. Çünkü o yakînin gereğidir.[626]

---

[620] Tirmizi,1,40
[621] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.502
[622] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,535
[623] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.499
[624] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.153
[625] *Kûtu'l-Kulûb,* c.2,s.339
[626]*Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s. 485

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye göre zühdden başka bütün iyilik çeşitlerini kendinde toplayan başka bir şey yoktur. Zühd Allah sevgisinin sebebi kılındığına göre zahid kişi Allah'ın sevgilisi demektir.[627] Zahid, Rabbinin makamından korkan ve ölmeden önce isteyerek nefsini Allah'a satan kişidir. Bu durumda yüce Allah onun sevgilisi ve çok yakîn dostu olur. Kul Rabbini sever. Böylece Allahu Teâla onu katında kendisine yakîn ettiği kimselerden yapar.[628] Zahidin bütün hallerde ele geçirmek istediği şey Allah'ın rızasıdır. Onun bütün hazinesi ve birikimi budur.[629]

Ebû Tâlib-i Mekkî' ye zühd iki şekilde olur. Eğer bir şey mevcut ise onun zühdü onu elden çıkarmak ve kalbi ondan boş hale getirmektir. Elde mevcut olan bir malda kalben onun elde tutulmasını isteyerek yapılan zahitlik sahih değildir. Çünkü o şeyi elde tutmak, kalbin ona rağbet ettiğini gösterir. Eğer kişinin malı bulunmaz ise bu durumda zühd, zühde ve zühd sahiplerine imrenmek ve yokluğa razı olmaktır. Hevâ ve hevesi terk etme konusunda zühd hakkında söylenecek şey de aynıdır. Bir kul kötü arzularıyla yüz yüze gelir ve onu yapmaya gücü olduktan sonra kendisini bu kötü şeyden çekerse zühdü sahih olur.[630]

Kişi, elindeki bir şeyi kendi isteğiyle elinden çıkarır ve nefsi bu konuda kendisine tabi olursa onun mücahede ettiği bir zühd makamı var demektir. Kim de bir şeyi elinde tuttuğu halde onu elinden çıkarmak niyet ve arzusunda olduğunu söylerse bununla zühd makamına sahip olmuş olmaz. Çünkü o şeyi elinde tutması kalbinin hala ona rağbet ettiğini gösterir. Hâlbuki rağbet, zühdün zıddıdır. Ancak kalbini, mal ve mülkten tamamen uzak tutan kişi zühdünü gerçekleştirmiş olur.[631]

Kişinin bir şeyi yanında mevcut iken onu nefsi için elinde tuttuğu halde sırf aklından zühd düşüncesi geçtiği veya zühd sahibi olmak istediği için kendisini zahid kabul etmesi kendisini aldatmasıdır. Kişi hakkında zahit olduğu şeyi elinde çıkarıp yerine yüce Allah'ın sevgisini geçirmedikçe gerçek zahit olamaz Aslında sahip olunmayan bir şeyde zühd sahih değildir. Çünkü nefs refah ve nimet içinde kalma sevgisi üzerine yaratılmıştır. Bununla birlikte bazı durumlarda zühd sahibi olmak mümkündür. Bu, o şeyin elinde olmasını

---

[627] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.487
[628] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.496
[629] *Kûtu'l-Kulûb,* c.1,s.501
[630] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.496
[631] *Kûtu'l-Kulûb* c.1s.497

istememek, yokluğundan sıkıntıya düşmemek, fakirlik haline sevinmekle oluşur.[632]Ancak arifin elinde mal varken de zahit olması mümkündür. Arif elindeki mal ile yetinmez, onu nefsinin keyfi için elinde tutmaz, elindeki şeyi kendi mülkü gibi görmez, aksine onun Allah'a ait olduğunu bilir. Bu zühdün alameti onun yanında malın varlığı ile yokluğunun eşit olması, yüce Allah'ın o mal üzerindeki emrini hemen yerine getirmesi ve onu Allah yolunda harcamasıdır. Çünkü onun bütün rağbeti Rabbine olur. Zühd bununla tam kemal halini bulur. İşte bu hal zühdün özü ve hakikatidir. Bu yakîn makamlarının yükseklerindendir ve nefs için dünyayı değil, Allah için dünyayı terk etmektir. Bunda zühd halini elde etmek için zühde yönelme yoktur. O makamda, her şey Allah için olmaktadır. Bu sıdıkların müşahedesidir. O ilâhi yakınlığa eren velilerin ayne'l yakîn makamında elde ettiği zühddür. Bu derecenin dışında da çeşitli zühd dereceleri mevcuttur. Mesela insanın hoşuna giden bir şeyi infak etmesi müminlerin zühdüdür.[633]

Zühdün karar safhası, kalbe ahiret sevgisinin girmesiyle dünya sevgisinin çıkmasına kesin karar verilmesidir. Zühdün amel safhası ise sevilen bir şeyin yüce Allah yolunda elden çıkarılması ve buna karşılık olarak yüce Allahtan cennetinde cemalini ve yakınlığını istemektir. Takva da zühdün bir parçasıdır. Kanaat da zühdden bir parçadır. Aza rıza göstermek de zühdün hallerindendir.[634]

Elden gidene üzülmemek ve ele geçene sevinmemek zühdün en kâmil halleridir. Kime bunlardan biri verilmişse diğeri de verilmiştir. Çünkü elden kaçırdığı dünyalık şeylere üzülmeyen kimse kendisine verilen şeyden dolayı da şımarmaz. Bu, özellikle yakîni imana ulaşmış muhabbet ehlinin sıfatıdır. Bu sıfattaki kulun ahiret hallerini müşahede etmesi kendisini dünya zevklerine dalmaktan alıkoymuştur.[635]

Kişinin zühdü elde etmek için de gayret göstermesi gerekir. Kul bunu nefsin hoşlanmamasına rağmen sevdiği şeyleri Allah yolunda harcayarak yapar. Böylece bir zühd makamına kavuşur. Yapmacıklıktan zahid olunmaz.[636] Yumuşak, dikkat çekici ve gösterişli giysilerden uzak durmak, leziz yemeklere düşkün olmamak, şehvetlerden uzak durmak ve lükse düşkün olanların arzu ettikleri lüks alet ve ev eşyası gibi süsleri terk etmek dünyada zühd sahibi olmanın alametlerindendir. Bir şeyin birden fazla yerde kullanılması da

---

[632] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.498
[633] *Kûtu'l-Kulûb*c.1,s.499-500
[634]*Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.500
[635] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.500
[636] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.503

zühdün alametidir.[637] Zahidi dünyadan uzak tutan, zenginlikten ve genişlikten alıkoyan her şey onun güzel bir şekilde Allahu Teâla'dan gelecek şeyi tercih etmesi ve nazarını ona bağlaması sebebiyle kendisi için ahirette manevi rızık ve yüksek derecelere çıkma sebebi olur.[638]

Zühd ehli müşahede ettikleri şeyin yüceliğine uygun olarak sahip oldukları zühd hallerinde değişik makamlara ve derecelere sahiptir. Zahidlerin kimi, Allahu Teâla'yı yüceltmek için zühde sarılır. Kimi Allahu Teâla'dan hayâ ettiğinden zühd halini ele geçirmiştir. Kimileri Allahu Teâladan korktukları için zühde yönelmiştir. Bazıları Allahu Teâla'nın müjde ve vaadlerine kavuşmak için zühde sarılır. Bazıları Allahu Teâla'ya olan muhabbetlerinden dolayı zühd sahibi olurlar. Bunlar zühd ehlinin en üstün yerinde olanlardır. Bazıları da hesap günü ilâhi huzurda beklemenin uzamasından ve hesabın şiddetinden korkarak zühde yönelirler. Bunlar zühdün en alt derecesindedirler. Dünyada zühd sahibi olmanın alametlerinden biri, fakirliği, fakirleri ve onlarla kendi ortamlarında sohbet ederek onlara karşı alttan almayı sevmektir. Zühdün bir alameti de zahidin Allahu Teâla'nın üzerindeki nimetini müşahede ederek fakirliği ile övünmesidir. Bu durumda o, zenginin zenginliğiyle övünüp fakirliğe düşmekten korktuğu gibi Allahu Telalanın kendisine nasip ettiği fakirliğin elinden alınmasından korkar. Sonra zühd sahibi zühdün tadını almalıdır. Bütün bunlar onun zühdündeki ihlâs ve sadakatini gösterir. İşte o zaman hakiki imanı elde etmiş ve imanın zirvesine ulaşmış olur.[639]

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye göre zühd çeşitlerinden birisi de faydasız ilimleri terk etmektir. Bu tür ilimler daha çok dünyalık elde etmeye, mevki makam elde etmeye yönelik ilimlerdir. Bu tür ilimler kulu Allahtan uzaklaştırır, kalbin Allahu Teâla ile elde edeceği huzurunu bozar, onu zikretmeden soğutur, kalbi yüce Allah'ın nimetleri ve azameti üzerinde tefekkür etmekten alıkoyar. Zühdün en faziletli türlerinden birisi de insanlara liderlik yapma, onlar arasında mevki ve makam elde etme arzusundan gönlünü çekmektir. Halk içinde övülmek ve güzel nam ile anılmaktan gönlü çekmek de zühd çeşidine dâhildir. Çünkü bunlar ilim ehli nazarında en büyük dünya kapılarıdır.[640]

Bazen de insana bir konuda zühd hali verilir, diğer alanda verilmez. Mesela kul dünya malından gönlünü çeker, fakat nefsin kötü arzularından gönlünü çekmez. Yine ev

[637] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.512
[638] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.520
[639] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.529
[640] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.530

ocak yapımından gönlünü çeker fakat giyim kuşam yemek konusunda zühd halini elde edemez. Dünya malından gönlünü çeker fakat herhangi bir günahtan veya hevâsının kendisine galip gelmesinden dolayı makam ve mansıbdan gönlünü çekmez. Her ne şekilde olursa olsun kul nefsinin kötü arzularından gönlünü çekerse bütün dünyadan gönlünü çekmiş olur. İşte bu insanın nefsine karşı zühd halini elde etmesidir. Çünkü nefs dünyaya karşı rağbetin kaynağıdır. Hevâ ise nefsin arzularıdır.[641]

Gerçek zühd halini elde edemeyen kimse, ilâhi sevgi makamına çıkamayacağı gibi, ünsiyet halini de ele geçirmez. Çünkü gayb âleminin sırları, sevgi ve dostluk makamıyla, ünsiyet ve kurb hallerinde gizlidir.[642]

---

[641] *Kûtu'l-Kulûb* c.1s.532
[642] *Kûtu'l-Kulûb* c.1,s.537

SONUÇ

İslam tarihinde belirgin bir yere sahip olan tasavvufî düşünce; temellerini hicrî üçüncü ve dördüncü asırda yaşamış ve eser bırakmış sûfî âlimlerden alır. Bu âlimlerden biri de Ebû Tâlib-i Mekkî'dir. Tasavvuf literatüründe nefs kavramı da önemli bir yere sahiptir. Tasavvufun gayesi; kişiyi benliğiyle mücadeleye sürükleyerek ruhsal gelişimini sağlamaktır. Bu araştırmada; tasavvufun temel kavramlarından olan nefs kavramının mahiyetini daha iyi anlayabilmek maksadı ile ilk dönem sûfîlerinden Ebû Tâlib-i Mekkî'nin nefs hakkındaki düşünceleri incelenmiştir.

Araştırmanın sonunda şu sonuçlara varılmıştır:

Nefs kavramı, tasavvufî düşüncede önemli bir yere sahiptir. Onun bütün sistemi adeta bu kavram üzerinde odaklanmıştır. Mutasavvıflar, öncelikle nefsin mahiyetini kavramaya çalışmış, ona tanımlar getirmiş, onun ahlakî tavırlarına göre çeşitli şekillerde isimlendirmişlerdir. İslam dünyasında nefs hakkında en doyurucu tanımlamaları ve bilgileri mutasavvıflar vermişlerdir.

Ebû Tâlib-i Mekkî ilk sûfîlerdendir. O, tasavvuf tarihinde ayrı bir konuma sahiptir. İlk dönemin güçlü isimlerindendir. Aynı zamanda hadisçi yönünün kuvvetli olması ve selefî bir düşünce yapısına sahip olması Ebû Tâlib-i Mekkî'nin naslara bağlılığını arttırmış, böylece tasavvufi düşünceleri daha ziyade amelî tasavvuf alanında yoğunlaşmıştır. Fakat aynı zaman da Ebû Tâlib-i Mekkî, derin psikolojik tahlillere girebilecek kadar da zengin bir sûfî kavrayışa sahiptir.

İncelediğimiz eserinde Ebû Tâlib-i Mekkî, nefsin tabiatından kaynaklanan olumsuz sıfatlarından bahsetmiş, bunların hangi tür mücahede ve gayret ile aşılabileceğine değinmiştir. Ariflerin, yani nefs-i mutmainne sahiblerinin vasıflarına sık sık değinmiş, onların peşinden giden ashâb-ı yeminin, yani nefs-i levvâme sahiplerinin nefslerini tezkiye etmeleri için ne yapmaları gerektiğini belirmiştir. Ebû Tâlib-i Mekkî'nin düşüncesinin bel kemiğini kalbin makamları oluşturur. Bununla birlikte Ebû Tâlib-i Mekkî eserinde nefsin üç tekâmül evresinden bahseder. Nefs-i Emmâre, Nefs-i Levvâme ve Nefs-i Mutmainne

Ebû Tâlib-i Mekkî bu üç evrenin özelliklerinden eserinin çeşitli yerlerinde bahsetmekte, Onların mahiyetini, davranışlarındaki işaretlerden çözümlemeye çalışmaktadır. Ancak nefsin diğer mertebelerini nefs-i mutmainne içine almıştır.

Bu çalışmadan elde ettiğimiz temel sonuç şudur: Ebû Tâlib-i Mekkî'nin mutedil düşünceleri tasavvufun şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Daha sonraki mutasavvıflar onun düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle Abdülkadir-i Geylâni vasıtasıyla kadiri tarikatı düşüncesinin alt yapısını ona borçludur. Kendisinden sonraki pek çok mutasavvıf eserlerinde Kûtu'l Kulûb'den alıntılar yapmıştır. Bu yüzden bütün tasavvufî akımlar düşüncelerinin alt yapısını önemli ölçüde Ebû Tâlib-i Mekkî'ye borçludur.

ÖZET

Toksöz, Hatice Meryem, Kûtu'l-Kulûb'da Nefs ve Tekâmülü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr: Ethem Cebecioğlu; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2007, 126 sayfa

İslam tarihinde belirgin bir yere sahip olan tasavvufî düşünce; temellerini hicrî üçüncü asırda yaşamış ve eser bırakmış sûfî âimlerden alır. Bu âlimlerden biri de Ebû Tâlib-i Mekkî'dir. Tasavvuf Literatüründe nefs kavramı da önemli bir yere sahiptir. Tasavvufun gayesi; kişiyi benliğiyle mücadeleye sürükleyerek ruhsal gelişimini sağlamaktır. Bu araştırmada, tasavvufun temel kavramlarından olan nefs kavramının mahiyetini daha iyi anlayabilmek maksadı ile ilk dönem sûfîlerinden Ebû Tâlib-i Mekkî'nin nefs hakkındaki düşünceleri incelenmiştir.

Araştırma; Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş'te önce Ebû Tâlib-i Mekkî'nin hayatı ve eserleri ile Kûtu'l-Kulûb'un özellikleri incelenmiştir. Daha sonra nefs kavramının anlamları üzerinde durulmuştur. Sözlük ve terim anlamları incelenmiş ve Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde nefs kavramına yüklenen anlamlar aktarılmıştır. Birinci bölümde Kûtu'l-Kulûb'da nefs kavramı tahlil edilmiş, nefs-i emmarenin sıfatları ve nefsi olumsuz davranışa sürükleyen faktörler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Kûtu'l-Kulûb'a göre seyr-ü sülûkun esasları ve nefs-i mutmainnenin sıfatları tespit ve tahlil edilmiştir.

ABSTRACT

Toksöz, Hatice Meryem, The Nafs and its Perfection in Kûtu'l Kulûb, Master's Thesis, Ankara University İnstitute of Social Sciences, the Advisor: Ph.Dr.Ethem Cebecioğlu, Faculty of Theology, Ankara ,2007,126 pages

The mystic thought, which is of vital importance in the history of İslam, originates from Muslim mystics who lived and left works in the 3rd hegira century. One of them Ebû Tâlib-i Mekki. The concept of nafs holds an important place in the Literatüre of mystic thought. the purpose of mystic thought is to have the individual's spirit devoloped through making him /her struggle with his/ her self. In this study, the thoughts of Ebû Tâlib-i Mekki, one of the early period mystics, were investigated in an effort to better understand the extent of nafs, one of the fundamental concepts of mysticism

The study includes introduction and two sections. İn the introduction, first, the life and the works of Ebû Tâlib-i Mekki and the characteristics of The Kûtu'l Kulûb were studied. Then the meaning of nafs was noted. The meaning of the term in the dictionaries and that of itself were found, and the implications conferred on the word in the Quran ve hadiths were mentioned.In the first section, the term nafs being analysed in The Kûtu'l Kulûb, the characteristics of nefs-i emmâre and the factors leading the nafs to evil behaviour were pointed out.in the second section, the basics of seyr-ü sülûk and nefs-i mutmainne were identified and analysed in accordance with The Kûtu'l Kulûb

KAYNAKÇA

AÇIKEL, Yusuf, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir Hadis mi Kelam- Kibar mı?* S.D.Ü.İ.F dergisi, sayı:5,1998

AHMED ABDURRAHİM SAC, *Es-Sülûku İnde Hakimi't-Tirmizi*, Daru's Selam, Beyrut,1988

ALTINTAŞ, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi,* Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara,1991

AŞKAR, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul,2006

ATEŞ, Süleyman *İslam Tasavvufu*, Pars Matbaası, Ankara,1972.

ATEŞ, Süleyman *İşârî Tefsir Ekolü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974

ATEŞ, Süleyman, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,1981

AYDIN, Hüseyin, *Kusta Bin Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı,* . Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sayı:40. 1999

BAHTİYAR, Lale, *Bir Melek Olmak,* Çeviren: Orhan Düz, Gelenek
Yayıncılık, İstanbul,2002

BLACHERE, Regis, *Nefs Kelimesinin Kur'ân'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar*, çeviren: Sadık kılıç Atatürk Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi, sayı:5,Erzurum,1982

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul,2004

CERTEL, Hüseyin, *Ebû Tâlib-i Mekkî'de Namazın Psikolojisi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum,1988

CERTEL, Hüseyin *Ebû Tâlib-i Mekkî 'de Tasavvufî Yaşayış*, basılmamış doktora tezi, Erzurum,1993

ÇANKI, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügatı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul,1954

ÇELİK, Melek *Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Zühd Anlayışı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya, 2000

ÇINAR Ali, *Klasik Tasavvuf Kaynakları*, Sûf yayınları, Ankara, 2003

DALKILIÇ, Mehmet, *İslam Mezheplerinde Ruh*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004

DAMAR, Abdullah, *Tasavvuf Terimlerinin Oluşumu*, Tasavvuf dergisi, sayı:17, 2006

DODURGALI, Abdurrahmân, *Nefs ve Eğitimi*, Din Eğitimi Araştırmaları dergisi, sayı:5, İstanbul,1998

EBİ ABDURRAHMÂN El HALİL İBN AHMED FERAHEYDİ, *Mu'cemü Makâyısi'l-Lüğa,* Müessetü'l İlmi lil Matbuat, Beyrut

EBİ MANSUR MUHAMMED İBN AHMED EL EZHERİ, *Tehzibü'l-Lüğa*, Ed Daru'l Mısrıyyeti li'telifi ve't Tercüme

EGEMEN, Bedi Ziya; *Din Psikolojisi*, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi yayınları, Ankara,1951

ERGİNLİ, Zafer, *İlk Sûfîlerde Nefs Kavramı,* Doktora tezi, Bursa, 2000

FAHRETTİN RAZİ, *Lübâbü'l -İşârati ve't -Tenbihât*, Mektebetü'l Külliyyeti'l Ezheryyeti, Kahire,1986

HAFIZ HULUSİ EFENDİ, *Tasavvufî Derecelere Göre Rüya Tabirleri*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul,2005

HALİL EL BAHR, *Mucemü'l- Arabiyyi'l- Hadis,* Mektebetü Larus, Paris,1973

HASAN ŞERKAVİ, *Mu'cemü Elfâzı's -Sûfiyye*, Müessetü Muhtar, Kahire;1987

HATİP EL BAĞDADÎ, *Tarih-i Bağdad* c.3, En Naşir Ve'l Kitabül Arabiyye, Beyrut

İBN ESİR, *En Nihâyeti fi Garibi'l Hadis*, c.3 Matbaatu'l Hayriye, Kahire,

İBN HACER EL- ASKÂLANİ, *Lisanü'l-Mizan*, c.5, Müessesetü el İlmi'l Matbuat, Beyrut,1956

İBN HALDUN, *Şifâü's -Sâil*, çeviren: Süleyman Uludağ, Dergâh yayınları, İstanbul,1998

İBN HALİKAN, *Vefayât'ul Uyûn*, c.4,Daru's Sakafe, Beyrut

İBRAHİM MUSTAFA AHMED HASAN ZİYAT, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali Neccâre, *Mu'cemü'l Vasit*, Çağrı yayınları,1992

İSMAİL İBN HAMMAD, *Sıhah,* Daru'l Kitabu'l Arabiyye, Mısır

KARA, Mustafa, *Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi,* Dergâh yayınları, İstanbul,2003

KARACA, Faruk, *Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuuru,* Ekev Akademi Dergisi, sayı:4,Ankara,1999

KASABOĞLU, *Abdurrahmân Yusuf Ve Züleyha Açısından Kur'ân'da Nefs-i emmâre Kavramı Ve Freud'un "İd" Kavramıyla Bir Mukayese*, Tasavvuf dergisi, sayı:17,2006

KELÂBÂZİ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, (Taarruf)* çev: Süleyman Uludağ, Dergâh yayınları,1992

KUŞAT, Ali, *Nefs Mertebelerine Psikolojik Bir Yaklaşım*,Tasavvuf Dergisi, sayı:9,2002

KUŞEYRÎ, *Kuşeyri Risalesi,* çeviren: Süleyman Uludağ, Dergâh yayınları İstanbul,1999,

MEHMET ALİ AYNÎ, *Nefs Kelimesinin Manalar*ı, Daru'l Fünun İlâhîyat Fakültesi dergisi, sayı:14,İstanbul,1930

MEKKİ, EBÛ TÂLİB, *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmaleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l Mürîd ilâ Makâmı't- Tevhîd*: Ebû Tâlib-i, Daru Sadr, Beyrut,2003

Kalplerin Azığı(Kûtu'l-Kulûb) çev: Dilaver Selvi,Semerkand yayınları, İstanbul,2003

, *Kûtü'l-Kulûb*, çev:,Muharrem TAN, İz yayıncılık,İstanbul,2004

MUSLU, Ramazan*," Kûtu'l-Kulûb",* Tasavvuf dergisi, sayı 10,2003

NACİ TİKRİTÎ, *Felsefetü'l Ahlakiyyetü'l Eflatuniyye*, Daru'l Endülüs,1982

ONÛR FUAD EBİ HAZAM, *Mu'cemü Mustalahati's Sûfîyye*, Mektebetü Lübnan Naşirun

ÖĞKE, Ahmed, *Kur'ân'da Nefs Kavramı*, İnsan yayınları, İstanbul,1999

REFİK EL ACEM, *Mevsuâtü Mustalahati't-Tasavvufî'l-İslamiyyi*, Mektebetü Lübnan Naşirun

SAFER BABA, *Tasavvuf Terimleri*, Keten Yayınları, İstanbul,1998

SAKLAN, Bilal, *Ebû Tâlib el Mekkî ve Bazı Hadis Meselelerine Bakışı,* S.Ü.İ.F. Dergisi, s.6 1996

SAKLAN, Bilal, *İhyanın Temel Kaynaklarından Kûtu'l-Kulûb*, Tasavvuf dergisi, yıl 2, sayı5, Ocak, 2001

SAKLAN, Bilal, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri,* Doktora tezi, Konya

SALİH AZAME, *Mustalahatü Kur'âniyye*, el Câmiati Alemiyye, Beyrut,1998

SAYAR, Kemal, *Sûfî Psikolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul,2000

SCOTT, Juli Meisami ve Pau Starkey, *Enclopedia Of Arabic Literature*, c.2, London,1998

SUAD HÂKİM, *Mucemü's-Sûfîyye,* Beyrut,1981

SÜLEMİ, *Nefsin Ayıpları*, çeviren: Mehmet Ali Kara, İlke yayıncılık, İstanbul,2006

ŞEYH EŞREF ALİ TANEVİ, *Hadislerle Tasavvuf*, Sey–Tac yayınları, Adıyaman,2000

ULUDAĞ, Süleyman; *İslam Düşüncesinin Yapısı*, ,Dergâh yayınları, İstanbul, 1999

ÜNAL, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Doğan Ofset, İstanbul

YILMAZ, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyât, İstanbul,2000

WİLCOKS. Lynn, *Sûfîzm ve Psikoloji*, Çeviren: Orhan Düz, İnsan yayınları, İstanbul,2003

ZEHEBÎ, *Siyer-ü Alâmi'n-Nübelâ*, c.16, Müessesetü'r -Risale, Beyrut,1983

ZEMAHŞERİ, *Esasü'l Belağa*, Daru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, Kahire,1923